

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

EUROPEJSKI TRYBUNAŁ PRAW CZŁOWIEKA

**PRAKTYCZNY PRZEWODNIK
W SPRAWIE KRYTERIÓW DOPUSZCZALNOŚCI**

Wydawcy lub organizacje zainteresowane powieleniem o Przewodnika lub wydaniem jego tłumaczenia proszeni są o kontakt pod adresem publishing@echr.coe.int.

© Council of Europe/European Court of Human Rights, 2014

Niniejszy Przewodnik został opracowany w ramach Departamentu Doradztwa Prawnego i nie jest wiążący dla Trybunału. Pierwsze wydanie Przewodnika zostało opublikowane w 2009 r. a drugie w 2011 r. Manuskrypt trzeciego wydania został zaktualizowany na dzień 1 stycznia 2014 r.

Niniejsze tłumaczenie jest publikowane w porozumieniu z Radą Europy i Europejskim Trybunałem Praw Człowieka, a odpowiedzialność za nie ponosi wyłącznie Ministerstwo Spraw Zagranicznych.

Przewodnik można pobrać ze strony www.echr.coe.int (Case-law – Case-law analysis – Admissibility guide / Orzecznictwo - Informacje o orzecznictwie - Przewodnik w sprawie kryteriów dopuszczalności).

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA	7
Schemat „Droga skargi”	9
Uproszczony schemat rozpatrywania skargi przez Trybunał, według składu sędziowskiego	10
WPROWADZENIE	11
A. Skarga indywidualna	12
1. Cel przepisu	12
2. Kategorie skarżących	13
(a) Osoby fizyczne	13
(b) Osoby prawne.....	13
(c) Grupa osób	14
3. Status ofiary	14
(a) Pojęcie “ofiary”	14
(b) Ofiara bezpośrednia	14
(c) Ofiara pośrednia	14
(d) Potencjalni poszkodowani i actio popularis.....	16
(e) Utrata statusu pokrzywdzonego	16
(f) Śmierć ofiary.....	17
4. Reprezentacja	18
B. Swoboda korzystania z prawa do skargi indywidualnej	18
1. Obowiązki pozwanego państwa.....	20
(a) Reguła 39 Regulaminu Trybunału	20
(b) Ustalenie faktów.....	21
(c) Dochodzenia	22
I. PROCEDURALNE PODSTAWY NIEDOPUSZCZALNOŚCI	23
A. Niewykorzystanie środków krajowych	23
1. Ratio legis zasady	23
2. Zastosowanie zasady	24
(a) Elastyczność	24
(b) Zgodność z przepisami i ograniczeniami krajowymi.....	24
(c) Istnienie kilku środków	24
(d) Skarga „co do istoty”	25
(e) Istnienie i właściwość.....	25
(f) Dostępność i skuteczność	26
3. Ograniczenia w zastosowaniu zasady	26
4. Rozłożenie ciężaru dowodu	27
5. Aspekty proceduralne	28
6. Tworzenie nowych środków	28
B. Niezachowanie 6 –miesięcznego terminu	31
1. Ratio legis przepisu	31
2. Data rozpoczęcia biegu 6-miesięcznego terminu.....	31
(a) Ostateczna decyzja	31
(b) Moment rozpoczęcia biegu terminu	32
(i) Wiedza o decyzji	32
(ii) Doręczenie decyzji	32
(iii) Brak doręczenia decyzji	32

(iv) Brak dostępnych środków prawnych	32
(v) Sytuacja utrzymująca się	33
3. Wygaśnięcie 6-miesięcznego terminu	33
4. Data wniesienia skargi	33
(a) Wypełniony formularz skargi.....	33
(b) Pisemne umocowanie.....	34
(c) Data wysłania	34
(d) Nadanie faksem.....	34
(e) Charakterystyka skargi	34
(f) Kolejne skargi	34
5. Specjalne sytuacje	35
(a) Zastosowanie ograniczeń czasowych do utrzymujących się sytuacji dotyczących prawa do życia, mieszkania i własności.....	35
(b) Warunki zastosowania zasady 6-miesięcznego terminu w przypadku kilku okresów aresztowania zgodnie z art. 5 § 3 Konwencji	35
C. Skarga anonimowa	35
1. Skarga anonimowa.....	36
2. Skarga nie-anonimowa.....	36
D. Skarga identyczna co do istoty	36
1. Co do istoty identyczna ze sprawą już rozpatrzoną przez Trybunał.....	37
2. Co do istoty identyczna ze sprawą, która została poddana innej międzynarodowej procedurze dochodzenia lub rozstrzygnięcia.....	38
(a) Ocena podobieństwa spraw.....	38
(b) Pojęcie “innej międzynarodowej procedury dochodzenia lub rozstrzygnięcia”	39
E. Nadużycie prawa do skargi.....	39
1. Ogólne definicje	39
2. Wprowadzanie Trybunału w błąd	39
3. Obrażliwy język	40
4. Naruszenie zasady poufności procedury polubownego rozstrzygania sporów	40
5. Skarga w sposób oczywisty dokuczliwa lub pozbawiona rzeczywistego celu	41
6. Inne przypadki	41
7. Podejście, jakie powinien przyjąć Rząd.....	42
II. PODSTAWY NIEDOPUSZCZALNOŚCI ODNOSZĄCE SIĘ DO WŁAŚCIWOŚCI TRYBUNAŁU.....	43
A. Niezgodność <i>ratione personae</i>	43
1. Zasady	43
2. Jurysdykcja	44
3. Odpowiedzialność i przyczynowość.....	44
4. Kwestie dotyczące możliwej odpowiedzialności Państw- Stron Konwencji z tytułu działań lub zaniechań związanych z ich członkostwem w organizacji międzynarodowej	45
B. Niezgodność <i>ratione loci</i>	47
1. Zasady	47
2. Szczególne przypadki	48
C. Niezgodność <i>ratione temporis</i>	49
1. Zasady ogólne	49

2.	Zastosowanie tych zasad.....	49
(a)	Data początkowa w odniesieniu do ratyfikacji Konwencji lub uznania właściwości instytucji Konwencji	49
(b)	Fakty jednorazowe przed lub po wejściu w życie lub deklaracji	50
3.	Sytuacje szczególne	51
(a)	Utrzymujące się naruszenia.....	51
(b)	„Trwający” obowiązek proceduralny wynikający z art. 2 dotyczący badania zaginięć, które miały miejsce przed datą początkową	52
(c)	Obowiązek proceduralny wynikający z art. 2 Konwencji dotyczący zbadania przyczyn śmierci: postępowanie odnoszące się do stanu faktycznego poza jurysdykcją czasową Trybunału.....	52
(d)	Wzięcie pod uwagę wcześniejszych faktów.....	53
(e)	Trwające postępowanie lub tymczasowe aresztowanie	53
(f)	Prawo do odszkodowania za niesłuszne skazanie.....	54
D.	Niezgodność <i>ratione materiae</i>	54
1.	Pojęcie „cywilnych praw i obowiązków”	55
(a)	Ogólne wymagania dotyczące zastosowania art. 6 § 1 Konwencji	55
(b)	Pojęcie „sporu”	56
(c)	Istnienie spornego prawa w prawie krajowym.....	57
(d)	„Cywilny” charakter prawa.....	58
(e)	Prywatny charakter prawa: wymiar pieniężny	58
(f)	Rozszerzenie na inne rodzaje sporów	59
(g)	Kwestie wyłączone	61
(h)	Zastosowanie art. 6 Konwencji do postępowania innego niż postępowanie główne	62
2.	Pojęcie „oskarżenia”	63
(a)	Zasady ogólne.....	63
(b)	Zastosowanie zasad ogólnych.....	64
(i)	Postępowanie dyscyplinarne	64
(ii)	Postępowanie administracyjne, podatkowe, celne i z zakresu prawa ochrony konkurencji	65
(iii)	Kwestie polityczne	66
(iv)	Wydalenie i ekstradycja	66
(v)	Różne etapy postępowania karnego, postępowania adhezyjne i środki następcze	67
(c)	Związek z innymi przepisami Konwencji lub jej Protokołami	68
3.	Pojęcia „życia prywatnego” i „życia rodzinnego”	69
(a)	Zakres art. 8	69
(b)	Sfera „życia prywatnego”	69
(i)	Integralność fizyczna, psychologiczna lub moralna	69
(ii)	Prywatność	71
(iii)	Tożsamość i autonomia osobista.....	72
(c)	Sfera „życia rodzinnego”	73
(i)	Prawo do zostania rodzicem.....	74
(ii)	W odniesieniu do dzieci	74
(iii)	W odniesieniu do par	75
(iv)	W odniesieniu do innych związków.....	76
(v)	Interesy materialne	76
4.	Pojęcia „domu” i „korespondencji”	76
(a)	Zakres art. 8	77

(b)	Zakres pojęcia „dom”	77
(c)	Sytuacje mieszczące się w zakresie „domu”	78
(d)	Zakres pojęcia „korespondencja”	79
(e)	Przykłady ingerencji	80
5.	Pojęcie „mienia”	81
(a)	Mienie chronione	81
(b)	Autonomiczne znaczenie	81
(c)	Istniejące mienie	81
(d)	Roszczenia i zobowiązania	82
(e)	Zwrot mienia	82
(f)	Przyszłe dochody	83
(g)	Klienci profesjonalni	83
(h)	Zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej	83
(i)	Inflacja	83
(j)	Własność intelektualna	84
(k)	Udziały w spółce	84
(l)	Świadczenia socjalne	84
III.	NIEDOPUSZCZALNOŚĆ OPARTA NA MERITUM SPRAWY	85
A.	Skarga w sposób oczywisty nieuzasadniona	85
1.	Wprowadzenie ogólne	85
2.	„Czwarta instancja”	86
3.	Wyraźny lub oczywisty brak naruszenia	87
(a)	Brak arbitralności lub niesprawiedliwości	88
(b)	Nie widać braku proporcjonalności pomiędzy celami i środkami	88
(c)	Inne względnie proste zagadnienia materialne	89
4.	Skargi bezpodstawne: brak dowodów	90
5.	Skargi niezrozumiałe lub mało prawdopodobne	91
B.	Brak znaczącego uszczerbku	91
1.	Kontekst nowego kryterium	92
2.	Zakres	92
3.	Czy skarżący doznał znaczącego uszczerbku	93
(a)	Brak znaczącego uszczerbku finansowego	93
(b)	Znaczący uszczerbek finansowy	95
(c)	Brak znaczącego uszczerbku niefinansowego	95
(d)	Znaczący uszczerbek niefinansowy	96
4.	Dwie klauzule ochronne	97
(a)	Czy poszanowanie praw człowieka wymaga zbadania przedmiotu sprawy	97
(b)	Czy sprawa została należycie rozpatrzona przez sąd krajowy	98
LISTA SPRAW CYTOWANYCH	100	

PRZEDMOWA

Prawo do indywidualnej skargi jest słusznie uważane za kluczowy element i wielkie osiągnięcie europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Osoby, które uważają, że ich prawa człowieka zostały naruszone mają możliwość wniesienia skargi do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Zanim jednak sprawa będzie mogła być rozpoznana muszą być spełnione istotne kryteria dopuszczalności określone w Konwencji. Istnieją jednak ważne kryteria dopuszczalności określone w Konwencji, które muszą być spełnione zanim sprawa zostanie przekazana do rozpoznania. Na przykład, skarżący muszą wcześniej wyczerpać przysługujące im krajowe środki odwoławcze i muszą wnieść swoje skargi w ciągu sześciu miesięcy od daty ostatecznego wyroku sądu krajowego.

Na dzień 1 listopada 2014 r. przed Trybunałem zawisłych było około 78.000 skarg. Mimo, iż liczba spraw trafiających na wokandę Trybunału spadła o prawie 50% na przestrzeni ostatnich trzech lat, to nadal jest ich bardzo dużo zważywszy na fakt, że są to skargi do trybunału międzynarodowego. To osłabia skuteczność realizacji prawa do wniesienia skargi przewidzianego w Konwencji. Wiemy z doświadczenia, że znaczna większość spraw (92% spraw, co do których zapadła decyzja w 2013 r.) jest przez Trybunał odrzucana z powodu ich niedopuszczalności. Jednak zanim takie skargi zostaną odrzucone, muszą się z nimi zapoznać prawnicy i sędziowie. Efekt jest taki, że bardzo dużo skarg czeka na rozpatrzenie przez Trybunał, co utrudnia badanie spraw spełniających wymogi dopuszczalności, które bardziej na to zasługują i mogą dotyczyć poważnych zarzutów naruszeń praw człowieka.

Wiemy z doświadczenia, co potwierdzają powyższe dane statystyczne, że większość skarżących posiada niewystarczającą wiedzę o wymogach dopuszczalności. To samo można prawdopodobnie powiedzieć o prawnikach i praktykach. Na Konferencji w Interlaken poświęconej reformie Trybunału państw członkowskie Rady Europy słusznie zauważyły ten problem i wezwały „wzywa Państwa-Strony oraz Trybunał do zapewnienia przekazywania potencjalnym skarżącym kompleksowych i obiektywnych informacji na temat Konwencji oraz orzecznictwa Trybunału, w szczególności w odniesieniu do procedury skargowej oraz kryteriów dopuszczalności.” (punkt 6 [Deklaracji z Interlaken](#) z dnia 19 lutego 2010 r.).

Odpowiedzią Trybunału na to zapotrzebowanie było opracowanie Praktycznego Przewodnika w sprawie Kryteriów Dopuszczalności, który zawiera jasny opis zasad i orzecznictwa dotyczącego dopuszczalności. Ma on na celu dopomóc prawnikom w udzielaniu swoim klientom prawidłowych porad dotyczących ich szans wniesienia dopuszczalnej sprawy do Trybunału oraz ograniczyć liczbę spraw niedopuszczalnych z powodów oczywistych. Poprzednie edycje tego Przewodnika zostały przetłumaczone na ponad dwadzieścia języków i udostępnione w wersji elektronicznej na stronie Trybunału. Pragnę podziękować wszystkim rządów oraz ich partnerom za pomoc i zachęcić ich do przetłumaczenia i rozpowszechnienia niniejszego trzeciego wydania.

Ta nowa Reguła 47 Regulaminu Trybunału wprowadzający surowsze zasady, na których można składać skargi do Trybunału, wszedł w życie w dniu 1 stycznia 2014 r. Ta zmiana Regulaminu oraz objaśniające ją zalecenie praktyczne (ang. Practice Direction) wprowadziły dwie zasadnicze zmiany, które zadecydują o odrzuceniu albo przekazaniu skargi do rozpatrzenia przez skład orzekający. Zmiany te dotyczą, po pierwsze, nowego uproszczonego formularza skargi, który należy w całości wypełnić i do którego muszą być dołączone kopie wszystkich dodatkowych odnośnych dokumentów pod rygorem niezbadania wniosku. Po drugie, jeżeli wypełniony wniosek lub akta sprawy są przesłane po upływie

sześciomiesięcznego okresu, sprawa zostanie odrzucona w trybie zwykłym z powodu przekroczenia terminu określonego na jej złożenie.*

Trybunał rozszerzył zakres materiałów informacyjnych we wszystkich oficjalnych językach Państw-Stron konwencji w celu przybliżenia skarżącym i/lub ich pełnomocnikom nowych zasad wnoszenia skarg. Materiały te zawierają interaktywną listę kontrolną oraz filmy wideo, które wyjaśniają kryteria dopuszczalności oraz zasady poprawnego wypełniania formularza skargi. Ponadto strony internetowe zawierające użyteczne informacje dla osób zamierzających złożyć skargę do Trybunału, są dostępne w całości w językach wszystkich państw członkowskich. Pragnę również wspomnieć o niedawno opublikowanym przez Radę Adwokatur i Towarzystw Prawniczych Europy (CCBE) przewodniku zawierającym pytania i odpowiedzi.

Na koniec, lecz nie mniej ważna informacja dotyczy programu tłumaczeń rozpoczętego przez Trybunał w 2012 r. dzięki któremu tłumaczenia orzecznictwa w prawie trzydziestu językach (innych niż angielski i francuski) zostały już udostępnione w bazie internetowej HUDOC. Niektóre sprawy w wersji przetłumaczonej zawierają ważne uzasadnienia Trybunału dotyczące dopuszczalności. Sprawy są dostępne w bazie internetowej HUDOC i można je wyszukać za pomocą słów kluczy związanych z jednym lub większą liczbą kryteriów dopuszczalności.

Pełnomocnicy i doradcy mają obowiązek zapewnić, że droga do Trybunału jest otwarta dla wszystkich osób, które wniosły sprawy spełniające kryteria dopuszczalności określone w Konwencji oraz wspomniane wyżej warunki proceduralne. Mimo istotnego zmniejszenia liczby spraw zawisłych przez Trybunałem w ciągu ostatnich lat, nadal wpływa o wiele za dużo skarg niespełniających tych wymogów. Praktycy, zanim podejmą decyzję o skierowaniu sprawy do Trybunału, powinni uważnie przestudiować Praktyczny Przewodnik w Sprawie Kryteriów Dopuszczalności. W ten sposób mogą istotnie przyczynić się do zwiększenia skuteczności europejskiej Konwencji praw człowieka.

Chciałbym wyrazić podziękowania Wolf Legal Publishers za przygotowanie do druku trzeciej edycji Przewodnika w języku angielskim i francuskim w tak atrakcyjnej oprawie. Nie mam wątpliwości, że Przewodnik ten w miarę rozwoju prawa i uznania jego użyteczności będzie miał jeszcze wiele wydań.

Strasbourg, listopad 2014 r.

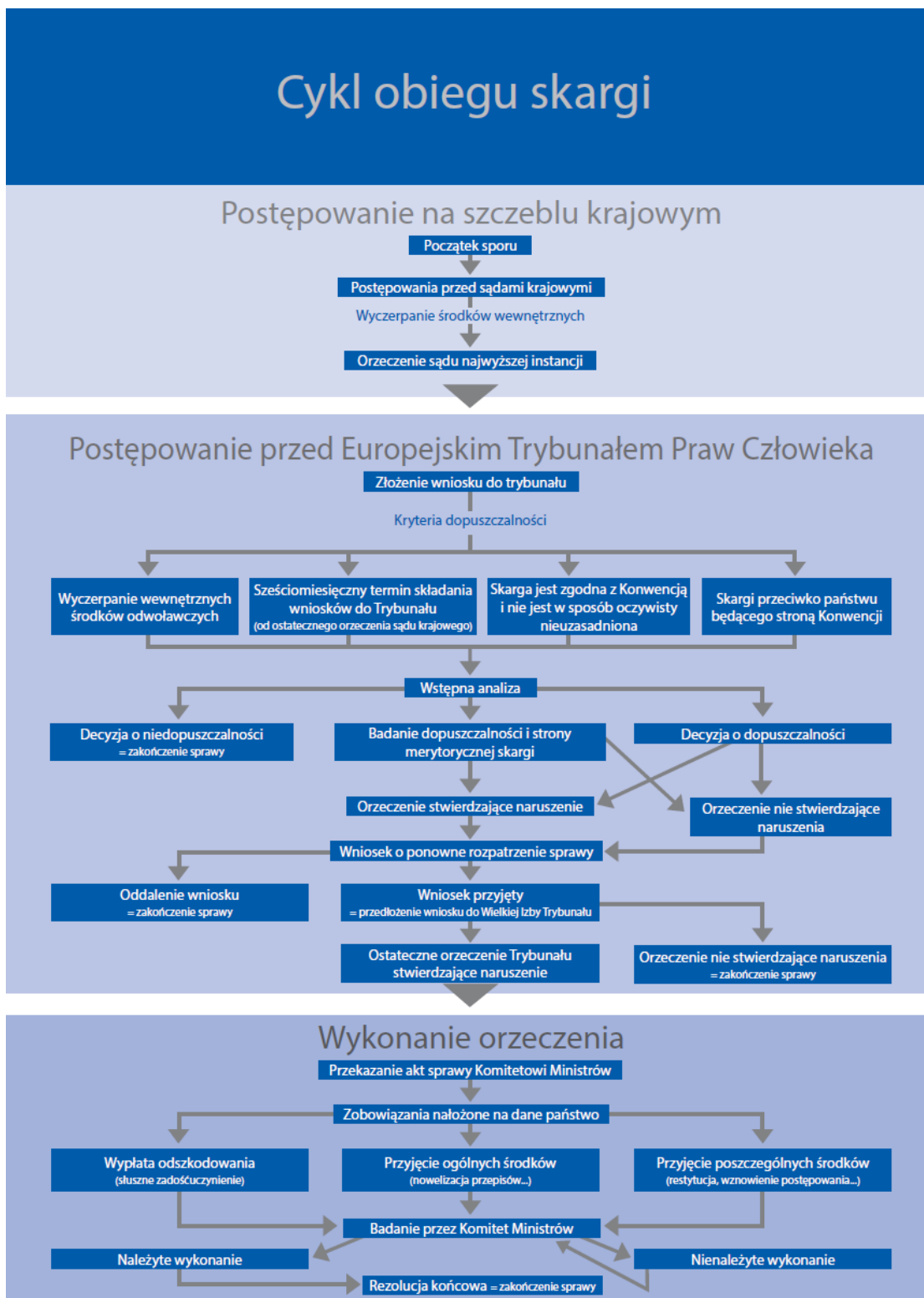
Dean Spielmann, Prezes Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

---

* Sześciomiesięczny okres na złożenie skargi ulegnie skróceniu do czterech miesięcy z chwilą wejścia w życie Protokołu Nr 15.

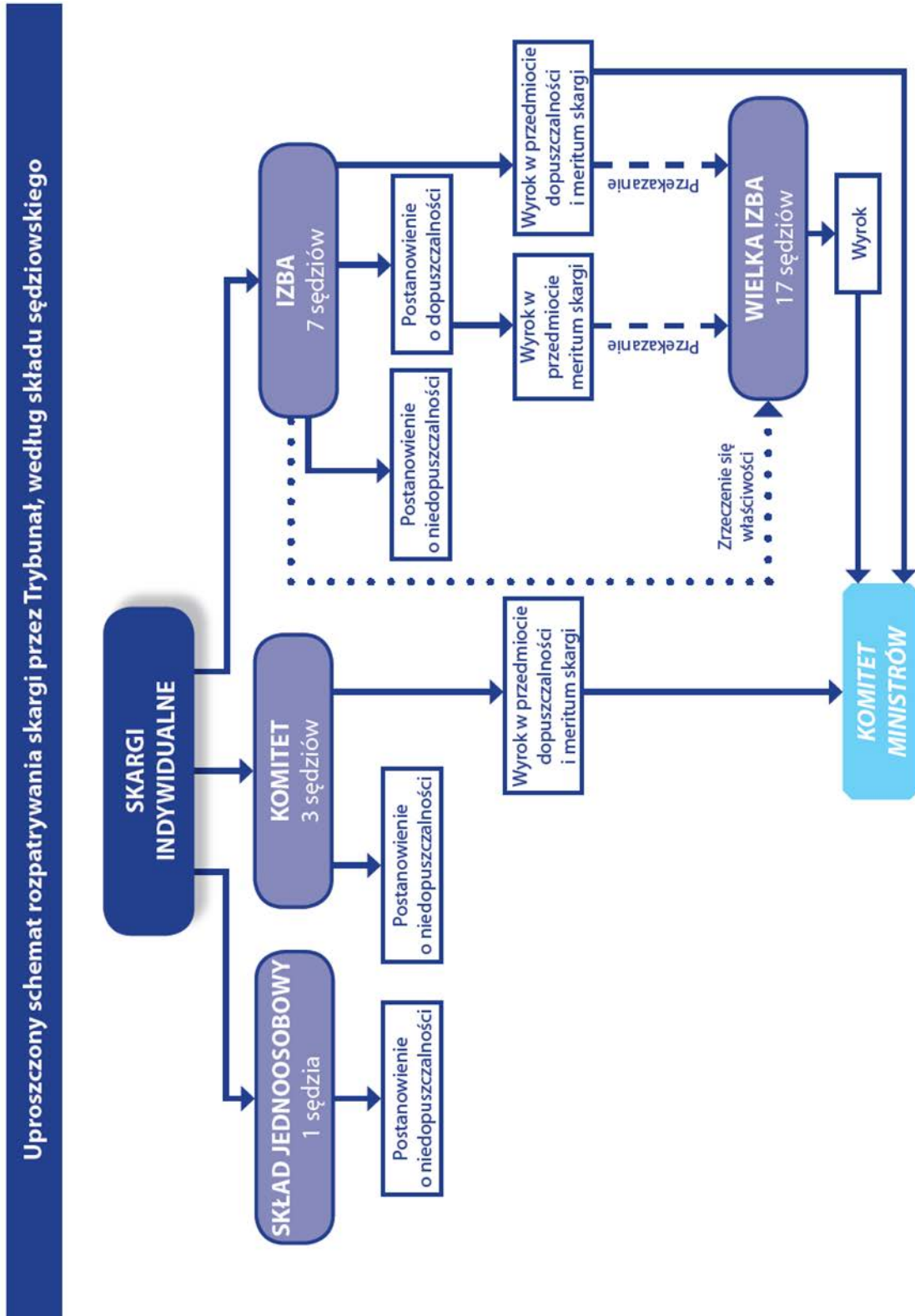

Schemat „Droga skargi”

Powyższa tabela przedstawia schematyczny obraz procedury i w swoim zamierzeniu nie uwzględnia wszystkich sytuacji (np. rezygnacji z właściwości przez Izbę na rzecz Wielkiej Izby; zasady mówiącej o tym, że orzeczenia Izby stają się automatycznie ostateczne po trzech miesiącach, o ile nie zostanie złożony wniosek o przekazanie do Wielkiej Izby).

Uproszczony schemat rozpatrywania skargi przez Trybunał, według składu sędziowskiego

WPROWADZENIE

1. System ochrony podstawowych praw i wolności ustanowiony przez europejską Konwencję praw człowieka („Konwencja”) jest oparty na zasadzie subsydiarności. Zapewnienie jego stosowania należy przede wszystkim do Państw-Stron Konwencji; Europejski Trybunał Praw Człowieka („Trybunał”) powinien interweniować jedynie wtedy, gdy Państwo nie wywiąże się ze swoich zobowiązań.

Nadzór Strasburga prowadzony jest głównie w wyniku indywidualnych skarg, które mogą być składane do Trybunału przez każdą osobę fizyczną lub prawną znajdującą się w jurysdykcji Państwa-Strony Konwencji. Grupa potencjalnych skarżących jest zatem ogromna: oprócz ośmiuset milionów mieszkańców wielkiej Europy i obywateli państw trzecich je zamieszkujących lub przez nie przemieszczających się, istnieją miliony stowarzyszeń, fundacji, partii politycznych, przedsiębiorstw, etc. Ponadto należy wspomnieć o osobach, które podlegają ich jurysdykcji w wyniku ekstra-terytorialnych działań podjętych przez Państwa-Strony Konwencji poza ich terytoriami.

Od wielu już lat z różnych powodów Trybunał jest zalewany falą skarg indywidualnych (na dzień 31 grudnia 2013 r. było zawisłych 99.900 skarg). Zdecydowana większość tych skarg (ponad 95%) zostaje jednak odrzucona bez rozpatrywania ich co do przedmiotu ze względu na niespełnienie jednego z kryteriów dopuszczalności określonych w Konwencji. Sytuacja ta jest frustrująca z dwóch powodów. Po pierwsze, jako, że Trybunał zobowiązany jest do odpowiedzi na każdą skargę, nie może zająć się w rozsądnym terminie sprawami, które wymagają zbadania ich co do meritum, nie przynosząc żadnych realnych korzyści dla społeczeństwa. Po drugie, roszczenia dziesiątek tysięcy skarżących są odrzucane, często po latach oczekiwania.

2. Państwa-Strony Konwencji, a także Trybunał wraz z jego Kancelarią, stale szukają sposobów na rozwiązanie tego problemu i zapewnienie skutecznego działania wymiaru sprawiedliwości. Jednym z najbardziej widocznych działań było przyjęcie [Protokołu Nr 14](#) do Konwencji. Dzięki niemu skargi, które są w sposób oczywisty niedopuszczalne będą rozpatrywane przez jednego sędziego wspieranego przez sprawozdawcę nie będącego sędzią, a nie przez komitet trzech sędziów. Protokół Nr 14, który wszedł w życie w dniu 1 czerwca 2010 r., wprowadził nowe kryterium dopuszczalności dotyczące stopnia uszczerbku doznanego przez skarżącego, co ma na celu zniechęcenie do składania skarg przez osoby, które nie doznały znaczącego uszczerbku.

W dniu 19 lutego 2010 r. przedstawiciele czterdziestu siedmiu państw członkowskich Rady Europy, które są związane Konwencją, spotkali się w Interlaken w Szwajcarii, aby omówić przyszłość Trybunału, w szczególności nadrobienie zaległości wynikających z dużej liczby niedopuszczalnych skarg. W [uroczystym oświadczeniu](#) potwierdzili oni podstawową rolę Trybunału w ramach systemu europejskiego w zakresie ochrony podstawowych praw i wolności oraz zobowiązali się do zwiększenia poziomu jego skuteczności, przy jednoczesnym zachowaniu zasady skarg indywidualnych.

Potrzeba zapewnienia działania mechanizmowi Konwencji w krótkim, średnim i długim okresie została dodatkowo podkreślona w deklaracjach przyjętych na konferencjach późniejszych w [Izmirze](#) i [Brighton](#) odpowiednio w roku 2011 i 2012.

3. Idea zapewnienia potencjalnym skarżącym kompleksowych i obiektywnych informacji na temat procedury składania skarg oraz kryteriów dopuszczalności jest wyraźnie opisana w punkcie C-6 (a) i (b) Deklaracji z Interlaken. Niniejszy praktyczny przewodnik w sprawie warunków dopuszczalności skarg indywidualnych należy widzieć w tym właśnie kontekście. Jego celem jest przedstawienie bardziej przejrzystego i bardziej szczegółowego obrazu warunków dopuszczalności w celu, po pierwsze, zmniejszenia w miarę możliwości liczby skarg, które nie mają szans na wydanie orzeczenia co do istoty, a po drugie,

zapewnienia, że te skargi, które wymagają zbadania co do meritum, przejdą test dopuszczalności. Obecnie w większości spraw, które spełniają kryteria dopuszczalności, jednocześnie badana jest dopuszczalność i meritum sprawy, co upraszcza i przyspiesza tok postępowania.

Dokument ten skierowany jest głównie do prawników, a w szczególności do tych, którzy mogą zostać powołani do reprezentowania skarżącego przed Trybunałem.

Wszystkie kryteria dopuszczalności określone w art. 34 (skargi indywidualne) i art. 35 (kryteria dopuszczalności) Konwencji zostały poddane analizie w świetle orzecznictwa Trybunału. Naturalnie niektóre pojęcia, takie jak 6-miesięczny termin, oraz, w mniejszym stopniu, wyczerpanie krajowych środków odwoławczych, są łatwiejsze do zdefiniowania aniżeli pojęcie „w sposób oczywisty nieuzasadnionych” skarg, które można doprecyzowywać prawie w nieskończoność, bądź jurysdykcja Trybunału *ratione materiae* lub *ratione personae*. Ponadto, niektóre artykuły są przywoływane przez skarżących znacznie częściej niż inne. Ponadto niektóre państwa nie ratyfikowały wszystkich dodatkowych Protokołów do Konwencji, podczas gdy inne zgłosiły zastrzeżenia co do zakresu stosowania niektórych przepisów. Rzadko występujące skargi międzypaństwowe nie zostały uwzględnione, gdyż wymagają one zastosowania zupełnie innego podejścia. Niniejszy przewodnik nie jest zatem wyczerpujący i skupia się na najczęściej występujących scenariuszach.

4. Przewodnik został przygotowany przez Departament Prawny Trybunału, a jego interpretacja kryteriów dopuszczalności w żaden sposób nie wiąże Trybunału. Będzie on regularnie aktualizowany. Niniejszy dokument został sporządzony w języku francuskim i angielskim oraz zostanie przetłumaczony na inne języki, z pierwszeństwem dla języków urzędowych krajów, z których wpływa najwięcej spraw.

5. Po zdefiniowaniu pojęć skargi indywidualnej i statusu ofiary w przewodniku przedstawiono podstawy proceduralne niedopuszczalności skargi (I), podstawy jurysdykcji Trybunału (II) i te dotyczące meritum sprawy (III).

A. Skarga indywidualna

Artykuł 34 - Skargi indywidualne

„Trybunał może przyjmować skargi każdej osoby, organizacji pozarządowej lub grupy jednostek, która uważa, że stała się ofiarą naruszenia przez jedną z Wysokich Układających się Stron praw zawartych w niniejszej konwencji lub jej protokołach. ...”

1. Cel przepisu

6. Artykuł 34 gwarantujący prawo do skargi indywidualnej, daje podmiotowi realne prawo do podjęcia działań prawnych na szczeblu międzynarodowym. Jest to także jedna z podstawowych gwarancji skuteczności systemu Konwencji - jeden z „kluczowych elementów mechanizmu” ochrony praw człowieka (*Loizidou p. Turcji* (zastrzeżenia wstępne)*, § 70, oraz *Mamatkulov i Askarov p. Turcji* [GC], §§ 100 i 122).

7. Konwencja, będąca żywym instrumentem, musi być interpretowana w świetle aktualnych okoliczności. Ugruntowane orzecznictwo w tym zakresie odnosi się także do przepisów proceduralnych, takich jak art. 34 (*ibid.*, § 71).

* Hiperlinki przekierowują automatycznie na strony z tekstem oryginalnym wyroku lub decyzji w języku angielskim lub francuskim (języki oficjalne Trybunału). Za ich pośrednictwem można się zapoznać z bazą danych zawierającą orzecznictwo Trybunału zwaną HUDOC, która zapewnia dostęp do wyroków i decyzji w języku angielskim i/lub francuskim, oraz w około dwudziestu innych językach, w tym polskim.

8. Skarżący, jeżeli chce powołać się na art. 34 Konwencji, powinien spełnić dwa warunki: musi mieścić się w jednej z kategorii skarżących, o których mowa w art. 34 i musi przedstawić dowody na to, że jest ofiarą naruszenia Konwencji (*Vallianatos oraz Inni p. Grecji* [WI], § 47).

2. Kategorie skarżących

(a) Osoby fizyczne

9. Każda osoba może skorzystać z ochrony konwencyjnej w sprawach przeciwko państwu-stronie Konwencji o naruszenie jej postanowień na terytorium podlegającym jurysdykcji danego państwa, zgodnie z art. 1 Konwencji (*Van der Tang p. Hiszpanii*, § 53), bez względu na narodowość, miejsce zamieszkania, stan cywilny, sytuację lub zdolność prawną. W sprawie matki pozbawionej praw rodzicielskich, patrz: *Scozzari i Giunta p. Włochom* [WI], § 138; w sprawie nieletniego, patrz: *A. p. Wielkiej Brytanii*; w sprawie osoby niemającej zdolności prawnej, bez zgody jej opiekuna prawnego, patrz: *Zehentner p. Austrii*, §§ 39 i następane.

10. Skargi mogą być wniesione tylko przez osoby żyjące lub w ich imieniu; osoba nieżyjąca nie może odwołać się do ETPCz (*Aizpurua Ortiz i Inni p. Hiszpanii*, § 30; § 41), nawet przez pełnomocnika (*Kaya i Polat p. Turcji* (dec.); *Ciobanu p. Rumunii* (dec.)).

(b) Osoby prawne

11. Osoba prawna, która twierdzi, że jest ofiarą naruszenia przez państwo-stronę praw określonych w Konwencji i Protokołach, może wnieść skargę do Trybunału jedynie wówczas, gdy jest “organizacją pozarządową” w rozumieniu art. 34 Konwencji.

12. Pojęcie “organizacja rządowa”, w odróżnieniu od “organizacji pozarządowej” w rozumieniu art. 34, odnosi się nie tylko do centralnych organów państwa, ale również do władzy zdecentralizowanej, która sprawuje “funkcje publiczne” bez względu na stopień jej autonomii wobec organów centralnych; pojęcie to obejmuje również władze lokalne i regionalne (*Radio France i Inni p. Francji* (dec.), § 26), gminy (*Ayuntamiento de Mula p. Hiszpanii* (dec.)), lub tę część gminy, która uczestniczy w sprawowaniu władzy publicznej (*Municipal Section of Antilly p. Francji* (dec.)). Żaden z tych organów nie jest uprawniony do wniesienia skargi na podstawie art. 34 (patrz również *Döşemealti Belediyesi p. Turcji* (dec.)).

13. Do kategorii “organizacji rządowej” zaliczane są podmioty prawne uczestniczące w rządzeniu państwem lub świadczące usługi publiczne pod kontrolą władzy państwowej. W celu ustalenia, czy dana osoba prawna niebędąca organem władzy terytorialnej mieści się w tej kategorii, należy wziąć pod uwagę jej status prawny oraz, w stosownych przypadkach, prawa wynikające z jej statusu, rodzaj prowadzonej działalności, uwarunkowania tej działalności oraz stopień jej niezależności od władz politycznych (*Radio France i Inni p. Francji* (dec.), § 26; *Kotov p. Rosji* [WI], § 93). W sprawie podmiotów niewykonujących władzy rządowej, patrz *The Holy Monasteries p. Grecji*, § 49; *Radio France i Inni p. Francji* (dec.), §§ 24-26; *Österreichischer Rundfunk p. Austrii* (dec.). W sprawie przedsiębiorstw państwowych korzystających z wystarczającej niezależności od Państwa w zakresie instytucjonalnym i operacyjnym, patrz: *Islamic Republic of Iran Shipping Lines p. Turcji*, §§ 80-81; *Ukraine-Tyumen p. Ukrainie*, §§ 25-28; *Unédic p. Francji*, §§ 48-59; oraz, w przeciwieństwie, sprawa *Zastava It Turs p. Serbii* (dec.); *State Holding Company Luganskvugillya p. Ukrainie* (dec.); parz również *Transpetrol, a.s. p. Słowacji* (dec.).

(c) Grupa osób

14. Skargę może wnieść grupa osób. Jednak władze lokalne oraz inne organy władzy nie mogą złożyć skarg za pośrednictwem osób, które tworzą lub reprezentują takie władze lub organy w związku z czynami karalnymi przez Państwo, z którym są związane i w imieniu których sprawują władzę publiczną (*Demirbaş i Inni p. Turcji* (dec.)).

3. Status ofiary**(a) Pojęcie “ofiary”**

15. Słowo “ofiara” w kontekście art. 34 Konwencji, oznacza osobę lub osoby bezpośrednio lub pośrednio dotknięte zarzucanym naruszeniem, jak również ofiary pośrednie, które doznały szkody z powodu naruszenia lub które miałyby uzasadniony i osobisty interes w spowodowaniu ustania naruszenia (*Vallianatos i Inni p. Grecji* [WI], §§ 47). Pojęcie “ofiary” jest interpretowane samoistnie bez odwoływania się od przepisów prawa krajowego dotyczących interesu w podjęciu działań lub zdolności do podjęcia działań (*Gorraiz Lizarraga i Inni p. Hiszpanii* § 35), niemniej jednak Trybunał powinien wziąć pod uwagę fakt, że skarżący był stroną postępowania krajowego (*Aksu p. Turcji* [WI], § 52; *Micallef p. Malcie* [WI], § 48). Nie zakłada istnienia szkody (*Brumărescu p. Rumunii* [WI], § 50), może wystarczyć działanie powodujące jedynie tymczasowe skutki prawne (*Monnat p. Szwajcarii*, § 33).

16. Pojęcie “ofiary” będzie ewoluowało wraz ze zmieniającymi się warunkami panującymi we współczesnym społeczeństwie i należy je stosować bez zbytniego formalizmu (ibid. §§ 30-33; *Gorraiz Lizarraga i Inni p. Hiszpanii*, § 38; *Stukus i Inni p. Polsce* § 35; *Ziętał p. Polsce*, §§ 54-59). Trybunał orzekł, że kwestia statusu poszkodowanego (ofiary) może być powiązana z przedmiotem sprawy (*Siliadin p. Francji*, § 63; *Hirsi Jamaa i Inni p. Włochom* [WI], § 111).

(b) Ofiara bezpośrednia

17. W celu wniesienia skargi zgodnie z art. 34, skarżący musi być w stanie udowodnić, że był “bezpośrednio dotknięty/doznał uszczerbku” zaskarżonym działaniem (*Tănase p. Mołdawii* [WI], § 104; *Burden p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 33). Jest to warunek konieczny dla uruchomienia mechanizmu ochrony przewidzianego w Konwencji (*Hristozov i Inni p. Bułgarii*, § 73), ale nie należy tego kryterium stosować w sposób sztywny, mechaniczny i nieelastyczny przez cały czas trwania postępowania (*Micallef p. Malcie* [WI], § 45; *Karner p. Austrii*, § 25; *Aksu p. Turcji* [WI], § 51).

(c) Ofiara pośrednia

18. Jeżeli domniemana ofiara naruszenia zmarła przed wniesieniem skargi, osoba posiadająca wymagany interes prawny z kręgu jej najbliższej rodziny może wnieść skargę, w której podnosi zarzuty związane ze śmiercią lub zaginięciem domniemanej ofiary (*Varnava i Inni p. Turcji*, [WI], § 112). Jest to podyktowane szczególną sytuacją wynikającą z charakteru zarzucanego naruszenia oraz względami skutecznej realizacji jednego z najbardziej fundamentalnych postanowień systemu konwencyjnego (*Fairfield p. Wielkiej Brytanii* (dec.)).

19. W takich przypadkach Trybunał uznał zdolność najbliższej rodziny, na przykład rodziców osoby, której śmierć lub zniknięcie może pociągać za sobą odpowiedzialność Państwa do wniesienia skargi w charakterze pośredniej ofiary domniemanego naruszenia art.

2. Przy czym nie ma znaczenia czy osoby te były ustawowymi spadkobiercami zmarłego (*Van Colle p. Wielkiej Brytanii*, § 86).

20. Członkowie najbliższej rodziny mogą złożyć skargę na gruncie art. 3 i 5 Konwencji, w imieniu zmarłych lub zaginionych krewnych pod warunkiem, że zarzucane naruszenie jest ściśle związane ze śmiercią lub zniknięciem będących powodem wszczęcia spraw, o których mowa w art. 2.

21. W sprawach dotyczących małżonków, patrz: *McCann i Inni p. Wielkiej Brytanii* [WI], *Salman p. Turcji* [WI]; w sprawach dotyczących partnerów niebędących małżonkami, patrz *Velikova p. Bułgarii* (dec.); w sprawach dotyczących rodziców, patrz *Ramsahai i Inni p. Holandii* [WI], *Giuliani i Gaggio p. Włochom* [WI]; w sprawach dotyczących rodzeństwa, patrz *Andronicou i Constantinou p. Cyprówi*; w sprawach dotyczących dzieci, patrz *McKerr p. Wielkiej Brytanii*; w sprawach dotyczących siostrzeńców/bratanków, patrz: *Yaşa p. Turcji*.

22. W sprawach dotyczących zarzucanego naruszenia Konwencji nie związanego ściśle ze śmiercią lub zniknięciem bezpośredniej ofiary, Trybunał przeważnie odmawiał osobie, która wniosła skargę prawa do występowania jako strona, chyba, że osoba ta potrafiła, w drodze wyjątku, wykazać, że ma w tym interes (*Nassau Verzekering Maatschappij N.V. p. Holandii* (dec.), § 20). Patrz, na przykład, sprawa *Sanles Sanles p. Hiszpanii* (dec.), która dotyczyła zakazu wspomaganego zabójstwa dokonanego z zarzucanym naruszeniem art. 2, 3, 5, 8, 9 i 14, w której Trybunał orzekł, że prawa dochodzone przez skarżącą, która była bratową zmarłego i jego ustawowym spadkobiercą, należą do kategorii praw nieprzenoszalnych, a zatem nie może ona uważać się za ofiarę naruszenia w imieniu swojego zmarłego szwagra; patrz również *Bic i Inni p. Turcji* (dec.) oraz *Fairfield p. Wielkiej Brytanii* (dec.).

23. W sprawach dotyczących zarzutów na podstawie art. 5, 6 lub 8, w których bliscy krewni uzyskali status ofiary, co umożliwiło im wniesienie skargi na gruncie art. 5, 6 lub 8, Trybunał wziął pod uwagę okoliczność wykazania przez nich moralnego interesu w tym, aby zmarły pokrzywdzony został oczyszczony z jakiegokolwiek winy (*Nölkenbockhoff p. Niemcom*, § 33; *Grădinar p. Mołdawii*, §§ 95 i 97-98) lub aby chronić swoje dobre imię lub dobre imię swojej rodziny (*Brudnicka i Inni p. Polsce*, §§ 27-31; *Armonienė p. Litwie*, § 29; *Polanco Torres i Movilla Polanco p. Hiszpanii*, §§ 31-33), lub faktycznego interesu na podstawie bezpośredniego skutku dla ich praw majątkowych (*Nölkenbockhoff p. Niemcom*, § 33; *Grădinar p. Mołdawii*, § 97; *Micallef p. Malcie* [WI], § 48). Pod uwagę brano również istnienie interesu ogólnego wymagającego rozpatrzenia stawianych w skardze zarzutów (ibid., §§ 46 i 50; patrz również *Bic i Inni p. Turcji* (dec.), §§ 22-23).

24. Udział skarżącego w postępowaniu krajowym Trybunał uznaje wyłącznie jako jedno z kilku istotnych kryteriów (*Nölkenbockhoff p. Niemcom*, § 33; *Micallef p. Malcie* [WI], §§ 48-49; *Polanco Torres i Movilla Polanco p. Hiszpanii*, § 31; *Grădinar p. Mołdawii*, §§ 98-99; patrz również *Kaburov p. Bułgarii* (dec.), §§ 57-58, w których Trybunał uznał, że w sprawie dotyczącej możliwości przeniesienia praw wynikających z art. 3 Konwencji skarżący, który nie miał moralnego interesu w rozstrzygnięciu postępowania ani innego ważnego powodu, nie mógł zostać uznany za pokrzywdzonego tylko dlatego, że prawo krajowe umożliwiło mu udział w postępowaniu jako spadkobiercy zmarłego Pana Kaburowa: patrz również *Nassau Verzekering Maatschappij N.V. p. Holandii* (dec.) gdzie Trybunał odrzucił skargę spółki skarżącego o nadanie jej statusu pokrzywdzonego z powodu nabycia roszczenia konwencyjnego na podstawie umowy cesji.

25. W sprawie zarzutów dotyczących spółek, Trybunał uznał, że osoba nie może stawiać zarzutu naruszenia jej praw w postępowaniu, którego nie była stroną, nawet w sytuacji, gdy była współnikiem lub członkiem zarządu spółki będącej stroną postępowania. Chociaż w pewnych okolicznościach jednoosobowy właściciel spółki może twierdzić, że jest „ofiara” w rozumieniu art. 34 Konwencji, szczególnie wówczas gdy wobec jego spółki zastosowano kwestionowane środki, w innych przypadkach niebranie pod uwagę osobowości prawnej spółki można uzasadnić jedynie w wyjątkowych sytuacjach, w szczególności wówczas, gdy

wyraźnie stwierdzono, że spółka nie ma możliwości wniesienia skargi do organów konwencyjnych za pośrednictwem statutowych władz spółki lub – w przypadku jej likwidacji – za pośrednictwem likwidatorów (*Centro Europa 7 S.r.l. i Di Stefano p. Włochom* [WI], § 92).

(d) Potencjalni poszkodowani i actio popularis

26. W określonych sytuacjach Trybunał przyjął, że skarżący może być potencjalnym poszkodowanym (ofiara). Na przykład, gdy nie był w stanie ustalić, czy zaskarżone przez niego przepisy prawa zostały wobec niego zastosowane ze względu na tajny charakter działań do podjęcia których uprawniały. (*Klass i Inni p. Niemcom*) lub w sytuacji wydania nakazu wydalenia cudzoziemca, który nie został wykonany ponieważ jego wykonanie naraziłoby go w kraju przyjmującym na traktowanie sprzeczne z art. 3 Konwencji lub na naruszenie jego praw wynikających z art. 8 Konwencji (*Soering p. Wielkiej Brytanii*).

27. Jednakże, aby domagać się statusu pokrzywdzonego, skarżący musi przedstawić uzasadnione i przekonujące dowody na popełnienie naruszenia godzącego w niego osobiście; samo podejrzenie lub domysł nie wystarczy (*Senator Lines GmbH p. p. piętnastu Państwom członkowskim Unii Europejskiej* (dec.) [WI]). Sprawa braku formalnego nakazu wydalenia, patrz *Vijayanathan i Pusparajah p. Francji*, § 46; sprawa zarzucanych skutków sprawozdania parlamentarnego, patrz: *Fédération chrétienne des témoins de Jéhovah de France p. Francji* (dec.); sprawa zarzucanych skutków orzeczenia sądowego dotyczącego osoby trzeciej będącej w stanie śpiączki, patrz *Rossi i Inni p. Włochom* (dec.).

28. Skarżący nie może domagać się statusu pokrzywdzonego w sprawie, w której jest uznany za osobę częściowo odpowiedzialną za zarzucane naruszenie (*Paşa i Erkan Erol p. Turcji*).

29. Trybunał również podkreślił, że Konwencja nie przewiduje możliwości wniesienia *actio popularis* w celu dokonania interpretacji określonych w niej praw lub wniesienia skargi indywidualnej na przepis prawa krajowego na wyłącznej podstawie, że skarżący będąc bezpośrednio dotkniętym takim przepisem prawa uznał, że może on być niezgodny z Konwencją (*Aksu p. Turcji* [WI], § 50; *Burden p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 33).

30. Jednak to osoba ma swobodę stwierdzić, czy przepisy naruszają jej prawa w sytuacji braku indywidualnego środka wykonania, gdy odmowa zmiany postępowania niesie za sobą ryzyko wejścia na drogę sądową lub jeżeli osoba ta przynależy do klasy, której członkowie są narażeni na skutki działania przepisów prawa (*ibid.*, § 34; *Tănase p. Mołdawii* [WI], § 104; *Michaud p. Francji*, §§ 51-52; *Sejdić i Finci p. Bośni i Hercegowinie* [WI], § 28.).

(e) Utrata statusu pokrzywdzonego

31. To władze krajowe w pierwszej kolejności powinny naprawić zarzucane naruszenie Konwencji. Stąd na wszystkich etapach postępowania przed Trybunałem istotne jest pytanie, czy skarżący może twierdzić, że jest ofiarą zarzucanego naruszenia (*Scordino p. Włochom (nr 1)* [WI], § 179). W tym względzie, skarżący musi być w stanie uzasadnić swój status pokrzywdzonego na każdym etapie postępowania (*Burdov p. Rosji*, § 30; *Centro Europa 7 S.r.l. i Di Stefano p. Włochom* [WI], § 80).

32. Możliwość twierdzenia przez osobę, że nadal jest ofiarą zarzucanego naruszenia Konwencji zasadniczo wymaga od Trybunału dokonania badania *ex post facto* jej sytuacji (*ibid.*, § 82).

33. Decyzja lub środek korzystny dla skarżącego nie wystarcza, co do zasady, by pozbawić go statusu „ofiary” w myśl art. 34 Konwencji chyba, że władze krajowe stwierdziły w sposób wyraźny lub co do istoty naruszenie Konwencji, a następnie je naprawiły (*Scordino p. Włochom (nr 1)* [WI], § 180; *Gäfgen p. Niemcom (Scordino p. Włochom (nr 1))* [WI],

§ 180; *Gäfgen p. Niemcom* [WI], § 115; *Nada p. Szwajcarii* [WI], § 128). Jedynie wówczas, gdy warunki te zostaną spełnione, subsydiarny charakter mechanizmu ochronnego Konwencji wyklucza zbadanie skargi (*Jensen i Rasmussen p. Danii* (dec.); *Albayrak p. Turcji*, § 32).

34. Skarżący pozostałby ofiarą, jeżeli władze nie uznałyby w sposób wyraźny lub co do istoty, że nastąpiło naruszenie praw skarżącego (*ibid.*, § 33; *Jensen p. Danii* (dec.)) nawet jeżeli otrzymałby pewne odszkodowanie (*Centro Europa 7 S.r.l. i Di Stefano p. Włochom* [WI], § 88).

35. Ponadto naprawa musi być odpowiednia i wystarczająca. To zależy od wszystkich okoliczności sprawy, szczególnie od charakteru zarzucanego naruszenia Konwencji w danej sprawie (*Gäfgen p. Niemcom* [WI], § 116).

36. Przykładowo, osoba nie może twierdzić, że jest ofiarą ponieważ jej prawa do rzetelnego procesu sądowego określone w art. 6 Konwencji zostały naruszone w trakcie postępowania, w którym została uniewinniona lub które zostało umorzone (*Oleksy p. Polsce* (dec.); *Koç i Tambaş p. Turcji* (dec.); *Bouglame p. Belgii* (dec.)), z wyjątkiem skargi dotyczącej długości trwania takiego postępowania (*Osmanov i Husseinov p. Bułgarii* (dec.)).

37. W określonych przypadkach to, czy osoba nadal jest ofiarą może również zależeć od wysokości odszkodowania przyznanego przez sądy krajowe oraz skuteczności (w tym szybkości) środka odwoławczego na podstawie którego zostało przyznane odszkodowanie (*Normann p. Danii* (dec.); *Scordino p. Włochom (nr 1)* [WI], § 202; patrz również *Jensen i Rasmussen p. Danii* (dec.)).

38. Inne konkretne przypadki, patrz *Arat p. Turcji*, § 47 (art. 6); *Constantinescu p. Rumunii*, §§ 40-44 (art. 6 do art.10); *Guisset p. Francji*, §§ 66-70 (art. 6); *Chevrol p. Francji*, §§ 30 i następne (art. 6); *Moskovets p. Rosji*, § 50 (art. 5); *Moon p. Francji*, §§ 29 i następne (art. 1 Protokół nr 1); *D.J. i A.-K.R. p. Rumunii* (dec.), §§ 77 i następne. (art. 2 Protokół nr 4); *Sergey Zolotukhin p. Rosji* [WI], § 115 (art. 4 Protokół nr 7); *Dalban p. Rumunii* [WI], § 44 (art. 10); *Güneş p. Turcji* (dec.) (art. 10).

39. Sprawa może zostać skreślona z listy spraw z powodu utraty przez skarżącego statusu ofiary/*locus standi*. Rozstrzygnięcie sprawy na szczeblu krajowym po wydaniu decyzji dotyczącej dopuszczalności, patrz *Ohlen p. Danii* (skreślenie); umowa przenosząca prawa, które były przedmiotem skargi badanej przez Trybunał, patrz *Dimitrescu p. Rumunii*, §§ 33-34.

40. Trybunał również bada czy sprawa powinna być skreślona z listy spraw na gruncie art. 37 Konwencji w świetle wydarzeń następujących po wniesieniu skargi, niezależnie od faktu, że skarżący może nadal twierdzić, że jest „ofiara” (*Pisano p. Włochom* (skreślenie) [WI], § 39), i nawet niezależnie od tego czy osoba ta nadal domaga się statusu poszkodowanego. Wydarzenia następujące po decyzji o zrzeczeniu się jurysdykcji na rzecz Wielkiej Izby, patrz *El Majjaoui i Stichting Touba Moskee p. Holandii* (skreślenie) [WI], §§ 28-35; po uznaniu skargi za dopuszczalną, patrz *Shevanova p. Łotwie* (skreślenie) [WI], §§ 44 i następne; i po orzeczeniu Izby, patrz *Sisojeva i Inni p. Łotwie* (skreślenie) [WI], § 96.

(f) Śmierć ofiary

41. Co do zasady, spadkobiercy lub członkowie bliskiej rodziny chcący, by postępowanie toczyło się dalej, mogą kontynuować skargę złożoną przez skarżącego przed jego śmiercią, pod warunkiem, że mają w sprawie wystarczający interes (*Hristozov i Inni p. Bułgarii*, § 71; *Malhous p. Czechom* (dec.) [WI]).

42. Jednak, w sytuacji, gdy skarżący umiera w trakcie postępowania albo gdy osoby, które wyraziły takie życzenie nie są spadkobiercami lub wystarczająco bliskimi krewnymi skarżącego oraz nie są w stanie wykazać, że mają uprawniony interes w kontynuowaniu skargi, Trybunał skreśli skargę ze swojej listy (*Léger p. Francji* (skreślenie) [WI], § 50; *Hirsi Jamaa i Inni p. Włochom* [WI], § 57) chyba, że sprawa jest bardzo wyjątkowa, a Trybunał

stwierdzi, że poszanowanie praw człowieka tak, jak zostało ono zdefiniowane w Konwencji i Protokołach do niej, wymaga dalszego jej badania (*Karner p. Austrii*, §§ 25 i nast.).

43. Patrz, na przykład, *Raimondo p. Włochom*, § 2, i *Stojkovic p. byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii*, § 25 (wdowa i dzieci); *X p. Francji*, § 26 (rodzice); *Malhous p. Czechom* (dec.) [WI] (bratanek i potencjalny spadkobierca); *Velikova p. Bułgarii* (dec.) (nieżonaty lub *de facto* partner); w odróżnieniu od *Thévenon p. Francji* (dec.) (zapisobiorca uniwersalny nie spokrewniony ze zmarłym); *Léger p. Francji* (skreślenie) [WI], §§ 50-51 (siostrzenica).

4. Reprezentacja

44. W sytuacji, gdy zgodnie z Regułą 36 §1 Regulaminu Trybunału, skarżący zdecydowali się wnieść skargę za pośrednictwem przedstawiciela zamiast osobiście, muszą przedstawić należycie podpisane, pisemne upoważnienie do działania, o czym mówi Reguła 45 §3. Niezbędne jest, aby przedstawiciele wykazali, że otrzymali konkretne i wyraźne instrukcje od domniemanej ofiary w rozumieniu art. 34 w imieniu której zamierzają występować przed Trybunałem (*Post p. Holandii* (dec.)). W sprawie ważności upoważnienia do działania, patrz *Aliev p. Gruzji*, §§ 44-49; w sprawie autentyczności skargi, patrz *Velikova p. Bułgarii*, §§ 48-52.

45. Jednakże ofiary zarzucanych naruszeń art. 2,3, i 8 Konwencji dokonanych przez władze krajowe mogą liczyć na specjalne traktowanie ze względu na wiek, płeć lub niepełnosprawność, co czyni je szczególnie bezbronniymi i uniemożliwia złożenie skargi do Trybunału, przy czym związki pomiędzy osobą wnoszącą skargę a ofiarą są należycie brane pod uwagę. W takich sprawach, skargi wnoszone w imieniu ofiary(ofiar) przez jednostki bez przedstawienia ważnego upoważnienia są uznane za niedopuszczalne. Patrz, na przykład, *Ilhan p. Turcji* [WI], § 55, skarżący wniósł skargę w imieniu brata, który był źle traktowany; *Y.F. p. Turcji*, § 29, sprawa, w której mąż zarzucał, że jego żona została zmuszona do poddania się badaniu ginekologicznemu; *S.P., D.P. i A.T. p. Wielkiej Brytanii*, decyzja komisji w sprawie skargi wniesionej przez adwokata w imieniu dzieci, które reprezentował w postępowaniu krajowym, w którym został powołany jako opiekun *ad litem*; oraz, w odróżnieniu, *Nencheva i Inni p. Bułgarii*, § 93, gdzie Trybunał nie uznał statusu ofiary skarżącego stowarzyszenia, działającego w imieniu bezpośrednich ofiar, stwierdzając, że sprawa ta nie toczyła się przez sądami krajowymi oraz, że zarzucane fakty nie miały żadnego wpływu na jego działalność, gdyż stowarzyszenie mogło nadal realizować swoje statutowe cele.

B. Swoboda korzystania z prawa do skargi indywidualnej

Artykuł 34 – Skargi indywidualne

„... Wysokie Ukladające się Strony zobowiązują się nie przeszkadzać w żaden sposób skutecznemu wykonywaniu tego prawa.”

46. Prawo do skargi do Trybunału ma charakter absolutny i w żaden sposób nie powinno się przeszkadzać w skutecznym korzystaniu z tego prawa. Zasada ta zakłada swobodę porozumiewania się z instytucjami konwencyjnymi (korespondencja w warunkach zatrzymania, patrz *Peers p. Grecji*, § 84; *Kornakovs p. Łotwie*, §§ 157 i następne). Patrz również, w związku z tym, Porozumienie Europejskie w sprawie osób uczestniczących w postępowaniu przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka z 1996 r. (CETS Nr 161).

47. Władze krajowe mają obowiązek powstrzymania się od wywierania wszelkich nacisków na skarżących, by wycofali lub zmodyfikowali swoje skargi. Według Trybunału naciski mogą przybierać formę bezpośredniego przymusu oraz jaskrawych form zastraszenia w stosunku do skarżących lub potencjalnych skarżących, ich rodzin lub przedstawicieli prawnych oraz niewłaściwych działań lub kontaktów pośrednich (*Mamatkulov and Askarov p. Turcji* [WI], § 102).

Trybunał bada skutek zniechęcający do wykonywania prawa do skargi indywidualnej (*Colibaba p. Mołdawii*, § 68). W pewnych okolicznościach może z własnej inicjatywy podnieść kwestię czy skarżący był poddany zastraszaniu w sposób utrudniający skuteczne wykonywanie jego prawa do indywidualnej skargi (*Lopata p. Rosji*, § 147).

Należy brać pod uwagę słabą pozycję skarżącego oraz ryzyko, że władze mogą wywierać na niego naciski (*Iambor p. Rumunii* (nr 1), § 212). Skarżący mogą być szczególnie słabi/bezbronni, gdy przebywają w areszcie tymczasowym, a ich kontakty z rodzinami i światem zewnętrznym zostały ograniczone (*Cotleț p. Rumunii*, § 71).

48. Kilka godnych uwagi przykładów:

- przesłuchania przez władze w sprawie skargi: *Akdivar i Inni p. Turcji*, § 105; *Tanrikulu p. Turcji* [WI], § 131;
- groźenie wszczęciem postępowania karnego przeciwko pełnomocnikowi skarżącego: *Kurt p. Turcji*, §§ 159-65; skarga władz na pełnomocnika w postępowaniu krajowym: *McShane p. Wielkiej Brytanii*, § 151; środki dyscyplinarne i inne przedsięwzięte przeciwko pełnomocnikom skarżącego: *Khodorkovskiy i Lebedev p. Rosji*, §§ 929-33;
- policja przesłuchująca pełnomocnika i tłumacza skarżącego w sprawie skargi dotyczącej słusznego zadośćuczynienia: *Fedotova p. Rosji*, §§ 49-51; w sprawie dochodzenia wszczętego przez przedstawiciela rządu: *Ryabov p. Rosji*, §§ 53-65;
- niemożność widzenia się pełnomocnika z lekarzem skarżącego: *Boicenco p. Mołdawii*, §§ 158-59;
- brak poszanowania prawa do poufności rozmów pomiędzy prawnikiem a skarżącym w pokoju widzeń: *Oferta Plus SRL p. Mołdawii*, § 156;
- groźby ze strony władz więziennych: *Petra p. Rumunii*, § 44;
- odmowa władz więziennych przekazania skargi do Trybunału z powodu niewyczerpania krajowych środków odwoławczych: *Nurmagomedov p. Rosji*, § 61;
- naciski wywierane na świadka w sprawie zawisłej przed Trybunałem dotyczącej warunków pozbawienia wolności/aresztowania: *Novinskiy p. Rosji*, §§ 119 i nast.;
- zbywające uwagi władz więziennych połączone z nieuzasadnionymi zaniedbaniami i zwłoką w dostarczaniu więźniowi materiałów piśmiennych do prowadzenia korespondencji oraz dokumentów potrzebnych mu do złożenia skargi do Trybunału: *Gagiu p. Rumunii*, §§ 94 i nast.;
- odmowa władz dostarczenia uwięzionemu skarżącemu kopii dokumentów niezbędnych do złożenia przez niego skargi do Trybunału: *Naydyon p. Ukrainie*, § 68; *Vasiliy Ivashchenko p. Ukrainie*, §§ 107-10;
- utrata przez władze więzienne nieodtworzalnych dokumentów związanych ze skargą więźnia do Trybunału: *Buldakov p. Rosji*, §§ 48-50;
- zastraszanie i naciski wywierane na skarżącego przez władze w związku ze sprawą zawisłą przed Trybunałem: *Lopata p. Rosji*, §§ 154-60.

49. Okoliczności sprawy mogą złagodzić zarzut ingerencji w prawo do skargi indywidualnej (*Sisojeva i Inni p. Łotwie* (skreślenie) [WI], §§ 118 i nast.). Patrz również *Holland p. Szwecji* (dec.), w której Trybunał uznał, że zniszczenie taśm z nagraniami z

rozprawy sądowej zgodnie z prawem szwedzkim przed wygaśnięciem sześciomiesięcznego terminu na złożenie skargi do Trybunału nie przeszkodziło skarżącemu w skutecznym wykonaniu jego prawa do skargi; *Farcaş p. Rumunii* (dec.), gdzie Trybunał uznał, że zarzucany brak możliwości wyczerpania krajowych środków odwoławczych przez fizycznie niepełnosprawnego skarżącego, z powodu braku specjalnych urządzeń umożliwiających dostęp do usług publicznych, nie przeszkodził mu w skutecznym wykonaniu jego prawa do skargi; sprawa *Yepishin p. Rosji*, §§ 73-77, w której Trybunał uznał, że odmowa przez służbę więzienną wniesienia opłaty pocztowej za wysłanie listów więźnia do Trybunału nie stanowiła przeszkody w skutecznej realizacji prawa skarżącego do skargi.

1. Obowiązki pozwanego państwa

(a) Reguła 39 Regulaminu Trybunału

50. Na podstawie Reguły 39 Regulaminu Trybunału, Trybunał może wskazać środki tymczasowe (*Mamatkulov i Askarov p. Turcji* [WI], §§ 99-129). Naruszenie art. 35 nastąpi wówczas, gdy władze Państwa-Strony zaniechają podjęcia wszystkich działań, jakie mogłyby rozsądnie wykonać w celu realizacji środka wskazanego przez Trybunał (*Paladi p. Mołdawii* [WI], §§ 87-92).

51. Rząd ma obowiązek wykazać Trybunałowi, że postąpił zgodnie ze środkiem tymczasowym lub, w wyjątkowym przypadku, że zaistniała obiektywna przeszkoda uniemożliwiająca podjęcie działań w celu realizacji środka oraz informowanie Trybunału o sytuacji (patrz, na przykład, *A.N.H. p. Finlandii* (dec.), § 27).

52. Kilka ostatnich przykładów:

- niezapewnienie na czas spotkania pomiędzy osobą ubiegającą się o azyl a adwokatem pomimo środka pośredniego wskazanego na podstawie Reguły 39 w tym względzie: *D.B. p. Turcji*, § 67;
- transfer osób przetrzymywanych (więźniów) do władz irackich z naruszeniem środka tymczasowego: *Al-Saadoon i Mufdhi p. Wielkiej Brytanii*, §§ 162-65;
- wydalenie pierwszego skarżącego z naruszeniem środka tymczasowego: *Kamaliyevy p. Rosji*, §§ 75-79;
- nieumyślne, ale do naprawienia zaniechanie podjęcia działania zgodnego ze środkiem tymczasowym wskazanym w związku z art. 8: *Hamidovic p. Włochom* (dec.);
- niewykonanie środka tymczasowego nakładającego obowiązek umieszczenia więźnia w specjalistycznej placówce medycznej: *Makharadze i Sikharulidze p. Gruzji*, §§ 100-05;
- niewykonanie środka tymczasowego wskazanego przez Trybunał ze względu na realne ryzyko tortur w razie ekstradycji: *Mannai p. Włochom*, §§ 54-57; *Labsi p. Słowacji*, §§ 149-51;
- potajemny transfer osoby narażonej na ryzyko złego traktowania w Uzbekistanie i w stosunku do której obowiązywał środek tymczasowy: *Abdulkhakov p. Rosji*, §§ 226-31;
- bezprawny transfer osoby do Tadżykistanu zawierający realne ryzyko złego traktowania i obejścia środków tymczasowych: *Savridin Dzhurayev p. Rosji*, §§ 218-19; patrz również brak zapewnienia ochrony przez władze rosyjskie obywatelowi tadżyckiemu przebywającemu w ich areszcie przed przymusową ekstradycją do Tadżykistanu z naruszeniem środka tymczasowego: *Nizomkhon Dzhurayev p. Rosji*, §§ 157-59.

53. Do Trybunału należy kontrola zgodności ze środkiem tymczasowym, a Państwo, które uważa, że na podstawie posiadanych materiałów jest zdolne przekonać Trybunał do

anulowania środka tymczasowego, powinno go o tym poinformować (*Paladi p. Mołdawii* [WI], §§ 90-92; *Olaechea Cahuas p. Hiszpanii*, § 70; *Groni p. Albanii*, §§ 181 i kolejne).

Sam fakt wnioskowania o zastosowanie Reguły 39 nie stanowi wystarczającej podstawy, by zobowiązać Państwo do zawieszenia wykonania decyzji o ekstradycji (*Al-Moayad p. Niemcom* (dec.), §§ 122 i następne; patrz również obowiązek pozwanego Państwa do współpracy z Trybunałem w dobrej wierze).

(b) Ustalenie faktów

54. Trybunał ma obowiązek ustalić fakty, a strony powinny udzielić mu aktywnej pomocy, dostarczając mu wszystkich istotnych informacji. Ich zachowanie może być wzięte pod uwagę przy gromadzeniu dowodów (*Irlandia p. Wielkiej Brytanii*, § 161).

55. Trybunał orzekł, że nie zawsze można ściśle stosować zasadę, w myśl której osoba podnosząca zarzut musi go udowodnić w postępowaniach dotyczących określonych rodzajów skarg oraz, że udzielanie przez państwa wszelkich niezbędnych ułatwień dla właściwego i skutecznego zbadania skarg ma duże znaczenie dla skuteczności systemu skargi indywidualnej określonej w art. 34 Konwencji (*Bazorkina p. Rosji*, § 170; *Tahsin Acar p. Turcji* [WI], § 253). Wymóg ten nakłada na Państwa-Strony obowiązek udzielenia wszelkich niezbędnych ułatwień Trybunałowi, zarówno na etapie ustalania faktów, jak i wykonywania swoich ogólnych obowiązków dotyczących badania skarg. Niedopełnienie przez rząd obowiązku dostarczenia informacji będącej w jego posiadaniu bez podania zadawalającej przyczyny może nie tylko stanowić podstawę do wyciągnięcia wniosków odnośnie dobrego uzasadnienia zarzutów podnoszonych przez skarżącego, ale także wpłynąć negatywnie na ocenę poziomu zgodności pozwanego Państwa z jego obowiązkami określonymi w art. 38 Konwencji (*ibid.*, § 254; *Imakayeva p. Rosji*, § 200; *Janowiec i Inni p. Rosji* [WI], § 202).

56. Obowiązek przedkładania dowodów żądanych przez Trybunał wiąże pozwany rząd od momentu, w którym takie żądanie zostało sformułowane, niezależnie czy miało to miejsce w momencie zakomunikowania sprawy rządowi czy na dalszym etapie postępowania (*ibid.*, § 203; *Enukidze i Girgvliani p. Gruzji*, § 295; *Bekirski p. Bułgarii*, §§ 111-13). Podstawowym wymogiem jest to, by żądane dokumenty złożone zostały w całości, jeśli Trybunał tak zarządzi, a wszelkie braki muszą być należycie wyjaśnione (*Janowiec i Inni p. Rosji* [WI], Ponadto każdy żądany materiał powinien zostać przedłożony niezwłocznie, a w każdym wypadku w terminie wyznaczonym przez Trybunał. Znaczne i nieuzasadnione opóźnienie może prowadzić do uznania przez Trybunał wyjaśnień pozwanego państwa za nieprzekonujące (*ibid.*).

57. Trybunał wcześniej uznał, że pozwane państwo nie dopełniło obowiązków wynikających z art. 38 w odniesieniu do spraw, w których nie przedstawiło uzasadnienia niedostarczenia żądanych dokumentów (patrz, na przykład, *Maslova i Nalbandov p. Rosji*, §§ 128-29) lub dostarczyło niepełną lub zniekształconą kopię, jednocześnie odmawiając przedstawienia oryginalnego dokumentu Trybunałowi w celu jego zbadania (patrz, na przykład, *Trubnikov p. Rosji*, §§ 50-57).

58. Jeżeli rząd twierdzi, że nie dostarczył żądanych materiałów ze względu na ich poufność lub bezpieczeństwo, Trybunał musi się przekonać, że istnieją zasadne i solidne podstawy ku temu, by traktować rzeczne dokumenty jako tajne lub poufne (*Janowiec i Inni p. Rosji* [WI], § 205). Nieujawnienie poufnego raportu Trybunałowi: *ibid.*, §§ 207 i następne; *Nolan i K. p. Rosji*, §§ 56 i kolejne.

Związek pomiędzy art. 34 a art. 38, patrz *Bazorkina p. Rosji*, §§ 170 i kolejne oraz § 175. Art. 34, stworzony po to, by zapewnić skuteczne działanie prawa do skargi indywidualnej, jest czymś w rodzaju *lex generalis*, a art. 38 wyraźnie nakłada na Państwa obowiązek współpracy z Trybunałem.

(c) **Dochodzenia**

59. Pozwane państwo powinno również pomagać w badaniach (art. 38), gdyż to państwo ma obowiązek udzielania „niezbędnych ułatwień” dla skutecznego badania skarg (*Çakıcı p. Turcji* [WI], § 76). Utrudnianie wizyty rozpoznawczej stanowi naruszenie art. 38 (*Shamayev i Inni p. Gruzji i Rosji*, § 504).

I. PROCEDURALNE PODSTAWY NIEDOPUSZCZALNOŚCI

A. Niewykorzystanie środków krajowych

Artykuł 35 § 1 - Warunki dopuszczalności

„1. Trybunał może rozpatrywać sprawę dopiero po wyczerpaniu wszystkich środków odwoławczych, [...] zgodnie z powszechnie uznanymi zasadami prawa międzynarodowego ...”

60. Jak wskazuje treść art. 35, wymóg ten jest oparty na powszechnie uznanych zasadach prawa międzynarodowego. Obowiązek wykorzystania środków krajowych wchodzi w zakres międzynarodowego prawa zwyczajowego, uznawanego w orzecznictwie Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości (na przykład sprawa *Interhandel (Szwajcaria p. Stanom Zjednoczonym)*, wyrok z dnia 21 marca 1959 r.). Powyższy warunek można również znaleźć w innych międzynarodowych traktatach dotyczących praw człowieka: Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych (art. 41(1)(c)) i Protokole Dodatkowym (art. 2 i 5 (2)(b)), Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka (art. 46) oraz Afrykańskiej Karcie Praw Człowieka (art. 50 i 56(5)). Jak zauważył Trybunał w sprawie *De Wilde, Ooms i Versyp p. Belgii*, państwo może odstąpić od korzystania z zasady wyczerpania środków krajowych, w związku z istnieniem utrwalonej praktyki międzynarodowej w tym zakresie (§ 55).

61. Europejski Trybunał Praw Człowieka powinien zachować subsydiarną rolę w stosunku do krajowych systemów ochrony praw człowieka, a sądy krajowe powinny mieć możliwość wstępnego rozstrzygnięcia kwestii dotyczących zgodności prawa krajowego z Konwencją (*A, B i C p. Irlandii* [WI], § 142). Jeżeli jednak skarga zostanie wniesiona do Strasburga, Europejski Trybunał powinien mieć możliwość korzystania z opinii sądów krajowych, będąc w bezpośrednim i stałym kontakcie z najważniejszymi władzami ich krajów (*Burden p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 42).

62. Art. 35 § 1 dotyczy tylko środków krajowych; nie nakłada obowiązku wyczerpania środków przewidzianych w ramach organizacji międzynarodowych. Wprost przeciwnie, jeżeli skarżący skieruje sprawę do innego postępowania prowadzonego w ramach międzynarodowego dochodzenia lub rozstrzygnięcia, skarga może zostać odrzucona na mocy art. 35 § 2 (b) Konwencji (zob. punkt I.E.). Trybunał określa, czy dany organ jest organem krajowym lub międzynarodowym, przy uwzględnieniu wszystkich istotnych czynników, w tym jego charakteru prawnego, statutu, kompetencji, umiejscowienia (jeśli można je wskazać) w istniejącym porządku prawnym i sposobu finansowania (*Jeličić p. Bośni i Hercegowinie* (dec.); *Peraldi p. Francji* (dec.) (zob. punkt I.E.)).

1. *Ratio legis* zasady

63. Uzasadnieniem dla zasady wyczerpania środków krajowych jest zapewnienie władzom krajowym, w tym przede wszystkim sądom, możliwości zapobiegania lub naprawiania domniemanych naruszeń Konwencji. Opiera się to na założeniu wyrażonym w art. 13 Konwencji, że w ramach krajowego porządku prawnego należy zapewnić skuteczny środek odwoławczy w przypadku naruszenia praw zawartych w Konwencji. Jest to ważny aspekt subsydiarnego charakteru mechanizmu Konwencji: *Selmouni p. Francji* [WI], § 74; *Kudła p. Polsce* [WI], § 152; *Andrášik i Inni p. Słowacji* (dec.). Ma to zastosowanie niezależnie od tego, czy przepisy Konwencji zostały włączone do prawa krajowego (*Eberhard i M. p. Słowenii*). Trybunał przypomniał ostatnio, że zasada wyczerpania środków krajowych stanowi niezbędną część funkcjonowania systemu ochrony Konwencji i dlatego jest zasadą podstawową (*Demopoulos i Inni p. Turcji* (dec.) [WI], §§ 69 i 97).

2. Zastosowanie zasady

(a) Elastyczność

64. Zasadę wyczerpania środków krajowych można określić raczej jako złotą zasadę, aniżeli regułę o charakterze bezwzględnym. Komisja i Trybunał wielokrotnie podkreślały potrzebę stosowania tej reguły z pewną dozą elastyczności i bez nadmiernego formalizmu, biorąc pod uwagę kwestię ochrony praw człowieka (*Ringeisen p. Austrii*, § 89; *Lehtinen p. Finlandii* (dec.)). Zasada wyczerpania nie jest ani absolutna, ani nie można jej stosować automatycznie (*Kozacioglu p. Turcji* [WI], § 40). Na przykład, Trybunał uznał, że nadmiernym formalizmem byłoby wymaganie od skarżącego wykorzystania środka, do zastosowania którego nie zobowiązał go nawet najwyższy sąd krajowy (*D.H. i Inni p. Republice Czeskiej* [WI], §§ 116-18). W jednej ze spraw Trybunał wziął pod uwagę, iż krótkie terminy wyznaczone na złożenie przez skarżących odpowiedzi, podkreślają "pośpiech", z jakim przekładają oni swoje argumenty (zobacz *Financial Times Ltd i Inni p. Wielkiej Brytanii*, §§ 43-44). Jednakże, wykorzystanie dostępnych środków zgodnie z procedurą krajową i formalnościami określonymi w prawie krajowym ma szczególnie znaczenie tam, gdzie wchodzi w grę względy jasności i pewności prawa (*Saghinadze i Inni p. Gruzji*, §§ 83-84).

(b) Zgodność z przepisami i ograniczeniami krajowymi

65. Skarżący muszą postępować zgodnie z obowiązującymi zasadami i procedurami prawa krajowego, w przeciwnym razie powstaje ryzyko, że wnoszone przez nich skargi nie spełnią warunku określonego w art. 35 Konwencji (*Ben Salah, Adraqui i Dhaima p. Hiszpanii* (dec.); *Merger i Cros p. Francji* (dec.); *MPP Golub p. Ukrainie* (dec.)); *Agbovi p. Niemcom* (dec.)). Wymogi art. 35 § 1 nie zostaną spełnione, jeżeli skarga nie zostanie przyjęta do rozpatrzenia z powodu błędów proceduralnych popełnionych przez skarżącego (*Gäfgen p. Niemcom* [WI], § 143).

Należy jednak zauważyć, że jeśli sąd apelacyjny zbada okoliczności faktyczne zarzutu, nawet, jeśli uzna je za niedopuszczalne, zgodność z art. 35 § 1 zostanie zachowana (*Voggenreiter p. Niemcom*). Ma to również miejsce w przypadku skarżących, którzy nie działali zgodnie z procedurami przewidzianymi w prawie krajowym, jeżeli właściwy organ mimo to zbadał sprawę co do istoty (*Vladimir Romanov p. Rosji*, § 52). To samo odnosi się do zarzutów sformułowanych w bardzo pobieżny sposób, ledwie spełniających wymogi prawne, w odniesieniu, do których sąd orzekł co do istoty sprawy, nie rozwodząc się nad nimi szczegółowo: *Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) p. Szwajcarii (nr 2)* [WI], §§ 43-45.

(c) Istnienie kilku środków

66. Jeżeli istnieje więcej niż jeden potencjalnie skuteczny środek skarżący jest zobowiązany do skorzystania tylko z jednego z nich (*Moreira Barbosa p. Portugalii* (dec.); *Jeličić p. Bośni i Hercegowinie* (dec.); *Karakó p. Węgrom*, § 14; *Aquilina p. Malcie* [WI], § 39). Co więcej, w przypadku skorzystania z jednego środka, wykorzystanie innego, który ma zasadniczo ten sam cel, nie jest wymagane (*Riad i Idiab p. Belgii*, § 84; *Kozacioglu p. Turcji* [WI], §§ 40 i nast.; *Micallef p. Malcie* [WI], § 58). Do skarżącego należy wybór środka, który jest najbardziej odpowiedni w jego sprawie. Podsumowując, jeżeli prawo krajowe przewiduje kilka równolegle dostępnych środków z różnych dziedzin prawa, skarżący, który dążył do uzyskania odszkodowania za domniemane naruszenie Konwencji za pomocą jednego z tych środków nie jest zobowiązany do skorzystania z innych, mających zasadniczo ten sam cel (*Jasinskis p. Łotwie*, §§ 50 i 53-54).

(d) Skarga „co do istoty”

67. W postępowaniu krajowym nie jest konieczne wyraźne odwołanie się do prawa określonego w Konwencji, pod warunkiem, że skarga została wniesiona „przynajmniej co do istoty” *Castells p. Hiszpanii*, § 32; *Ahmet Sadik p. Grecji*, § 33; *Fressoz i Roire p. Francji*, § 38; *Azinas p. Cypru* [WI], §§ 40-41). Oznacza to, że w przypadku, gdy skarżący nie powołał się na postanowienia Konwencji, musi on podnieść argumenty o tym samym lub podobnym skutku na podstawie prawa krajowego, aby w pierwszej kolejności dać sądom krajowym możliwość naprawienia rzekomego naruszenia (*Gäfgen p. Niemcom* [WI], §§ 142, 144 i 146; *Karapanagiotou i Inni p. Grecji*, § 29; oraz, w odniesieniu do zarzutu, który nie został podniesiony, nawet w sposób dorozumiany, w ostatniej instancji, *Association Les témoins de Jéhovah p. Francji* (dec.)).

(e) Istnienie i właściwość

68. Skarżący są zobowiązani do wyczerpania jedynie tych krajowych środków, które są dostępne w danym czasie w teorii i w praktyce oraz, które sami mogą bezpośrednio wnosić, to znaczy, że są dostępne, zapewniają możliwość uzyskania zadośćuczynienia w odniesieniu do skarg i mają uzasadnione szanse powodzenia (*Sejdović p. Włochom* [WI], § 46; *Paksas p. Litwie* [WI], § 75).

69. Nie ma potrzeby skorzystania z uznaniowych lub nadzwyczajnych środków, takich jak na przykład wystąpienie do sądu z wnioskiem o ponowne rozpoznanie decyzji (*Cınar p. Turcji* (dec.); *Prystavka p. Ukrainie* (dec.)), lub żądania wznowienia postępowania, z wyjątkiem wyjątkowych okoliczności, np. gdy prawo krajowe stanowi, że taki wniosek nie jest w rzeczywistości skutecznym środkiem (*K.S. i K.S. AG p. Szwajcarii* (decyzja Komisji)); lub gdzie skasowanie wyroku, który stał się prawomocny, jest jedynym sposobem, w jaki pozwane państwo może przywrócić prawidłowy stan rzeczy poprzez własny system prawny (*Kiiskinen p. Finlandii* (dec.); *Nikula p. Finlandii* (dec.)). Podobnie, odwołanie się do wyższej instancji nie stanowi skutecznego środka odwoławczego (*Horvat p. Chorwacji*, § 47; *Hartmann p. Republice Czeskiej*, § 66), nie jest nim też środek, który nie jest bezpośrednio dostępny dla skarżącego, ale skorzystanie z niego zależy od swobodnego uznania osoby trzeciej (*Tănase p. Mołdawii* [WI], § 122). Odnośnie do skuteczności apelacji w omawianej sprawie, która nie musi być zasadniczo wyczerpana w przedmiotowej sprawie (Rzecznik Praw Obywatelskich), zob. uzasadnienie orzeczenia w sprawie *Egmez p. Cypru*, §§ 66-73. Wreszcie, środek krajowy, który nie jest przedmiotem jakichkolwiek dokładnie określonych terminów, powoduje niepewność i nie może być uznany za skuteczny (*Williams p. Wielkiej Brytanii* (dec.), i cytowane tam odniesienia).

70. Wniesienie skargi indywidualnej do Trybunału Konstytucyjnego na podstawie art. 35 zależeć będzie w dużej mierze od konkretnych cech systemu prawa pozwanego Państwa oraz jurysdykcji Trybunału Konstytucyjnego. Zatem w Państwie, w którym jurysdykcja ta jest ograniczona do badania konstytucjonalności przepisów prawnych i ich zgodności z postanowieniami nadrzędnej mocy prawnej, skarżący będą zobowiązani do skorzystania z prawa do skargi do Trybunału Konstytucyjnego tylko wówczas, gdy zamierzają zaskarżyć postanowienie ustawy lub rozporządzenia jako naruszające Konwencję. (*Griřankova i Griřankovs p. Łotwie* (dec.); *Liepājnieks p. Łotwie* (dec.)). Jednak samo zaskarżenie przez skarżącego wadliwego stosowania lub interpretacji ustaw lub rozporządzeń, które w swojej istocie nie są niekonstytucyjne nie będzie stanowić skutecznego środka (*Smirnov p. Rosji* (dec.); *Szott-Medyńska p. Polsce* (dec.)).

71. W przypadku, gdy skarżący próbował skorzystać ze środka, który Trybunał uznał za niewłaściwy, czas przeznaczony na jego zastosowanie nie spowoduje zatrzymania biegu

terminu sześciu miesięcy, co może skutkować odrzuceniem skargi ze względu na przedawnienie (*Rezgui p. Francji* (dec.); *Prystavska p. Ukrainie* (dec.)).

(f) Dostępność i skuteczność

72. Istnienie środków wzruszających musi być wystarczająco pewne, nie tylko w teorii, ale i w praktyce. Przy ustalaniu, czy dany środek spełnia kryteria dostępności i skuteczności, należy uwzględnić szczególne okoliczności danej sprawy. (zob. podpunkt 4 poniżej). Stanowisko przyjęte przez sądy krajowe musi być wystarczająco umocowane w krajowym porządku prawnym. W związku z tym Trybunał orzekł, że odwołanie się do sądu wyższej instancji przestaje być "skuteczne" ze względu na rozbieżności w istniejącym orzecznictwie tego sądu, dopóki rozbieżności te istnieją. (*Ferreira Alves p. Portugalii (nr 6)*, §§ 28-29).

73. Przykładowo Trybunał orzekł, że gdy skarżący skarży się na warunki pozbawienia wolności po wyjściu na wolność, dostępnym i wystarczającym środkiem odszkodowawczym – czyli takim, który daje zasadne szanse na sukces – jest środek, który musi być zastosowany dla celów określonych w art. 35 § 1 Konwencji (*Lienhardt p. Francji* (dec.); *Rhazali i Inni p. Francji* (dec.); *Ignats p. Łotwie* (dec.)).

74. Trybunał powinien w realistyczny sposób uwzględnić nie tylko formalne środki dostępne w krajowym systemie prawnym, ale również ogólny kontekst prawny i polityczny, w którym środki te funkcjonują, jak również osobistą sytuację skarżącego (*Akdivar i Inni p. Turcji*, §§ 68-69; *Khashiyev i Akayeva p. Rosji*, §§ 116-17). Trybunał musi zbadać, czy mając na uwadze wszystkie okoliczności sprawy skarżący podjął wszelkie działania, jakich można było od niego oczekiwać, w celu wyczerpania środków krajowych (*D.H. i Inni p. Republice Czeskiej* [WI], §§ 116-22).

Należy zauważyć, że granice, faktyczne lub prawne, nie są przeszkodą *per se* do wykorzystania krajowych środków; zgodnie z ogólną zasadą skarżący żyjący poza jurysdykcją jednego z Państw-Stron nie są zwolnieni z konieczności wykorzystania środków krajowych dostępnych w danym państwie, niezależnie od praktycznych niedogodności lub zrozumiałej osobistej niechęci (*Demopoulos i Inni p. Turcji* (dec.) [WI], §§ 98 i 101, sprawa dotycząca skarżących, którzy nie poddali się dobrowolnie jurysdykcji pozwanego państwa).

3. Ograniczenia w zastosowaniu zasady

75. Zgodnie z „ogólnie uznanymi zasadami prawa międzynarodowego”, mogą wystąpić szczególne okoliczności zwalniające skarżącego z obowiązku wykorzystania dostępnych środków krajowych (*Sejdovic p. Włochom* [WI], § 55) (zob. podpunkt 4 poniżej).

Zasada ta nie ma zastosowania w przypadku wykazania stosowania praktyki administracyjnej polegającej na powtarzaniu czynności będących w sprzeczności z Konwencją i tolerowaniu tego stanu rzeczy przez władze państwa, w wyniku czego postępowanie staje się bezcelowe lub nieskuteczne (*Aksoy p. Turcji*, § 52).

W przypadkach, gdy wymóg skorzystania przez skarżącego z danego środka byłby niemożliwy w praktyce i stanowiłby nieproporcjonalną przeszkodę dla skutecznego wykonywania prawa do skargi indywidualnej na podstawie art. 34 Konwencji, Trybunał uzna, że skarżący jest zwolniony z tego wymogu (*Veriter p. Francji*, § 27; *Gaglione i Inni p. Włochom*, § 22).

Nałożenie grzywny w związku z wynikiem postępowania odwoławczego w przypadku braku stwierdzenia naruszenia wyklucza taki środek z grupy środków które należy wykorzystać (*Prencipe p. Monako*, §§ 95-97).

4. Rozłożenie ciężaru dowodu

76. Jeżeli rząd podnosi zarzut niewyczerpania środków krajowych, ponosi on ciężar udowodnienia, że skarżący nie wykorzystał środka, który był jednocześnie skuteczny i dostępny (*Dalia p. Francji*, § 38; *McFarlane p. Irlandii* [WI], § 107). Dostępność takiego środka musi być wystarczająco pewna w zakresie prawa i praktyki (*Verllo p. Francji*). Podstawa prawna środka określona w prawie krajowym musi być zatem wyraźna (*Scavuzzo-Hager p. Szwajcarii* (dec.)). *Norbert Sikorski p. Polsce*, § 117; *Sürmeli p. Niemcom* [WI], §§ 110-12). Środek musi mieć możliwość zapewnienia zadośćuczynienia w odniesieniu do zarzutów podniesionych przez skarżącego i oferować realne szanse powodzenia (*Scoppola p. Włochom (nr 2)* [WI], § 71). Rozwój i dostępność przypuszczalnie istniejącego środka odwoławczego, w tym jego zakres i zastosowanie, muszą być jasno określone i potwierdzone lub uzupełnione przez praktykę lub orzecznictwo (*Mikolajová p. Słowacji*, § 34). Dotyczy to w równiej mierze systemu prawa ze spisaną konstytucją, z elementami inspirowanymi systemem prawa *commom law*, bezpośrednio zapewniającym prawo, na które powoływał się skarżący (*McFarlane p. Irlandii* [WI], § 117), odnośnie środka, który był dostępny w teorii przez okres około dwudziestu pięciu lat, ale nigdy nie został zastosowany.

Argumenty rządu będą z pewnością mieć większą wagę w przypadku przedstawienia przykładów z orzecznictwa krajowego (*Doran p. Irlandii*; *Andrášik i Inni p. Słowacji* (dec.); *Di Sante p. Włochom* (dec.); *Giummarra p. Francji* (dec.); *Paulino Tomás p. Portugalii* (dec.); *Johtti Sarmelaccat Ry i Inni p. Finlandii* (dec.)). Cytowane decyzje powinny, co do zasady, zostać wydane przed wniesieniem skargi (*Norbert Sikorski p. Polsce*, § 115) i mieć związek z przedmiotową sprawą (*Sakhnovskiy p. Rosji* [WI], §§ 43-44); patrz, jednakże, zasady (o których mowa poniżej) dotyczące tworzenia nowego środka w trakcie trwania postępowania przez Trybunałem.

77. Jeżeli rząd twierdzi, że skarżący mógł powołać się przed sądami krajowymi bezpośrednio na postanowienia Konwencji, stopień pewności takiego środka musi być podparty konkretnymi przykładami (*Slavgorodski p. Estonii* (dec.)). Ta sama zasada odnosi się do rzekomego środka wynikającego bezpośrednio z określonych ogólnych postanowień krajowej Konstytucji (*Kornakovs p. Łotwie*, § 84).

78. Trybunał jest bardziej skłonny przyjąć te argumenty w sytuacji, gdy krajowa władza ustawodawcza uchwaliła określony środek przeciwko przewlekłości postępowania sądowego (*Brusco p. Włochom* (dec.); *Slaviček p. Chorwacji* (dec.)). Patrz również *Scordino p. Włochom (nr 1)* [WI], §§ 136-48. Inaczej niż w sprawie *Merit p. Ukrainie*, § 65.

79. Po spełnieniu przez rząd obowiązku udowodnienia, że skarżącemu przysługiwały odpowiednie i skuteczne środki prawne, skarżący musi wykazać, że:

- środek został rzeczywiście wyczerpany (*Grässer p. Niemcom* (dec.)); lub
- środek był z jakiegoś powodu niewłaściwy i nieskuteczny w danych okolicznościach sprawy (*Selmouni p. Francji* [WI], § 76 np. w sprawie dotyczącej nadmiernego opóźnienia w prowadzeniu śledztwa *Radio France i Inni p. Francji* (dec.), § 34; lub środek, który jest normalnie dostępny, np. podniesienie zarzutu naruszenia przepisów, ale który, w świetle podejścia przyjętego w innych podobnych sprawach, byłby nieskuteczny w okolicznościach danej sprawy: *Scordino p. Włochom* (dec.); *Pressos Compania Naviera S.A. i Inni p. Belgii*, §§ 26 i 27), nawet jeśli przedmiotowe decyzje zostały wydane niedawno (*Gas i Dubois p. Francji* (dec.)). Dotyczy to również sytuacji, gdy skarżący nie mógł bezpośrednio zwrócić się do danego sądu (*Tănase p. Mołdawii* [WI], § 122). W pewnych szczególnych okolicznościach, mogą zdarzyć się skarżący znajdujący się w podobnej sytuacji, spośród których kilku nie złożyło odwołania do sądu, do którego odniósł się rząd, gdyż zostali z tego obowiązku zwolnieni, z uwagi na fakt, iż zastosowany przez innych krajowy środek okazał się nieskuteczny w praktyce i co mogłoby mieć miejsce również w ich sprawie (*Vasilkoski i Inni p. „Byłej Jugosłowiańskiej Republice*

- Macedonii*”, §§ 45-46; *Laska i Lika p. Albanii*, §§ 45-48). Jednakże, dotyczy to bardzo szczególnych spraw (porównaj *Saghinadze i Inni p. Gruzji*, §§ 81-83); lub
- istniały szczególne okoliczności zwalniające skarżącego z tego obowiązku (*Akdivar i Inni p. Turcji*, §§ 68-75; *Sejdović p. Włochom* [WI], § 55) i *Veriter p. Francji*, § 60).

80. Jeden z takich czynników może stanowić całkowita bierność władz krajowych w obliczu poważnych zarzutów uchybienia lub wyrządzenia szkody przez funkcjonariuszy państwowych, np., gdy nie wszczęli dochodzenia lub nie zaoferowali pomocy. W takiej sytuacji można powiedzieć, że ciężar dowodu po raz kolejny ulega przesunięciu, tak więc to na pozwanym rządzie ciąży obowiązek wykazania, jakie działania przedsięwziął w odpowiedzi na skalę i powagę postawionych zarzutów (*Demopoulos i Inni p. Turcji* (dec.) [WI], § 70).

81. Istnienie samej wątpliwości ze strony skarżącego, co do skuteczności danego środka nie zwalnia go z obowiązku jego wykorzystania (*Epözdemir p. Turcji* (dec.); *Milosević p. Holandii* (dec.); *Pellegriti p. Włochom* (dec.); *MPP Golub p. Ukrainie* (dec.)). Wręcz przeciwnie, w interesie skarżącego leży zwrócenie się do właściwego sądu z wnioskiem umożliwiającym mu rozwinięcie istniejących praw na drodze przysługującego mu prawa do wykładni (*Ciupercescu p. Rumunii*, § 169). W systemie prawnym zapewniającym konstytucyjną ochronę praw podstawowych to na osobie poszkodowanej spoczywa obowiązek sprawdzenia zakresu tej ochrony, a w systemie *common law*, umożliwienie sądom krajowym rozwinięcia tych praw w drodze wykładni (*A, B i C p. Irlandii* [WI], § 142). Jednak, jeśli sugerowany środek w rzeczywistości nie zapewniał rozsądnych szans na powodzenie, na przykład w świetle utrwalonego orzecznictwa krajowego, fakt, że skarżący z niego nie skorzystał nie stanowi przeszkody dla dopuszczalności (*Pressos Compania Naviera S.A. i Inni p. Belgii*, § 27; *Carson i Inni p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 58).

5. Aspekty proceduralne

82. Wymóg, aby skarżący wyczerpał środki krajowe określany jest zwykle w odniesieniu do dnia, w którym skarga została wniesiona do Trybunału (*Baumann p. Francji*, § 47), z zastrzeżeniem wyjątków, które mogą być uzasadnione szczególnymi okolicznościami sprawy (patrz podpunkt 6 poniżej). Niemniej jednak, Trybunał uznaje, że ostatni etap tych środków może zostać osiągnięty zaraz po złożeniu skargi, ale przed rozstrzygnięciem co do kwestii jej dopuszczalności przez Trybunał (*Karoussiotis p. Portugalii*, § 57).

83. Jeżeli rząd zamierza podnieść zarzut dotyczący niewyczerpania środków, musi to zrobić, o ile pozwalają na to charakter zarzutu i okoliczności, w swoich uwagach jeszcze przed wydaniem decyzji o dopuszczalności, choć mogą istnieć wyjątkowe okoliczności zwalniające go z tego obowiązku: *Mooren p. Niemcom* [WI], § 57 oraz cytowane tam odniesienia, §§ 58-59.

Często zdarza się, że zarzut oparty na braku wyczerpania środków zostaje powiązany z meritem sprawy, w szczególności w sprawach dotyczących obowiązków proceduralnych lub gwarancji, np. w przypadku skarg dotyczących aspektów proceduralnych na mocy art. 2 (*Dink p. Turcji*, §§ 56-58) lub art. 3; w odniesieniu do art. 6, *Scoppola p. Włochom (nr 2)* [WI], § 126; art. 8 (*A, B i C p. Irlandii* [WI], § 155); oraz do art. 13 Konwencji, *Sürmeli p. Niemcom*[WI], § 78 i *M.S.S. p. Belgii i Grecji* [WI], § 336).

6. Tworzenie nowych środków

84. Dokonanie oceny tego, czy krajowe środki odwoławcze zostały wyczerpane jest przeprowadzane zwykle w odniesieniu do stanu postępowania w dniu złożenia skargi do

Trybunału. Od tej zasady istnieją jednak wyjątki po utworzeniu nowych środków (zob. *Içyer p. Turcji* (dec.), §§ 72 i nast.). Trybunał odszedł od tej zasady, w szczególności w sprawach dotyczących przewlekłości postępowania (*Predil Anstalt p. Włochom* (dec.); *Bottaro p. Włochom* (dec.); *Andrášik i Inni p. Słowacji* (dec.); *Nogolica p. Chorwacji* (dec.); *Brusco p. Włochom* (dec.); *Korenjak p. Słowenii* (dec.), §§ 66-71; *Techniki Olimpiaki A.E. p. Grecji* (dec.)) lub dotyczących nowego środka stanowiącego odszkodowanie za ingerencję w prawa własności (*Charzyński p. Polsce* (dec.); *Michalak p. Polsce* (dec.); *Demopoulos i Inni p. Turcji* (dec.) [WI]); lub niewykonania wyroków sądów krajowych (*Nagovitsyn i Nalgiyev p. Rosji* (dec.), §§ 36-40; *Balan p. Mołdawii* (dec.)); lub przeludnienia w więzieniach (*Łatak p. Polsce* (dec.)).

Trybunał bierze pod uwagę efektywność i dostępność nowowprowadzonych środków (*Demopoulos i Inni p. Turcji* (dec.) [WI], § 88). Odnośnie sprawy gdzie nowy środek nie jest skuteczny zobacz *Parizov p. Byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii*, §§ 41-47. Odnośnie sprawy gdzie nowy środek konstytucyjny jest skuteczny zobacz: *Cvetković p. Serbii*, § 41.

Odnośnie terminu, od którego można wymagać, by skarżący wykorzystał nowy środek wprowadzony do systemu prawnego kraju po zmianie orzecznictwa, Trybunał orzekł, że nie byłoby to sprawiedliwe, gdyby od skarżącego wymagano wykorzystania takiego środka nie dając mu rozsądnego terminu na zapoznanie się z rzeczoną orzeczeniem sądu; (*Broca i Texier-Micault p. Francji*, § 20). Zakres “rozsądnego terminu” zależy każdorazowo od okoliczności, ale Trybunał przyjął, że ogólnie jest to około sześciu miesięcy (*ibid.*; *Depauw p. Belgii* (dec.)). Na przykład w *Leandro Da Silva p. Luksemburgowi*, § 50, okres ten wynosił osiem miesięcy od daty uchwalenia danej decyzji krajowej oraz trzy i pół miesiąca od jej ogłoszenia. Patrz również *McFarlane p. Irlandii* [WI], § 117; odnośnie nowego środka wprowadzonego po wyroku pilotażowym, patrz *Fakhretdinov i Inni p. Rosji* (dec.), §§ 36-44; dotyczącego odejścia od dotychczasowego orzecznictwa, patrz *Scordino p. Włochom (nr 1)* [WI], § 147.

W sprawie *Scordino p. Włochom (nr 1)* [WI] oraz *Cocchiarella p. Włochom* [WI] Trybunał przedstawił wskazówki dotyczące niezbędnych cech środków krajowych zapewniających im skuteczność w przypadku spraw dotyczących długości postępowania (zob. również, niedawno wydaną sprawę, *Vassilios Athanasiou i Inni p. Grecji*, §§ 54-56). Co do zasady, środek bez prewencyjnego lub wyrównawczego charakteru w odniesieniu do długości postępowania nie musi być stosowany (*Puchstein p. Austrii*, § 31). Środek w odniesieniu do długości postępowania musi w szczególności działać bez nadmiernych opóźnień i zapewniać odpowiednią wysokość zadośćuczynienia (*Scordino p. Włochom (nr 1)* [WI], §§ 195 i 204-07).

85. W przypadku, gdy Trybunał stwierdził wady prawa lub praktyki krajowej o charakterze ogólnym lub systemowym, może on zwrócić się do państwa o zbadanie sytuacji oraz, w razie potrzeby, o podjęcie skutecznych środków w celu zapobieżenia wnoszenia tego rodzaju skarg do Trybunału (*Lukenda p. Słowenii*, § 98), §§ 34-55; *Demopoulos i Inni p. Turcji* (dec.) [WI], § 87. Może uznać, że państwo powinno albo znowelizować istniejący katalog środków zapobiegawczych, albo dodać nowe środki, tak aby zapewnić prawdziwie skuteczne dochodzenie roszczeń w przypadku naruszenia praw zawartych w Konwencji (zob. np., wyrok pilotażowy w sprawie *Xenides-Arestis p. Turcji*, § 40; i *Burdov p. Rosji (nr 2)*, §§ 42, 129 i nast., i 140). Należy zwrócić szczególną uwagę na konieczność zapewnienia skutecznych środków krajowych (zob. wyrok pilotażowy w sprawie *Vassilios Athanasiou i Inni p. Grecji*, § 41).

W przypadku, gdy pozwane państwo wprowadziło nowy środek odwoławczy Trybunał zbada jego skuteczność (patrz, na przykład *Robert Lesjak p. Słowenii*, §§ 34-55, *Demopoulos i Inni p. Turcji* (dec.) [WI], § 87). Uczyni to badając okoliczności każdej sprawy; stwierdzenie

skuteczności lub nieskuteczności nowych ram legislacyjnych przez Trybunał musi być oparte na ich zastosowaniu w praktyce *Nogolica p. Chorwacji* (dec.)). Jednakże ani fakt, że nie powstała jeszcze praktyka sądowa lub administracyjna w zakresie stosowania tych ram, ani ryzyko, że postępowanie może potrwać dłuższy czas nie mogą same w sobie sprawić, że nowy środek będzie nieskuteczny (*Nagovitsyn i Nalgiyev p. Rosji* (dec.), § 30).

86. Jeżeli Trybunał uzna nowy środek za skuteczny, to oznacza, że inni skarżący w podobnych sprawach są zobowiązani do wyczerpania takiego nowego środka, jeżeli termin na skorzystanie z niego nie upłynął. Trybunał stwierdził więc niedopuszczalność tych skarg na podstawie art. 35 § 1 Konwencji, nawet w przypadku ich złożenia przed momentem ustanowienia nowego środka odwoławczego (*Grzinčič p. Słowenii*, §§ 102-10; *Içyer p. Turcji* (dec.), §§ 74 i nast.).

Dotyczy to środków krajowych, które stały się dostępne po złożeniu skargi. Przy ocenie, czy zaistniały wyjątkowe okoliczności nakazujące skarżącym skorzystania z takiego środka weźmie się pod uwagę w szczególności charakter nowych regulacji krajowych i kontekst, w jakim zostały one wprowadzone (*Fakhretdinov i Inni p. Rosji* (dec.), § 30). W tej sprawie Trybunał orzekł, że skuteczny środek krajowy, wprowadzony po wydaniu wyroku pilotażowego, w którym nakazał wprowadzenie takiego środka, powinien być użyty zanim skarżący byli w stanie złożyć skargę do Trybunału.

Trybunał określił również warunki zastosowania art. 35 § 1 zgodnie z datą złożenia skargi (*ibid.*, §§ 31-33; patrz również *Nagovitsyn i Nalgiyev p. Rosji* (dec.), §§ 29 i nast. i § 42).

B. Niezachowanie 6 –miesięcznego terminu

Artykuł 35 § 1 - Warunki dopuszczalności

„1. Trybunał może rozpatrywać sprawę [...] jeśli sprawa została wniesiona w ciągu sześciu miesięcy od daty podjęcia ostatecznej decyzji.”

1. Ratio legis przepisu

87. Podstawowym celem zasady 6-miesięcznego terminu jest zapewnienie pewności prawnej poprzez zagwarantowanie, że sprawy rodzące problemy na tle Konwencji są badane w rozsądnym terminie oraz niedopuszczenie do sytuacji, w której władza i inne zainteresowane osoby pozostają przez dłuższy czas w niepewności. Zasada ta daje potencjalnemu skarżącemu czas na podjęcie decyzji czy wnieść skargę, a jeśli ją podejmie, na rozważenie konkretnych zarzutów i argumentów, jakie chce przedstawić; ponadto ułatwia ustalenie faktów sprawy, gdyż z upływem czasu sprawiedliwe badanie podnoszonych problemów staje się problematyczne (*Sabri Günes p. Turcji* [WI], § 39).

88. Zasada ta zakreśla granice czasowe nadzoru sprawowanego przez Trybunał i sygnalizuje, zarówno osobom jak i władzom państwowym, okres po upływie którego taki nadzór nie jest już możliwy. Jest ona odzwierciedleniem życzenia Wysokich Układających się Stron, by nie kwestionować nieustannie wcześniejszych orzeczeń i wyraża uprawnioną troskę o porządek, stabilność i pokój (*Idalov p. Rosji* [WI], § 128; *Sabri Günes p. Turcji* [WI], § 40).

89. Zasada 6-miesięcznego terminu jest zasadą polityki publicznej, a Trybunał jest właściwy stosować ją z urzędu, nawet jeśli rząd nie podniósł tego zastrzeżenia (*ibid.*, § 29).

90. Na podstawie zasady sześciu miesięcy nie można wymagać od skarżącego złożenia skargi do Trybunału zanim jego sytuacja w związku ze sprawą nie zostanie ostatecznie rozstrzygnięta na poziomie krajowym (*Varnava i Inni p. Turcji* [WI], § 157; *Chapman p. Belgii* (dec.), § 34).

2. Data rozpoczęcia biegu 6-miesięcznego terminu

(a) Ostateczna decyzja

91. Bieg 6-miesięcznego terminu rozpoczyna się od wydania ostatecznej decyzji w ramach procesu wyczerpania środków krajowych (*Paul i Audrey Edwards p. Wielkiej Brytanii* (dec.)). Skarżący musi wyczerpać środki krajowe, które mogą okazać się skuteczne i wystarczające (*Moreira Barbosa p. Portugalii* (dec.)).

92. Pod uwagę mogą być brane wyłącznie środki zwyczajne i skuteczne, jako że skarżący nie może wydłużyć sztywnego terminu nałożonego przez Konwencję poprzez składanie nieodpowiednich lub mylnych wniosków do organów lub instytucji, które nie mają mocy ani kompetencji do zapewnienia faktycznego zadośćuczynienia w przypadku skargi dotyczącej Konwencji (*Fernie p. Wielkiej Brytanii* (dec.)).

93. Nie mogą być uwzględnione środki, których wykorzystanie jest uzależnione od uznaniowej decyzji urzędników publicznych i które w konsekwencji nie są bezpośrednio dostępne dla skarżącego. Podobnie, środki, w odniesieniu, do których nie ustalono dokładnych ram czasowych, powodują brak pewności i skuteczności zasady sześciu miesięcy zawartej w art. 35 § 1 Konwencji (*Williams p. Wielkiej Brytanii* (dec.) i *Tucka p. Wielkiej Brytanii (nr 1)* (dec.)).

94. Art. 35 § 1 z reguły nie wymaga od skarżących złożenia wniosku o wznowienie postępowania lub wykorzystania podobnych nadzwyczajnych środków i nie umożliwia wydłużenia sześciomiesięcznego terminu w oparciu o fakt skorzystania z takich środków (*Berdzenichvili p. Rosji* (dec.)). Jeżeli jednak środek nadzwyczajny stanowi jedyny środek

sądowy dostępny dla skarżącego, sześciomiesięczny termin może być liczony od daty wydania decyzji odnośnie do tego środka (*Ahtinen p. Finlandii* (dec.)).

Skarga, w ramach, której skarżący wnosi swe roszczenia w ciągu sześciu miesięcy od momentu podjęcia decyzji oddalającej jego wnioski o wznowienie postępowania, jest niedopuszczalna, ponieważ decyzja ta nie stanowi „decyzji ostatecznej” (*Sapeyan p. Armenii*, § 23).

W przypadku wznowienia postępowania lub wzruszenia ostatecznej decyzji, bieg 6-miesięcznego terminu zostanie przerwany tylko odnośnie do tych kwestii wynikających z Konwencji, które były przedmiotem takiej weryfikacji lub wznowienia i zostały zbadane przed nadzwyczajnym organem odwoławczym (*ibid.*, § 24).

(b) Moment rozpoczęcia biegu terminu

95. Zasada sześciu miesięcy jest autonomiczna i musi być interpretowana oraz stosowana do faktów każdej indywidualnej sprawy, by skutecznie umożliwić skorzystanie z prawa do skargi indywidualnej. Chociaż uwzględnienie krajowego prawa i praktyki stanowi ważny aspekt, nie jest decydujące w ustalaniu momentu rozpoczęcia biegu okresu sześciu miesięcy (*Sabri Günes p. Turcji* [WI], §§ 52 i 55).

(i) Wiedza o decyzji

96. Termin sześciu miesięcy zaczyna swój bieg od dnia, w którym skarżący lub jego przedstawiciel powziął wystarczającą wiedzę na temat ostatecznej decyzji podjętej na poziomie krajowym (*Koç oraz Tosun p. Turcji* (dec.)).

97. To do państwa powołującego się na niedotrzymanie 6-miesięcznego terminu należy ustalenie momentu, w którym skarżący powziął wiedzę na temat ostatecznej decyzji podjętej na poziomie krajowym (*Şahmo p. Turcji* (dec.)).

(ii) Doręczenie decyzji

98. Doręczenie skarżącemu: jeśli skarżący jest z urzędu uprawniony do otrzymania kopii ostatecznej decyzji podjętej na poziomie krajowym, przedmiot i cel art. 35 § 1 Konwencji są najlepiej spełnione, jeżeli bieg sześciu miesięcy jest liczony od daty doręczenia odpisu takiego orzeczenia (*Worm p. Austrii*, § 33).

99. Doręczenie adwokatowi: termin sześciomiesięczny zaczyna swój bieg od dnia, w którym adwokat skarżącego uzyskał wiedzę na temat decyzji dotyczącej wyczerpania środków krajowych, bez względu na fakt, że skarżący zapoznał się z nią później (*Çelik p. Turcji* (dec.)).

(iii) Brak doręczenia decyzji

100. W przypadku, gdy prawo krajowe nie przewiduje doręczenia orzeczenia, jako punkt wyjścia należy zastosować datę jego wydania, tj. moment, w którym strony z całą pewnością miały możliwość zapoznania się z jego treścią (*Papachelas p. Grecji* [WI], § 30). Skarżący lub jego pełnomocnik procesowy muszą wykazać się należyłą starannością w zakresie uzyskania z kancelarii sądu odpisu orzeczenia (*Mutluk Ölmez i Yıldız Ölmez p. Turcji* (dec.)). (*Ölmez p. Turcji* (dec.)).

(iv) Brak dostępnych środków prawnych

101. Jeżeli od samego początku jest oczywiste, że skarżący nie dysponuje skutecznym środkiem odwoławczym, termin sześciu miesięcy biegnie od dnia, w którym zdarzenie będące przedmiotem skargi miało miejsce lub od dnia, w którym skarżący został bezpośrednio przez

takie zdarzenie dotknięty lub uzyskał wiedzę na jego temat bądź jego negatywnych skutków (*Dennis i Inni p. Wielkiej Brytanii* (dec.); *Varnava i Inni p. Turcji* [WI], § 157).

102. Jeżeli skarżący korzysta z pozornie istniejącego środka i dopiero później zyska wiedzę o okolicznościach powodujących jego nieskuteczność, za rozpoczęcie biegu 6-miesięcznego terminu można uznać moment, w którym skarżący uzyskał lub powinien był uzyskać wiedzę o istnieniu tych okoliczności (*ibid.*, § 158).

(v) Sytuacja utrzymująca się

103. Pojęcie „sytuacji utrzymującej się” odnosi się do stanu rzeczy, polegającym na ciągłym podejmowaniu przez państwo lub w jego imieniu działań, których skarżący stają się ofiarami. Fakt, że zdarzenie z upływem czasu niesie ze sobą istotne konsekwencje nie oznacza, że mamy do czynienia z „sytuacją utrzymującą się” (*Iordache p. Rumunii*, § 49).

104. Jeżeli naruszenie nie ogranicza się do jednorazowego zdarzenia, ale trwa i nie istnieją w związku z nim skuteczne środki odwoławcze, termin sześciu miesięcy biegnie od jego zakończenia (*Sabri Güneş p. Turcji* [WI], § 54; *Varnava i Inni p. Turcji* [WI], § 159; *Ülke p. Turcji* (dec.)). Dopóki zdarzenie trwa, zasada sześciu miesięcy nie ma zastosowania (*Iordache p. Rumunii*, § 50).

3. Wygaśnięcie 6-miesięcznego terminu

105. Termin biegnie od dnia następującego po dniu, w którym ostateczną decyzję ogłoszono publicznie, lub w którym skarżący lub jego pełnomocnik zostali o niej poinformowani i wygasa sześć miesięcy później, bez względu na faktyczny czas trwania tych sześciu miesięcy kalendarzowych (*Otto p. Niemcom* (dec.)).

106. Zgodność z terminem sześciu miesięcy ustala się stosując kryteria wynikające z Konwencji, a nie z ustawodawstwa krajowego każdego pozwanego państwa (*Benet Praha, spol. s r.o., p.Czechom* (dec.); *Poslu i Inni p. Turcji*, § 10). Stosowanie przez Trybunał własnych kryteriów do obliczania terminów, niezależnie od przepisów krajowych, ma na celu zapewnienie pewności prawnej, prawidłowego wymiaru sprawiedliwości, a zatem, praktyczne i skuteczne funkcjonowanie mechanizmu Konwencji (*Sabri Güneş p. Turcji* [WI], § 56).

107. Fakt, że ostatni dzień 6-miesięcznego terminu wypada w sobotę, niedzielę lub w dzień ustawowo wolny od pracy oraz, że w takiej sytuacji prawo krajowe przewiduje przedłużenie terminu do następnego dnia roboczego, nie ma wpływu na ustalenie dies ad quem (*ibid.*, §§ 43 i 61).

108. Trybunał może podjąć decyzję o dacie wygaśnięcia 6-miesięcznego terminu innego niż przedstawiony przez pozwane państwo (*İpek p. Turcji* (dec.)).

4. Data wniesienia skargi

(a) Wypełniony formularz skargi

109. Zgodnie z Regulą 47 Regulaminu Trybunału, który wszedł w życie w dniu 1 stycznia 2014 r. za datę wniesienia skargi, dla celów określonych w art. 35 § 1 Konwencji, uznaje się datę, w której formularz skargi spełniający wymogi tej Reguły został wysłany do Trybunału. Skarga musi zawierać wszystkie informacje wymagane we wszystkich odnośnych częściach formularza skargi, do którego obowiązkowo należy załączyć kopie odnośnych dokumentów pomocniczych. O ile Reguła 47 nie stanowi inaczej, tylko wypełniony formularz skargi zatrzymuje bieg 6-miesięcznego terminu (*Scoppola p. Włochom* (nr 2) [WI], § 54).

(b) Pisemne umocowanie

110. Jeżeli skarżący chce złożyć skargę przez pełnomocnika, Trybunał musi otrzymać oryginał pełnomocnictwa lub dokumentu umocowania, podpisany przez skarżącego (Reguła 47 § 3 pkt 1 lit. d Regulaminu Trybunału; patrz również *Kaur p. Holandii* (dec.), § 11 *in fine*). Jeżeli takie umocowanie nie istnieje, wówczas skarga nie może być uznana za ważną i będzie odrzucona przez Trybunał z powodu braku “ofiary” lub nawet jako nadużycie prawa do skargi (*Kokhreidze i Ramishvili p. Gruzji* (dec.), § 16).

111. Należycie wypełniony formularz umocowania stanowi integralną część skargi w rozumieniu Reguł 45 i 47 Regulaminu Trybunału, a niedostarczenie tego formularza może mieć bezpośrednie konsekwencje dla daty złożenia skargi (*ibid.*, § 17).

(c) Data wysłania

112. O dacie złożenia skargi decyduje data stempla pocztowego na wysłanym przez skarżącego do Trybunału należycie wypełnionym formularzu skargi (Reguła 47 § 6 lit. a Regulaminu Trybunału; patrz również *Abdulrahman p. Holandii* (dec.); *Brežec p. Chorwacji*, § 29).

113. Tylko szczególne okoliczności – na przykład, brak możliwości ustalenia miejsca nadania skargi – mogą uzasadnić inne podejście: przykładowo, uznanie daty na formularzu skargi lub, w przypadku jej braku, daty wpływu do Kancelarii Trybunału za datę złożenia skargi (*Bulinwar OOD i Hrusanov p. Bułgarii*, §§ 30-32).

114. Skarżący nie ponoszą odpowiedzialności za opóźnienia mające wpływ na ich korespondencję z Trybunałem podczas transportu (*Anchugov i Gladkov p. Rosji*, § 70).

(d) Nadanie faksem

115. Skargi wysłane faksem nie przerywają biegu 6-miesięcznego terminu. Skarżący muszą również wysłać podpisany oryginalny dokument pocztą w tym samym 6-miesięcznym terminie (Instrukcja dotycząca praktyki wszczęcia postępowania, § 3).

(e) Charakterystyka skargi

116. Skargę charakteryzuje określony w niej stan faktyczny, a nie tylko podstawy prawne lub przytoczane argumenty (*Scoppola p. Włochom (nr 2)* [WI], § 54).

(f) Kolejne skargi

117. W odniesieniu do zarzutów nieuwjętych we wstępnej skardze bieg 6-miesięcznego terminu nie zostanie przerwany do dnia pierwszego wniesienia skargi do organu konwencyjnego (*Allan p. Wielkiej Brytanii* (dec.)).

118. Zarzuty podnoszone po upływie 6-miesięcznego terminu mogą być rozpatrywane, wyłącznie jeśli dotyczą konkretnych aspektów pierwotnych zarzutów wniesionych w terminie (*Parafia grecko-katolicka Sâmbăta Bihor p. Rumunii* (dec.)).

119. Sam fakt, że skarżący powołał się w swej skardze na art. 6 Konwencji nie jest wystarczający do wniesienia jakichkolwiek kolejnych zarzutów na podstawie tego przepisu, gdy początkowo nie wskazano faktycznej podstawy skargi i charakteru zarzucanego naruszenia (*Allan p. Wielkiej Brytanii* (dec.); *Adam i Inni p. Niemcom* (dec.)).

120. Udostępnienie dokumentów dotyczących postępowania krajowego nie jest wystarczające dla celów wniesienia dalszych skarg w odniesieniu do tego postępowania. Wskazanie rodzaju domniemanego naruszenia Konwencji, choćby w sposób ogólny, jest

wymagane dla celów wniesienia kolejnych zarzutów, a tym samym przerwania biegu 6-miesięcznego (*Božinovski p. „Byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii”* (dec.)).

5. Specjalne sytuacje

(a) Zastosowanie ograniczeń czasowych do utrzymujących się sytuacji dotyczących prawa do życia, mieszkania i własności

121. Mimo, że nie istnieje precyzyjnie określony moment rozpoczynający bieg 6-miesięcznego terminu, Trybunał nakłada obowiązek staranności i inicjatywy na skarżących, którzy chcą wnieść skargę na utrzymujący się brak dochodzenia w sprawie zaginięć w sytuacjach zagrażających życiu. W takich wypadkach, skarżący nie mogą czekać w nieskończoność ze złożeniem skargi do Trybunału. Muszą przedstawić swoje zarzuty bez zbędnej zwłoki (*Varnava i Inni p. Turcji* [WI], §§ 161-66).

122. Podobnie jest z zarzucanymi naruszeniami prawa do własności lub mieszkania w kontekście długotrwałego konfliktu. Może nadejść czas, kiedy skarżący powinien wnieść sprawę, gdyż dalsza bierna postawa w obliczu trwającej sytuacji nie miałaby dłużej uzasadnienia. Z chwilą, gdy skarżący uświadomi sobie lub powinien być uświadomiony, że nie ma realnej nadziei na odzyskanie dostępu do własności lub mieszkania w przewidywalnej przyszłości, niewytłumaczone lub nadmierne opóźnienie w złożeniu skargi może doprowadzić do odrzucenia skargi z powodu upływu terminu jej złożenia. W złożonej sytuacji będącej następstwem konfliktu, ramy czasowe powinny być elastyczne, by pozwolić na unormowanie sytuacji i umożliwić skarżącym zebranie obszernych informacji o uzyskiwaniu rozwiązania na poziomie krajowym (*Sargsyan p. Azerbejdżanowi* (dec.) [WI], §§ 140-41; *Chiragov i Inni p. Armenii* (dec.) [WI], §§ 141-42).

(b) Warunki zastosowania zasady 6-miesięcznego terminu w przypadku kilku okresów aresztowania zgodnie z art. 5 § 3 Konwencji

123. Kilka kolejnych okresów aresztowania należy traktować jako całość, a termin sześciu miesięcy powinien rozpocząć swój bieg od zakończenia ostatniego okresu aresztowania (*Solmaz p. Turcji*, § 36).

124. W przypadku, gdy tymczasowe aresztowanie oskarżonego jest podzielone na kilka nie następujących po sobie okresów, nie powinny one być traktowane łącznie tylko rozłącznie. W związku z tym, z chwilą wyjścia na wolność, skarżący jest zobowiązany wnieść skargę na tymczasowe aresztowanie w ciągu sześciu miesięcy od daty faktycznego zwolnienia. Jednak, jeżeli te okresy są częścią tego samego zbioru postępowania karnego przeciwko skarżącemu, wówczas Trybunał oceniając ogólną zasadność aresztowania na gruncie art. 5 § 3, może uwzględnić fakt, że skarżący wcześniej był tymczasowo aresztowany oczekując na rozprawę sądową (*Idalov p. Rosji* [WI], §§ 129-30).

C. Skarga anonimowa

Artykuł 35 § 2 (a) - Warunki dopuszczalności

2. Trybunał nie rozpatruje żadnej skargi wniesionej w trybie artykułu 34, która:

(a) jest anonimowa...[†]

[†]. Skargi „anonimowe” w rozumieniu art. 35 § 2 lit. a) Konwencji należy odróżnić od przypadków nieujawnienia publicznie tożsamości skarżącego w drodze odstępowania od standardowej zasady publicznego dostępu do informacji w postępowaniu przed Trybunałem oraz od kwestii poufności przed Trybunałem (zob. Reguły 33 i 47 § 4 Regulaminu Trybunału oraz załączona do niego Instrukcja dotycząca praktyki).

125. Tożsamość skarżącego musi być należycie określona w formularzu skargi (Reguła 47 § 1 lit. a) Regulaminu Trybunału). Trybunał może podjąć decyzję o nieujawnianiu publicznie tożsamości skarżącego (Reguła 47 § 4); w takiej sytuacji, skarżący będzie oznaczony swoimi inicjałami lub po prostu literą.

126. Tylko Trybunał jest uprawniony zdecydować o tym, czy skarga jest anonimowa w rozumieniu art. 35 § 2 (a) (*Sindicatul Păstorul cel Bun p. Rumunii* [WI], § 69). Jeżeli pozwany rząd ma wątpliwości czy skarga jest autentyczna, to powinien o tym poinformować Trybunał w odpowiednim czasie (*ibid.*).

1. Skarga anonimowa

127. Skarga wniesiona do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka jest uważana za anonimową, jeśli akta sprawy nie zawierają żadnego elementu umożliwiającego Trybunałowi identyfikację skarżącego: „*Blondje*” p. *Holandii* (dec.). Żaden ze złożonych formularzy lub dokumentów nie zawiera wzmianki o nazwisku, a jedynie odniesienie i pseudonimy, a pełnomocnictwo jest podpisane znakiem „X”: tożsamość skarżącego nie została ujawniona.

128. Skarga wniesiona przez stowarzyszenie w imieniu niezidentyfikowanych osób, gdzie stowarzyszenie nie podaje się za ofiarę, lecz skarży się na naruszenie prawa do poszanowania życia prywatnego w imieniu niezidentyfikowanych osób, które w ten sposób stają się skarżącymi reprezentowanymi przez takie stowarzyszenie, została uznana za anonimową: *Federation of French Medical Trade Unions i National Federation of Nurses p. Francji* (decyzja Komisji).

2. Skarga nie-anonimowa

129. Art. 35 § 2 lit. a) Konwencji nie ma zastosowanie tam, gdzie skarżący przedłożyli faktyczne i prawne informacje, na podstawie których Trybunał mógł ustalić ich tożsamość oraz ich powiązania z faktami oraz zarzutami podnoszonymi w skardze (*Sindicatul Păstorul cel Bun p. Rumunii* [WI], § 71).

130. Skargi wniesione pod nazwiskiem fikcyjnym: osoby używające pseudonimów, które wyjaśniły Trybunałowi, że w kontekście konfliktu zbrojnego są zobowiązane do nieujawniania swoich prawdziwych nazwisk w celu ochrony członków ich rodzin i przyjaciół. Stwierdzając, że „za taktyką ukrywania ze zrozumiałych względów prawdziwej tożsamości kryją się prawdziwi ludzie, których można zidentyfikować na podstawie licznych wskazówek, innych niż ich nazwiska...” oraz „istnieje wystarczająco bliski związek między skarżącymi a przedmiotowymi zdarzeniami”, Trybunał nie uznał skargi za anonimową: *Shamayev i Inni p. Gruzji i Rosji* (dec.). Zob. też wyrok w sprawie *Shamayev i Inni p. Gruzji i Rosji*, § 275.

131. Skargi wniesione przez organ kościelny lub stowarzyszenie o charakterze religijno-filozoficznym, w ramach których tożsamość ich członków nie została ujawniona, nie zostały odrzucone jako anonimowe (art. 9, 10 i 11 Konwencji): *Omkarananda i Divine Light Centrum p. Szwajcarii* (decyzja Komisji).

D. Skarga identyczna co do istoty

Artykuł 35 § 2 (b) - Warunki dopuszczalności

„2. Trybunał nie rozpatruje żadnej skargi wniesionej w trybie artykułu 34, która:

...

(b) jest co do istoty identyczna ze sprawą już rozpatrzoną przez Trybunał lub ze sprawą, która została poddana innej międzynarodowej procedurze dochodzenia lub rozstrzygnięcia, i jeśli skarga nie zawiera nowych, istotnych informacji.”

132. Skarga będzie odrzucona na podstawie art. 35 § 2 lit. b) Konwencji, jeżeli jest co do istoty identyczna ze sprawą już rozpatrzoną przez Trybunał lub ze sprawą, która została poddana innej międzynarodowej procedurze dochodzenia lub rozstrzygnięcia, i nie zawiera nowych, istotnych informacji.

1. Co do istoty identyczna ze sprawą już rozpatrzoną przez Trybunał

133. Celem pierwszego członu art. 35 § 2 lit. b) jest zapewnienie niewzruszalności decyzji Trybunału oraz uniemożliwienie skarżącemu odwołania się od wcześniejszych wyroków lub decyzji Trybunału poprzez składanie nowych skarg. (*Kafkaris p. Cypru* (dec.), § 67; *Lowe p. Wielkiej Brytanii* (dec.)).

134. Skarga lub zarzut są uznane za niedopuszczalne, jeżeli są identyczne co do istoty ze sprawą już rozpatrzoną przez Trybunał lub ze sprawą, która została poddana innej międzynarodowej procedurze dochodzenia lub rozstrzygnięcia, i jeśli skarga nie zawiera nowych, istotnych informacji. Zapis ten ma zastosowanie do spraw będących przedmiotem wcześniejszych skarg, które Trybunał wykreślił z listy spraw na podstawie postępowania polubownego zakończonego rozstrzygnięciem (*Kezer i Inni p. Turcji* (dec.)). Jednak, jeżeli wcześniejsza skarga nigdy nie stanowiła przedmiotu formalnej decyzji, Trybunał może zbadać nową skargę (*Sürmeli p. Niemcom* (dec.)).

135. Trybunał bada, czy dwie skargi wniesione przez skarżących dotyczą zasadniczo tych samych osób, tych samych faktów, i tych samych skarg (*Vojnović p. Chorwacji* (dec.), § 28; *Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) p. Szwajcarii (nr 2)* [WI], § 63).

136. Skarga międzypaństwowa nie pozbawia osób możliwości wniesienia skarg indywidualnych, czy dochodzenia własnych roszczeń (*Varnava i Inni p. Turcji* [WI], § 118).

137. Skarga wniesiona na podstawie tych samych faktów, co poprzednia skarga, nie spełni na ogół wymogów niniejszego artykułu. Nie wystarczy powoływanie się przez skarżącego na rzekome nowe informacje, mające jedynie na celu poparcie jego wcześniejszych zarzutów nowymi argumentami natury prawnej (*I.J.L. p. Wielkiej Brytanii* (dec.); *Mann p. Wielkiej Brytanii i Portugalii* (dec.)) lub dostarczenie dodatkowych informacji na temat prawa krajowego, które nie są w stanie zmienić powodów decyzji o oddaleniu jego/jej wcześniejszej skargi (*X. p. Wielkiej Brytanii*, decyzja Komisji z dnia 10 lipca 1981). Trybunał może rozpatrzeć skargę, która dotyczy tych samych faktów podnoszonych w poprzedniej skardze, jeżeli skarżący faktycznie przedstawi nowy zarzut lub informacje wcześniej nie będące przedmiotem rozpatrzenia przez Trybunał (*Kafkaris p. Cypru* (dec.), § 68).

138. Trybunał stwierdził, że skarga lub zarzut nie są identyczne co do istoty z poprzednią skargą w sprawie *Massuero p. Włochom*, § 103; *Chappex p. Szwajcarii* (dec.); *Yurttas p. Turcji*, §§ 36-37; *Sadak p. Turcji*, §§ 32-33; *Patera p. Czechom* (dec.) (zarzuty dotyczące faktów zarzucanych przed innym międzynarodowym organem są niedopuszczalne, ale nowe informacje dotyczące faktów mających miejsce później, są dopuszczalne). Odwrotnie, Trybunał stwierdził, że skarga lub zarzut były identyczne co do istoty w sprawach *Moldovan i Inni p. Rumunii* (dec.); *Hokkanen p. Finlandii* (dec.); *Adesina p. Francji* (dec.); *Bernardet p. Francji* (dec.); *Gennari p. Włochom* (dec.); *Manuel p. Portugalii* (dec.).

2. *Co do istoty identyczna ze sprawą, która została poddana innej międzynarodowej procedurze dochodzenia lub rozstrzygnięcia*

139. Celem drugiego członu art. 35 § 2 lit. b) jest uniknięcie sytuacji, kiedy kilka międzynarodowych organów jednocześnie rozpatrywałoby skargi identyczne co do istoty. Taka sytuacja byłaby nie do pogodzenia z duchem i literą Konwencji, której celem jest uniknięcie wielości postępowań międzynarodowych dotyczących tych samych spraw (*OA O Neftyanaya Kompaniya Yukos p. Rosji*, § 520; *Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası p. Turcji*, § 37). Z Tego powodu konieczne jest, by Trybunał rozpatrzył sprawę z urzędu (*POA i Inni p. Wielkiej Brytanii* (dec.), § 27).

140. Ustalając czy jego właściwość jest wykluczona na mocy tego postanowienia Konwencji, Trybunał musi zdecydować, czy sprawa zawisła przed nim jest identyczna co do istoty ze sprawą wcześniej wniesioną do równoległego zbioru postępowań, a jeżeli tak, to czy to jednoczesne postępowanie może być traktowane jako “inna międzynarodowa procedura dochodzenia lub rozstrzygnięcia” w znaczeniu art. 35 § 2 lit. b) Konwencji (*OA O Neftyanaya Kompaniya Yukos p. Rosji*, § 520).

141. Trybunał podkreślał, że nie decyduje tutaj data poddania się równoległej procedurze, lecz to, czy decyzja dotycząca meritum sprawy już zapadła w tym postępowaniu z chwilą, gdy Trybunał zaczął badać sprawę (*Peraldi p. Francji* (dec.)).

(a) **Ocena podobieństwa spraw**

142. Ocena podobieństwa spraw polega zazwyczaj na porównaniu stron w odnośnych postępowaniach, odnośnych przepisów prawa, na które się powołują, zakresu stawianych zarzutów oraz rodzaju zadośćuczynienia o jakie występują (*OA O Neftyanaya Kompaniya Yukos p. Rosji*, § 521; *Greek Federation of Bank Employee Unions p. Grecji* (dec.), § 39).

143. Zatem Trybunał weryfikuje, podobnie jak w przypadku pierwszego członu art. 35 § 2 lit. b) o którym mowa powyżej, czy skargi wniesione do różnych instytucji międzynarodowych dotyczą zasadniczo tych samych osób, faktów i zarzutów (*Karoussiotis p. Portugalii*, § 63; *Pauger p. Austrii*, decyzja Komisji).

144. Przykładowo, jeżeli skarżący przed tymi dwiema instytucjami nie są tożsami, “skarga” do Trybunału nie może być uznana za będącą “zasadniczo identyczna jako sprawa poddana innej międzynarodowej procedurze dochodzenia lub rozstrzygnięcia” (*Folgerø i Inni p. Norwegii* (dec.)). Zatem, Trybunał stwierdził, że nie jest wyłączony z badania skargi zawisłej przed nim, gdy tę drugą międzynarodową procedurę wszczęła pozarządowa organizacja (*Celniku p. Grecji*, §§ 39-41; *Illiū i Inni p. Belgii* (dec.)) lub Konfederacja Związków, z którą była afiliowana (*Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası p. Turcji*, § 38) a nie przez samych skarżących.

145. Jednak, Trybunał niedawno potwierdził, że skarga wniesiona do Trybunału będąc praktycznie identyczną ze skargą złożoną wcześniej do innego międzynarodowego organu (MOP) lecz wniesioną przez skarżących będących osobami, które nie były i nie mogły być stronami tej wcześniejszej skargi z uwagi na zbiorczy charakter procedury, w której prawo do występowania miały związki zawodowe i organizacje pracodawców, jest identyczna co do istoty ze skargą złożoną do tego organu. Tak się dzieje, ponieważ ci indywidualni skarżący muszą być postrzegani jako blisko związani z postępowaniem i zarzutami rozpatrywanymi przez tamten organ z uwagi na status urzędników związku zawodowego, o którym tu mowa. Zgoda na rozpatrzenie ich skargi przez Trybunał byłaby równoznaczna z obejściem art. 35 § 2 lit. b) *Konwencji* (*POA i Inni p. Wielkiej Brytanii* (dec.), §§ 30-32).

(b) Pojęcie „innej międzynarodowej procedury dochodzenia lub rozstrzygnięcia”

146. W swojej ocenie opartej na art. 35 § 2 lit. b), Trybunał musi ustalić czy rzeczony postępowanie równoległe stanowi inną międzynarodową procedurę dla celów tego kryterium dopuszczalności (*ibid.*, § 28).

147. Badanie przez Trybunał tego aspektu nie jest ograniczone do formalnej weryfikacji, ale obejmowałoby, w miarę potrzeby, ustalenie czy charakter organu nadzorczego, procedur jakie stosuje oraz skutek jego decyzji nie powodują wyłączenia jurysdykcji Trybunału na mocy art. 35 § 2 lit. b) (*OAQ Neftyanaya Kompaniya Yukos p. Rosji*, § 522; *Karoussiotis p. Portugalii*, § 62; *Greek Federation of Bank Employee Unions p. Grecji* (dec.), § 33).

E. Nadużycie prawa do skargi**Artykuł 35 § 3 (a) - Warunki dopuszczalności**

„3. Trybunał uznaje za niedopuszczalną każdą skargę indywidualną wniesioną w trybie artykułu 34, jeśli uważa, że

(a) skarga ... stanowi nadużycie prawa do skargi;...”

1. Ogólne definicje

148. Pojęcie „nadużycia” w rozumieniu art. 35 § 3 lit. a) musi być rozumiane w swym znaczeniu podstawowym zgodnie z ogólną teorią prawa, a mianowicie, jako przynoszące szkodę korzystanie z prawa w celach innych niż te, którym ma ono służyć. W związku z tym, każde zachowanie skarżącego, które w sposób oczywisty stoi w sprzeczności z celem prawa do złożenia skargi indywidualnej przewidzianym w Konwencji i utrudnia prawidłowe funkcjonowanie Trybunału lub prawidłowe prowadzenie postępowań przed Trybunałem, stanowi nadużycie prawa do skargi (*Miroļubovs i Inni p. Łotwie*, §§ 62 i 65).

149. Z technicznego punktu widzenia z treści art. 35 §3 lit. a) Konwencji jasno wynika, że złożona skarga stanowiąca nadużycie prawa do skargi musi raczej zostać uznana za niedopuszczalną, aniżeli skreślona z listy spraw. Istotnie Trybunał podkreślił, że odrzucenie skargi ze względu na nadużycie prawa do skargi stanowi środek wyjątkowy (*ibid.*, § 62). Sprawy, odnośnie do których Trybunał stwierdził nadużycie prawa do skargi, można podzielić na pięć głównych kategorii: informacje wprowadzające w błąd; stosowanie obraźliwego języka; naruszenie obowiązku zachowania poufności w ramach polubownego postępowania rozstrzygania sporów; skarga wniesiona w złej woli lub pozbawiona rzeczywistego celu; oraz wszelkie inne sprawy, które nie mogą być wymienione w sposób wyczerpujący.

2. Wprowadzanie Trybunału w błąd

150. Skarga stanowi nadużycie prawa do skargi, jeśli została w sposób świadomy oparta na nieprawdziwych faktach w celu oszukania Trybunału (*Varbanov p. Bułgarii*, § 36). Najpoważniejszym i najbardziej rażącym przykładem takiego nadużycia prawa do skargi jest, po pierwsze złożenie skargi posługując się fałszywymi dokumentami tożsamości (*Drijfhout p. Holandii* (dec.), §§ 27-29), a po drugie fałszowanie dokumentów przesłanych do Trybunału (*Jian p. Rumunii* (dec.); *Bagheri i Maliki p. Holandii* (dec.) oraz *Poznanski i Inni p. Niemcom* (dec.)). Ten rodzaj nadużycia może również wynikać z zaniechania, kiedy to skarżący na wstępie nie poinformuje Trybunału o czynniku istotnym dla rozpatrzenia sprawy (*Al-Nashif p. Bułgarii*, § 89, oraz *Kerechashvili p. Gruzji* (dec.)). Podobnie, jeśli nowe, istotne zdarzenia

wystąpią w trakcie postępowania prowadzonego przez Trybunał i jeśli skarżący - mimo wyraźnego obowiązku ciężącego na nim na mocy Regulaminu - nie ujawni tych informacji Trybunałowi, tym samym uniemożliwiając mu wydanie wyroku na podstawie znajomości wszystkich faktów, skarga może zostać odrzucona, jako nadużycie prawa do skargi (*Hadrabová i Inni p. Republice Czeskiej* (dec.) oraz *Predescu p. Rumunii*, §§ 25-27).

151. Ponadto skarżący ponosi pełną odpowiedzialność za postępowanie swojego pełnomocnika lub innej osoby reprezentującej go przed Trybunałem. Wszelkie zaniechania po stronie przedstawiciela, co do zasady, obciążają samego skarżącego i mogą prowadzić do odrzucenia skargi z powodu nadużycia prawa do skargi (*Bekauri p. Gruzji* (zastrzeżenia wstępne), §§ 22-25; *Migliore i Inni p. Włochom* (dec.)).

152. Istnienie zamiaru wprowadzenia Trybunału w błąd musi być zawsze ustalone z dostateczną pewnością (*Melnik p. Ukrainie*, §§ 58-60, oraz *Nold p. Niemcom*, § 87) *Miszczyński p. Polsce* (dec.).

153. Jeżeli po wydaniu przez Trybunał prawomocnego wyroku co do istoty sprawy, okaże się, że skarżący ukrył fakt, który mógłby mieć istotne znaczenie dla zbadania skargi, wówczas Trybunał może ponownie rozważyć swój wyrok korzystając z procedury rewizji (określonej w Regule 80 Regulaminu Trybunału) i odrzucić skargę z powodu nadużycia prawa do skargi (*Gardean i S.C. Grup 95 SA p. Rumunii* (rewizja), §§ 12-22). Rewizja wyroku jest możliwa tylko wówczas, gdy pozwany rząd nie mógł wiedzieć o danym fakcie w chwili wydawania wyroku i złoży wniosek o dokonanie przez Trybunał rewizji tego wyroku w terminie sześciu miesięcy od momentu uzyskania informacji o tym fakcie, zgodnie z Regułą 80 § 1 (*Grossi i Inni p. Włochom* (rewizja), §§ 17-24).

3. Obrażliwy język

154. Nadużyciem prawa do skargi jest sytuacja, w której skarżący w korespondencji prowadzonej z Trybunałem stosuje szczególnie irytujący obraźliwy, pełen gróźb lub prowokujący język - zarówno przeciwko pozwanemu rządowi, jego pełnomocnikowi, władzom pozwanego państwa, jak i samemu Trybunałowi, jego sędziom, Kancelarii lub jej pracownikom (*Řehák p. Republice Czeskiej* (dec.); *Duringer i Grunge p. Francji* (dec.), oraz *Stamoulakatos p. Wielkiej Brytanii* (decyzja Komisji).

155. Aby język stosowany przez skarżącego został uznany za obraźliwy nie wystarczy, by miał on jedynie uszczypliwy, polemiczny lub sarkastyczny charakter; musi on wykraczać poza „granice zwykłej, uprzejmej i liczącej się ze słowami krytyki” (*Di Salvo p. Włochom* (dec.), *Apinis p. Łotwie* (dec); przykład przeciwny zob. *Aleksanyan p. Rosji*, §§ 116-18). Jeżeli w toku postępowania skarżący zaprzestanie stosowania obraźliwych uwag w wyniku wystosowania przez Trybunał formalnego ostrzeżenia, wyraźnie je wycofa lub, co korzystniejsze, zaoferuje przeprosiny, skarga nie zostanie odrzucona ze względu na nadużycie prawa do skargi (*Chernitsyn p. Rosji*, §§ 25-28).

4. Naruszenie zasady poufności procedury polubownego rozstrzygnięcia sporów

156. Umyślne naruszenie przez skarżącego obowiązku zachowania poufności w ramach negocjacji polubownych nałożonego na strony na mocy art. 39 § 2 Konwencji i Reguły 62 § 2 Regulaminu Trybunału może zostać uznane za nadużycie prawa do skargi i skutkować jej odrzuceniem (*Miroľubovs i Inni p. Łotwie*, § 66; *Hadrabová i Inni p. Republice Czeskiej* (dec.) oraz *Popov p. Mołdawii*, § 48 : *Miroľubovs i Inni p. Łotwie*, § 66).

157. W celu ustalenia, czy skarżący naruszył obowiązek zachowania poufności, należy określić granice tego obowiązku. Musi on być zawsze interpretowany w świetle jego celów ogólnych, czyli usprawnienia procesu polubownego rozwiązania sporu poprzez ochronę stron i Trybunału przed ewentualnymi naciskami. W związku z powyższym, podczas gdy

przekazanie osobom trzecim treści dokumentów odnoszących się do polubownego rozwiązania sporu może stanowić w teorii nadużycie prawa do skargi w rozumieniu art. 35 § 3 lit. a) Konwencji, nie oznacza to, że nie istnieje absolutny i bezwarunkowy zakaz ujawniania dokumentów i mówienia o nich osobom trzecim. Tak szeroka i rygorystyczna interpretacja mogłoby spowodować podważenie ochrony uzasadnionych interesów skarżącego - na przykład, gdy skarżący uzyskuje jednorazową poradę w sprawie, w której ma prawo do reprezentacji przed Trybunałem. Co więcej, monitorowanie przez Trybunał przestrzegania tego zakazu byłoby zbyt trudne, o ile w ogóle możliwe. Art. 38 § 2 Konwencji oraz Reguła 62 § 2 Regulaminu Trybunału zakazują stronom upubliczniania przedmiotowych informacji, na przykład za pośrednictwem mediów, w korespondencji, która może zostać odczytana przez wiele osób lub w jakikolwiek inny sposób (*ibid* § 68). Jest to zatem ten rodzaj działania o wysokim stopniu doniosłości, w którym uzasadnione jest stwierdzenie nadużycia prawa do skargi.

158. Aby ujawnienie poufnych informacji zostało uznane za nadużycie prawa do skargi, musi ono być zamierzone. Bezpośrednia odpowiedzialność skarżącego za ujawnienie musi zawsze zostać ustalona z dostateczną pewnością, samo podejrzenie nie wystarczy (*Miroľubovs i Inni p. Łotwie*, § 66 *in fine*). Konkretnie przykłady zastosowania tej zasady zob. na przykład sprawa, w której odrzucono skargę, *Hadrabová i Inni p. Republice Czeskiej* (dec.), gdzie skarżący w sposób wyraźny cytowali propozycje przedstawione w ramach procedury polubownego rozstrzygnięcia sporu sformułowane przez Sekretariat Trybunału w korespondencji z Ministerstwem Sprawiedliwości ich kraju, co doprowadziło do odrzucenia ich skargi w związku z nadużyciem prawa do skargi; np. sytuacja uznania skargi za niedopuszczalną, zob. *Miroľubovs i Inni p. Łotwie*, w której nie stwierdzono z pewnością, że wszyscy trzej skarżący byli odpowiedzialni za ujawnianie poufnych informacji, w wyniku czego Trybunał odrzucił wstępny sprzeciw rządu.

5. Skarga w sposób oczywisty dokuczliwa lub pozbawiona rzeczywistego celu

159. Skarżący nadużywa prawa do skargi, jeśli wielokrotnie składa do Trybunału dokuczliwe i w sposób oczywisty nieuzasadnione skargi podobne do skarg złożonych w przeszłości, które już zostały uznane za niedopuszczalne (*M. p. Wielkiej Brytanii* (dec.) oraz *Philis p. Grecji* (dec.)). obie decyzje Komisji). Trybunał nie może zajmować się kolejnymi nieuzasadnionymi i płacziwymi zarzutami ani kontaktami ze skarżącymi lub ich przedstawicielami zachowującymi się w sposób obraźliwy, przysparzając Trybunałowi dodatkowej pracy, będącej nie do pogodzenia z jego rzeczywistymi funkcjami wynikającymi z Konwencji (*Bekauri p. Gruzji* (zastrzeżenia wstępne), § 21; patrz również *Migliore i Inni p. Włochom* (dec.); *Simitzi-Papachristou i Inni p. Grecji* (dec.)).

160. Trybunał może również stwierdzić, iż doszło do nadużycia prawa do skargi w przypadku, gdy skarga jest w sposób oczywisty pozbawiona rzeczywistego celu, dotyczy drobnej sumy pieniędzy lub, ogólnie rzecz biorąc, nie ma związku z obiektywnymi uprawnionymi interesami skarżącego (*ibid. Bock p. Niemcom* (dec.)). Od momentu wejścia w życie Protokołu nr 14 do Konwencji w dniu 1 czerwca 2010 r., tego rodzaju skargi są szybciej rozpatrywane zgodnie z Artykułem 35 § 3 lit. b) Konwencji (brak znaczącego uszczerbku).

6. Inne przypadki

161. Bywa, że orzeczenia Trybunału oraz toczące się przed nim sprawy są w Państwach-Stronach wykorzystywane do celów politycznych na poziomie krajowym. Skarga motywowana chęcią zyskania rozgłosu lub dla celów propagandowych nie stanowi nadużycia prawa do skargi, (*McFeeley i Inni p. Wielkiej Brytanii* (dec.), a także *Khadzhaliyev i Inni p. Rosji*, §§ 66-67). Jednak nadużycie może mieć miejsce, jeżeli skarżący, kierując się

interesami politycznymi, udziela wywiadów w prasie i telewizji, w których wykazuje nieodpowiedzialne i niepoważne podejście do postępowania toczącego się przed Trybunałem (*Gruzińska Partia Pracy p. Gruzji*).

7. *Podejście, jakie powinien przyjąć Rząd*

162. Jeśli pozwany rząd uważa, że skarżący nadużył prawa do skargi, musi odpowiednio poinformować o tym Trybunał i zwrócić jego uwagę na istotne informacje będące w jego posiadaniu, tak aby umożliwić Trybunałowi wyciągnięcie odpowiednich wniosków. To do samego Trybunału, a nie do pozwanego rządu, należy monitorowanie zgodności z proceduralnymi zobowiązaniami nałożonymi na skarżącego przez Konwencję i jego Regulamin. Jednak groźby ze strony rządu i jego organów dotyczące wszczęcia postępowania karnego lub dyscyplinarnego przeciwko skarżącemu w związku z domniemanym naruszeniem jego obowiązków proceduralnych przed Trybunałem mogą stanowić problem w rozumieniu art. 34 in fine Konwencji, który zakazuje jakiegokolwiek ingerencji w skuteczne wykonanie prawa do wniesienia skargi indywidualnej (*Mirojubovs i Inni p. Łotwie*, § 70).

II. PODSTAWY NIEDOPUSZCZALNOŚCI ODNOSZĄCE SIĘ DO WŁAŚCIWOŚCI TRYBUNAŁU

A. Niezgodność *ratione personae*

Artykuł 35 § 3 (a) - Warunki dopuszczalności

„3. Trybunał uznaje za niedopuszczalną każdą skargę indywidualną wniesioną w trybie artykułu 34, jeśli uważa, że:

(a) skarga nie daje się pogodzić z postanowieniami niniejszej Konwencji lub jej protokołów...”

Artykuł 32 - Jurysdykcja Trybunału

„1. Trybunał jest właściwy do rozpoznania wszystkich spraw dotyczących interpretacji i stosowania Konwencji i jej protokołów, które zostaną mu przedłożone na podstawie artykułów 33, 34, 46 i 47.

2. Spór dotyczący właściwości Trybunału rozstrzyga sam Trybunał.”

1. Zasady

163. Zgodność *ratione personae* wymaga, by rzekome naruszenie Konwencji zostało popełnione przez Państwo-Stronę lub mogło mu zostać w jakiś inny sposób przypisane.

164. Nawet jeżeli pozwane państwo nie zgłosiło żadnych zastrzeżeń co do właściwości Trybunału *ratione personae*, kwestia ta wymaga rozpatrzenia przez Trybunał z urzędu (*Sejdić i Finci p. Bośni i Hercegowinie* [WI], § 27).

165. Prawa podstawowe chronione przez międzynarodowe traktaty dotyczące praw człowieka powinny zostać zapewnione osobom zamieszkującym terytorium danego Państwa-Strony, bez względu na jego późniejszy rozpad lub sukcesję (*Bijelić p. Czarnogórze i Serbii*, § 69).

166. Spółka państwowa musi być wystarczająco niezależna pod względem instytucjonalnym i operacyjnym od państwa, aby można było zwolnić ją z odpowiedzialności na podstawie Konwencji z tytułu jej działań i zaniechań (*Mykhaylenky i Inni p. Ukrainie*, §§ 43-45; *Cooperativa Agricola Slobozia-Hanesei p. Mołdawii*, § 19).

167. Skargi zostaną uznane za niezgodne *ratione personae* z Konwencją z następujących powodów:

- jeśli skarżący nie posiada odpowiedniej zdolności w rozumieniu art. 34 Konwencji (*Sekcja Gminna Antilly p. Francji* (dec.); *Döşmealti Belediyesi p. Turcji* (dec.); i *Moretti i Benedetti p. Włochom*);
- jeśli skarżący nie jest w stanie wykazać, że padł ofiarą domniemanego naruszenia;
- jeśli skarga została wniesiona przeciwko osobie prywatnej (*X. p. Wielkiej Brytanii*, decyzja Komisji z dnia 10 grudnia 1976 r.; *Durini p. Włochom*, decyzja Komisji);
- jeśli skarga została wniesiona przeciwko państwu, które nie ratyfikowało Konwencji (*E.S. p. Niemcom*) (decyzja Komisji) lub bezpośrednio przeciwko organizacji międzynarodowej, która nie przystąpiła do Konwencji (*Stephens p. Cyprówi, Turcji i ONZ* (dec.), ostatni ustęp);
- jeśli skarga dotyczy Protokołu Konwencji, który nie został przez pozwane państwo ratyfikowany (*Horsham p. Wielkiej Brytanii* (decyzja komisji); *De Saedeleer p. Belgii*, § 68).

2. Jurysdykcja

168. Stwierdzenie braku jurysdykcji *ratione loci* nie zwalnia Trybunału z obowiązku zbadania, czy skarżący podlegają jurysdykcji jednego lub większej liczby Państw-Stron w rozumieniu art. 1 Konwencji (*Drozd i Janousek p. Francji i Hiszpanii*, § 90). Dlatego też zastrzeżenia odnoszące się do faktu, że skarżący nie podlega jurysdykcji pozwanego państwa będą częściej podnoszone niż zarzuty dotyczące tego, że skarga jest niezgodna *ratione personae* (zob. argumenty pozwanych rządów w sprawie *Banković i Inni p. Belgii i innym* (dec.) [WI], § 35; *Ilaşcu i Inni p. Mołdawii i Rosji* [WI], § 300; *Weber i Saravia p. Niemcom* (dec.)).

169. Zgodność *ratione personae* z Konwencją wymaga dodatkowo możliwości przypisania naruszenia Państwu-Stronie (*Gentilhomme, Schaff-Benhadj i Zerouki p. Francji*, § 20). Jednak sprawy rozpatrywane w ostatnim czasie dotyczyły kwestii przyczynowości/odpowiedzialności bez odnoszenia się wprost do zgodności *ratione personae* (*Assanidze p. Gruzji* [WI], §§ 144 i nast.; *Hussein p. Albanii oraz 20 innym Państwom-Stronom* (dec.); *Isaak i Inni p. Turcji* (dec.); *Sterns p. Malcie* (nr 1), § 45).

3. Odpowiedzialność i przyczynowość

170. Państwa mogą zostać pociągnięte do odpowiedzialności za działania podejmowane przez ich władze, czy to w obrębie ich granic państwowych czy też poza nimi, jeśli wywołują one skutki poza ich własnym terytorium (zob. *Drozd i Janousek p. Francji i Hiszpanii*, § 91; *Soering p. Wielkiej Brytanii*, §§ 86 i 91; *Loizidou p. Turcji*, § 62). (zastrzeżenia wstępne), § 62). Takie sytuacje stanowią jednak wyjątek (*Banković i Inni p. Belgii i innym* (dec.) [WI], § 71; *Ilaşcu i Inni p. Mołdawii i Rosji* [WI], § 314), a mianowicie kiedy Państwo-Strona sprawuje faktyczną kontrolę nad obszarem lub co najmniej wywiera decydujący wpływ na tym obszarze (*ibid.*, §§ 314-16 i 392; *Catan i Inni p. Mołdawii i Rosji* [WI], §§ 106-07; *Al-Skeini p. Wielkiej Brytanii* [WI], §§ 138-40; *Medvedyev i Inni p. Francji* [WI], §§ 63-64). Pojęcie “ogólnej kontroli”: *Ilaşcu i Inni p. Mołdawii i Rosji* [WI], §§ 315-16; patrz również *Banković i Inni p. Belgii i innym* [WI] (dec.), § 67 i nast. i §§ 79-82; *Cypr p. Turcji* [WI], §§ 75-81; *Loizidou p. Turcji* (wstępne zastrzeżenia), § 52; *Markovic i Inni p. Włochom* [WI], § 54; pojęcie faktycznej kontroli sprawowanej nie bezpośrednio, ale przy pomocy podległych władz lokalnych, których istnienie zależy od pomocy tego Państwa: *Catan i Inni p. Mołdawii i Rosji* [WI], § 122.

171. Państwo może zostać pociągnięte do odpowiedzialności za naruszenie praw zawartych w Konwencji w stosunku do osób, które znajdują się na terytorium innego państwa, które z kolei znajduje się pod władzą i kontrolą tego państwa, sprawowaną za pośrednictwem jego przedstawicieli działających - prawnie bądź też bezprawnie - na obszarze tego drugiego państwa (*Issa i Inni p. Turcji*, § 71; *Sánchez Ramirez p. Francji* (decyzja Komisji); *Öcalan p. Turcji* [WI], § 91; *Medvedyev i Inni p. Francji* [WI], §§ 66-67); operacje wojskowe za granicą *Al-Skeini p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 149).

Czyny popełnione przez Międzynarodowe Siły ONZ oraz przypisanie odpowiedzialności za te czyny Państwu w sytuacji, gdy ta międzynarodowa organizacja nie sprawuje faktycznej kontroli ani nie ma ostatecznej władzy nad tym postępowaniem: *Al-Jedda p. Wielkiej Brytanii* [WI], §§ 84-85. Działania podejmowane w ramach strefy buforowej ONZ: *Isaak i Inni p. Turcji* (dec.).

172. W przypadku terytoriów, które zgodnie z prawem podlegają jurysdykcji Państwa-Strony, które jednak nie znajdują się pod skuteczną władzą/kontrolą tego państwa, skargi mogą zostać uznane za niezgodne z postanowieniami Konwencji (*An i Inni p. Cyprówi* (decyzja Komisji z dnia 8 października 1991 r.), jednakże należy uwzględnić faktyczne zobowiązania państwa na mocy Konwencji (zob. *Ilaşcu i Inni p. Mołdawii i Rosji* [WI],

§§ 312-313, §§ 333 i nast.). Zob. też *Stephens p. Cyprówi, Turcji i ONZ* (dec.); *Azemi p. Serbii* (dec.); *Ivančoc i Inni p. Moldawii i Rosji*, §§ 105-06; *Catan i Inni p. Moldawii i Rosji* [WI], §§ 109-10).

173. Istnieją wyjątki od zasady mówiącej, że fizyczna obecność osoby na terytorium jednego z Układających się Państw-Stron powoduje objęcie jej jurysdykcją tego państwa, na przykład, jeśli w państwie tym mieści się siedziba organizacji międzynarodowej, przeciw której skierowane są zarzuty skarżącego. Sam fakt, że Międzynarodowy Trybunał Karny ma swoją siedzibę i mieści się w Holandii nie jest wystarczającym powodem do przypisania temu państwu domniemanego działania lub zaniechania ze strony tego organu w związku ze skazaniem skarżących (*Galić p. Holandii* (dec.); *Blagojević p. Holandii* (dec.); *Djokaba Lambi Longa p. Holandii* (dec.)). Skarga przeciwko pozwanemu Państwu, na terenie którego mieści się stała siedziba organizacji międzynarodowej: *Lopez Cifuentes p. Hiszpanii* (dec.), §§ 25-26. Akceptacja międzynarodowej administracji cywilnej na terytorium pozwanego państwa: *Berić i Inni p. Bośni i Hercegowinie* (dec.), § 30.

174. Sam udział państwa w postępowaniu wniesionym przeciwko innemu państwu nie stanowi jeszcze ekstraterytorialnego wykonywania jurysdykcji (*McElhinney p. Irlandii i Wielkiej Brytanii* (dec.) [WI]; *Treska p. Albanii i Włochom* (dec.); *Manoilescu i Dobrescu p. Rumunii i Rosji* (dec.), §§ 99-111).

175. Odpowiedzialność Państw-Stron za działania osób prywatnych, choć tradycyjnie rozpatrywana w aspekcie zgodności *ratione personae*, może również zależeć od uwarunkowań poszczególnych praw zawartych w Konwencji oraz zakresu pozytywnych obowiązków z nimi związanych (zob. na przykład *Söderman p. Szwecji* [WI], § 78; *Aksu p. Turcji* [WI], § 59 *Siliadin p. Francji*, §§ 77-81; *Beganović p. Chorwacji*, §§ 69-71. Odpowiedzialność państwa w ramach Konwencji może zaistnieć w wyniku przyzwolenia ze strony jego organów lub ich współdziałania w działaniach osób prywatnych naruszających określone w Konwencji prawa innych osób podlegających jego jurysdykcji (*Ilaşcu i Inni p. Moldawii i Rosji* [WI], § 318) lub nawet wtedy gdy czynności te wykonywane są przez obcych funkcjonariuszy na jego terytorium (*El-Masri p. byłej Jugosłowiańskiej Republiki Macedonii* [WI], § 206).

176. Trybunał określił również zasady regulujące ekstraterytorialną odpowiedzialność za aresztowanie i uwięzienie w ramach procedury ekstradycyjnej (*Stephens p. Malcie* (nr 1), § 52).

4. *Kwestie dotyczące możliwej odpowiedzialności Państw- Stron Konwencji z tytułu działań lub zaniechań związanych z ich członkostwem w organizacji międzynarodowej*

177. Konwencja nie może być interpretowana w sposób, który poddawałby kontroli Trybunału działania i zaniechania Państw-Stron objęte Rezolucjami Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych i które zaistniały przed lub w trakcie misji ONZ mającej na celu zapewnienie pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego. Takie postępowanie stanowiłoby ingerencję w realizację kluczowej misji ONZ (*Behrami p. Francji* oraz *Saramati p. Francji, Niemcom i Norwegii* (dec.) [WI], §§ 146-152). Jednak Trybunał przyjął inne podejście w odniesieniu do aktów prawa krajowego wdrażających Rezolucje RB ONZ, których nie można bezpośrednio przypisać ONZ-owi i które mogą pociągać za sobą odpowiedzialność państwa. (*Nada p. Szwajcarii* [WI], §§ 120-22).

178. W odniesieniu do orzeczeń trybunałów międzynarodowych, Trybunał orzekł, że nie ma jurysdykcji *ratione personae* w zakresie rozpatrywania skarg dotyczących faktycznego postępowania prowadzonego przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla byłej Jugosławii (ICTY), który został utworzony na mocy Rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ (*Galić p. Holandii* (dec.) oraz *Blagojević p. Holandii* (dec.)). Odwołanie urzędników na mocy

decyzji Wysokiego Przedstawiciela dla Bośni i Hercegowiny, którego kompetencje zostały nadane na mocy Rezolucji Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych, zob. *Berie i Inni p. Bośni i Hercegowinie* (dec.), §§ 26 i nast.

179. Domniemanego naruszenia Konwencji nie można przypisać Państwu-Stronie w związku z decyzją lub środkiem podjętym przez organ organizacji międzynarodowej, której to państwo jest członkiem, jeśli nie ustalono, a nawet nie uprawdopodobniono, że ochrona podstawowych praw powszechnie przyznanych przez daną organizację międzynarodową nie jest „równoważna” z ochroną gwarantowaną przez Konwencję i jeżeli zainteresowane państwo nie było bezpośrednio lub pośrednio zaangażowane w dokonanie zarzuczonego czynu (*Gasparini p. Włochom i Belgii* (dec.)).

180. W związku z tym Trybunał orzekł, że nie ma jurysdykcji *ratione personae* w zakresie rozpatrywania skarg skierowanych przeciwko indywidualnym decyzjom wydanym przez właściwy organ organizacji międzynarodowej w kontekście sporu pracowniczego podlegającego całkowicie wewnętrznemu porządkowi prawnemu tej organizacji o osobowości prawnej, odrębnemu od porządku jej państw członkowskich, jeśli państwa te w żadnym momencie nie interweniowały bezpośrednio lub pośrednio w spór oraz żadne ich działania lub zaniechania nie skutkują odpowiedzialnością na gruncie Konwencji: *Boivin p. 34 Krajom Członkowskim Rady Europy* (dec.): indywidualny spór pracowniczy z Eurocontrol; *Lopez Cifuentes p. Hiszpanii* (dec.): postępowanie dyscyplinarne w ramach Międzynarodowej Rady ds. Oliwy z Oliwek, §§ 28-29; *Beygo p. 46 Krajom Członkowskim Rady Europy* (dec.): postępowanie dyscyplinarne w ramach Rady Europy. Domniemane naruszenia Konwencji wynikające z odwołania urzędnika Komisji Europejskiej oraz postępowanie odwoławcze przed Sądem Pierwszej Instancji (CFI) i Trybunałem Sprawiedliwości Unii Europejskiej (CJEC): *Connolly p. 15 Krajom Członkowskim Wspólnot Europejskich* (dec.). Postępowanie przed Europejskim Urzędem Patentowym, zob. *Rambus Inc. p. Niemcom* (dec.).

Warto porównać te ustalenia z wynikami badania przez Trybunał zarzutów dotyczących wady strukturalnej wewnętrznego mechanizmu organizacji międzynarodowej, której zainteresowane Państwa-Strony przekazały część swoich suwerennych uprawnień, jeśli stwierdzono, że ochrona praw podstawowych przez organizację nie jest „równoważna” z ochroną zagwarantowaną przez Konwencję: *Gasparini p. Włochom i Belgii* (dec.).

181. Trybunał przyjmuje inne podejście w przypadku spraw dotyczących bezpośredniej lub pośredniej ingerencji przez pozwane państwo w spór dotyczący danej kwestii, którego odpowiedzialność międzynarodowa może wówczas być brana pod uwagę (zob. *Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi (Bosphorus Airways) p. Irlandii* [WI], § 153; *Michaud p. Francji*, §§ 102-04; *Nada p. Szwajcarii* [WI], §§ 120-22; porównaj z *Behrami p. Francji i Saramati p. Francji, Niemcom i Norwegii* (dec.) [WI], § 151, na przykład:

- decyzja o niezarejestrowaniu skarżącego jako wyborcy na podstawie traktatu zawartego w ramach Unii Europejskiej (*Matthews p. Wielkiej Brytanii* [WI]);
- wyegzekwowanie wobec skarżącego prawa francuskiego wdrażającego dyrektywę Unii Europejskiej (*Cantoni p. Francji* [WI]);
- odmowa dostępu do sądów niemieckich (*Beer i Regan p. Niemcom* [WI] oraz *Waite i Kennedy p. Niemcom* [WI]);
- konfiskata na terytorium pozwanego państwa dokonana przez jego władze na mocy nakazu ministra zgodnie z jego zobowiązaniami prawnymi wynikającymi z prawa europejskiego (*Bosphorus Airways p. Irlandii*) (rozporządzenie unijne, które zostało wydane w ślad za rezolucją Rady Bezpieczeństwa ONZ - zob. §§ 153-154);
- skarga złożona przez sąd krajowy do Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (*Cooperatieve Producentenorganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij U.A. p. Holandii* (dec.)).

182. Tak więc w odniesieniu do Unii Europejskiej, skargi przeciwko poszczególnym Państwom Członkowskim dotyczące stosowania przez nie prawa wspólnotowego nie muszą zostać na tej podstawie uznane za niedopuszczalne (*Bosphorus Airways p. Irlandii* [WI], § 137; *Matthews p. Wielkiej Brytanii* [WI], §§ 26-35).

183. Jeśli chodzi o skargi wniesione bezpośrednio przeciwko instytucjom Unii Europejskiej, która nie są stroną Konwencji, istnieje wcześniej ustanowione uprawnienie umożliwiające uznanie ich za niedopuszczalne w związku z niespełnieniem przesłanki *ratione personae* (*Confédération française démocratique du travail p. Wspólnotom Europejskim*, alternatywnie: ich Kraje Członkowskie (a) wspólnie lub (b) z osobna (dec.); oraz inne uwagi zawarte w sprawie *Bosphorus Airways p. Irlandii*, § 152; wcześniej ustanowione uprawnienie, *Cooperatieve Producentenorganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij U.A. p. Holandii* (dec.) nr 13645/05, ECHR 2009).

Stanowisko to zostało również przyjęte w odniesieniu do Europejskiego Urzędu Patentowego (*Lenzing AG p. Niemcom* (dec.)).

184. Kwestia możliwości pociągnięcia państwa do odpowiedzialności ze względu na jego Konstytucję, która stanowi załącznik do traktatu międzynarodowego, zob. *Sejdić i Finci p. Bośni i Hercegowinie* [WI], § 30.

B. Niezgodność *ratione loci*

Artykuł 35 § 3 (a) - Warunki dopuszczalności

3. Trybunał uznaje za niedopuszczalną każdą skargę indywidualną wniesioną w trybie artykułu 34, jeśli uważa, że:

(a) skarga nie daje się pogodzić z postanowieniami niniejszej Konwencji lub jej protokołów...”

Art. 32 - Jurysdykcja Trybunału

1. Trybunał jest właściwy do rozpoznania wszystkich spraw dotyczących interpretacji i stosowania Konwencji i jej protokołów, które zostaną mu przedłożone na podstawie artykułów 33, 34 i 47.

2. Spór dotyczący właściwości Trybunału rozstrzyga sam Trybunał.

1. Zasady

185. Zgodność *ratione loci* wymaga, by domniemane naruszenie Konwencji miało miejsce w ramach jurysdykcji pozwanego państwa lub na terytorium efektywnie przez nie kontrolowanym (*Cypr p. Turcji* [WI], §§ 75-81; *Drozd i Janousek p. Francji i Hiszpanii*, §§ 84-90).

186. Skargi wniesione w oparciu o wydarzenia mające miejsce poza terytorium Państwa-Strony i w przypadku braku związku między tymi zdarzeniami a jakimkolwiek organem podlegającym jurysdykcji Układającego się Państwa, zostaną odrzucone jako niezgodne z Konwencją *ratione loci*.

187. Jeśli zarzuty dotyczą działań, które miały miejsce poza terytorium Państwa-Strony, rząd może wnieść zastrzeżenie wstępne mówiące, że skarga jest niezgodna *ratione loci* z postanowieniami Konwencji (*Loizidou p. Turcji*, (zastrzeżenia wstępne), § 55, i *Rantsev p. Cyprów i Rosji*, § 203). Takie zastrzeżenie zostanie zbadane na podstawie art. 1 Konwencji (zakres pojęcia „jurysdykcji” zgodnie z tym artykułem, zob. *Banković i Inni p. Belgii i innym* (dec.) [WI], §75).

188. Pozwany Rząd podnosi czasami zastrzeżenia, że skarga jest niedopuszczalna jako niezgodna *ratione loci* i z przepisami Konwencji na tej podstawie, iż w trakcie postępowania, skarżący przebywa na terytorium innego Państwa-Strony, ale wszczął postępowanie na terytorium pozwanego państwa, gdyż przepisy w danym państwie były bardziej korzystne. Trybunał zbada również taką skargę z punktu widzenia art. 1 (*Haas p. Szwajcarii* (dec.)).

189. Oczywiście jest, że państwo będzie ponosić odpowiedzialność za działania jego przedstawicieli dyplomatycznych i konsularnych poza jego granicami oraz to, że niezgodność *ratione loci* nie może zaistnieć w odniesieniu do misji dyplomatycznych (*X p. Niemcom* (dec.) (nr 1611/62), decyzja Komisji z 25 września, 1965r; *Al-Skeini p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 134; *M. p. Danii*, decyzja Komisji, § 1 i odniesienia cytowane tamże) lub działań wykonywanych na pokładzie samolotu lub statku zarejestrowanego w tym Państwie lub latających lub pływających pod jego banderą (*Banković i Inni p. Belgii i innym* (dec.) [WI], § 73; *Hirsi Jamaa i Inni p. Włochom* [WI], §§ 77 i 81).

190. Wreszcie, stwierdzenie braku jurysdykcji *ratione loci* nie zwalnia Trybunału z obowiązku zbadania, czy skarżący podlegają jurysdykcji jednego lub większej liczby Państw-Stron w rozumieniu art. 1 Konwencji (*Drozd i Janousek p. Francji i Hiszpanii*, § 90).

Dlatego też zarzuty mówiące, że skarżący nie podlega jurysdykcji pozwanego państwa będą częściej podnoszone jako zarzuty dotyczące tego, czy skarga jest niezgodna *ratione personae* z Konwencją (zob. argumenty pozwanych rządów w sprawie *Banković i Inni p. Belgii i innym* (dec) [WI], § 35; *Ilaşcu i Inni p. Mołdawii i Rosji* [WI], § 300; *Weber i Saravia p. Niemcom* (dec.)).

2. Szczególne przypadki

191. Co do skarg dotyczących terytoriów zależnych, jeśli Państwo-Strona nie złożyło deklaracji na mocy art. 56 (dawny art. 63) rozszerzającej zastosowanie Konwencji na dane terytorium, skarga zostanie uznana za niezgodną *ratione loci* (*Gillow p. Wielkiej Brytanii*, §§ 60-62; *Bui Van Thanh i Inni p. Wielkiej Brytanii*, nr 16137/90, decyzja Komisji z 12 marca 1990 r., DR 65”, decyzja Komisji; *Yonghong p. Portugalii* (dec.) *Chagos Islanders p. Wielkiej Brytanii* (dec.), §§ 60-76). A zatem ma to również zastosowanie do Protokołów do Konwencji (*Quark Fishing Limited p. Wielkiej Brytanii* (dec.)).

Jeśli Państwo-Strona złożyło taką deklarację na mocy art. 56 Konwencji, to kwestia niezgodności nie zostanie podniesiona (*Tyrer p. Wielkiej Brytanii*, § 23).

192. Jeśli terytorium zależne uzyska niezależność, deklaracja ta wygaśnie automatycznie. Kolejne skargi wniesione przeciwko państwu metropolitalnemu zostaną uznane za niezgodne *ratione personae* (*Kościół X p. Wielkiej Brytanii*, decyzja Komisji).

193. Jeśli terytorium zależne zostanie włączone do terytorium metropolitalnego Państwa-Strony, Konwencja będzie miała automatycznie zastosowanie do tego byłego terytorium zależnego (zob. *Hingitaq 53 i Inni p. Danii* (dec.)).

C. Niezgodność *ratione temporis*

Artykuł 35 § 3 (a) - Warunki dopuszczalności

„3. Trybunał uznaje za niedopuszczalną każdą skargę indywidualną wniesioną w trybie artykułu 34, jeśli uważa, że:

(a) skarga nie daje się pogodzić z postanowieniami niniejszej Konwencji lub jej protokołów...

Artykuł 32 - Jurysdykcja Trybunału

1. Trybunał jest właściwy do rozpoznania wszystkich spraw dotyczących interpretacji i stosowania Konwencji i jej protokołów, które zostaną mu przedłożone na podstawie artykułów 33, 34 i 47.

2. Spór dotyczący właściwości Trybunału rozstrzyga sam Trybunał.”

1. Zasady ogólne

194. Zgodnie z ogólnymi zasadami prawa międzynarodowego (zasada nieretroakcyjności traktatów), postanowienia Konwencji nie są wiążące dla Państwa-Strony w odniesieniu do jakichkolwiek działań lub faktów, które miały miejsce, lub do jakichkolwiek sytuacji, które ustały przed datą wejścia w życie Konwencji w odniesieniu do tej Strony (*Blečić p. Chorwacji* [WI], § 70; *Šilih p. Słowenii* [WI], § 140; *Varnava i Inni p. Turcji* [WI], § 130).

195. Jurysdykcja *ratione temporis* obejmuje tylko okres po ratyfikacji Konwencji lub jej Protokołów przez pozwane państwo. Niemniej Konwencja nie nakłada na Państwa-Strony szczególnego obowiązku zadośćuczynienia za krzywdy lub szkody spowodowane przed tą datą (*Kopecký p. Słowacji* [WI], § 38).

196. Począwszy od daty ratyfikacji, wszystkie domniemane działania i zaniechania państwa muszą być zgodne z Konwencją i jej Protokołami, a późniejsze fakty wchodzą w zakres jurysdykcji Trybunału, nawet jeśli stanowią one jedynie przedłużenie już istniejącej sytuacji (*Almeida Garrett, Mascarenhas Falcão i Inni p. Portugalii*, § 43). Trybunał może jednak mieć na uwadze fakty sprzed ratyfikacji, ponieważ mogą one zostać uznane za przyczyny sytuacji rozciągającej się poza tę datę lub mogą być istotne dla zrozumienia faktów występujących po tej dacie (*Hutten-Czapska p. Polsce* [WI], §§ 147-153); *Kurić i Inni p. Słowenii* [WI], §§ 240-41).

197. Trybunał jest zobowiązany do zbadania swej kompetencji *ratione temporis* z urzędu oraz na każdym etapie postępowania, ponieważ jest to kwestia leżąca w jego jurysdykcji, a nie kwestia dopuszczalności w wąskim tego słowa znaczeniu (*Blečić p. Chorwacji* [WI], § 67).

2. Zastosowanie tych zasad

(a) **Data początkowa w odniesieniu do ratyfikacji Konwencji lub uznania właściwości instytucji Konwencji**

198. Co do zasady data początkowa dla celów określenia czasowej jurysdykcji Trybunału to data wejścia w życie Konwencji i jej Protokołów w stosunku do danej Strony (przykład zob. *Šilih p. Słowenii* [WI], § 164).

199. Jednak Konwencja z 1950 r., uzależniała kompetencje Komisji do badania skarg indywidualnych (art. 25) i jurysdykcję Trybunału (art. 46) od konkretnych deklaracji złożonych przez Państwa-Strony w tym zakresie. Deklaracje te mogą podlegać ograniczeniom, w szczególności czasowym. W odniesieniu do państw, które sporządziły takie deklaracje po dacie ratyfikacji przez nie Konwencji, Komisja i Trybunał przyjęły czasowe

ograniczenie ich jurysdykcji w stosunku do faktów przypadających na okres między wejściem w życie Konwencji a stosownej deklaracji (*X p. Włochom*, nr 6323/73, decyzja Komisji z 4 marca, 1976 r., DR 3, decyzja Komisji, oraz *Stamoulakatos p. Grecji (nr 1)*, § 32).

200. W przypadku braku takiego ograniczenia czasowego w deklaracji rządu (zob. deklaracja Francji z 2 października 1981 r.), instytucje Konwencji uznały moc wsteczną przyjęcia ich jurysdykcji (*X p. Francji*, decyzja Komisji).

Ograniczenia czasowe zawarte w tych deklaracjach pozostają w mocy w odniesieniu do orzekania co do właściwości Trybunału w zakresie przyjmowania skarg indywidualnych zgodnie z obecnym brzmieniem art. 34 Konwencji na mocy art. 6 Protokołu nr 11 do Konwencji (*Blečić p. Chorwacji* [WI], § 72). Trybunał, biorąc pod uwagę poprzedni system jako całość, uznał, że jego jurysdykcja ma zastosowanie od momentu złożenia pierwszej deklaracji uznającej prawo do składania do Komisji skarg indywidualnych, bez względu na upływ czasu między taką deklaracją a uznaniem jurysdykcji Trybunału (*Cankoçak p. Turcji*, § 26; *Yorgiyadis p. Turcji*, § 24; *Varnava i Inni p. Turcji* [WI], § 133).

(b) Fakty jednorazowe przed lub po wejściu w życie lub deklaracji

201. Czasowa jurysdykcja Trybunału musi zostać określona w odniesieniu do faktów stanowiących domniemaną ingerencję. W tym celu konieczne jest określenie w każdym konkretnym przypadku dokładnego czasu trwania rzekomej ingerencji. Wówczas, Trybunał musi brać pod uwagę zarówno okoliczności na które powołuje się skarżący, jak i zakres rzekomo naruszonego prawa wynikającego z Konwencji (*Blečić p. Chorwacji* [WI], § 82; *Varnava i Inni p. Turcji* [WI], § 131).

202. Stosując ten test do różnych orzeczeń sądowych wydanych przed i po dacie początkowej, Trybunał uwzględnia ostateczne orzeczenie, które samo w sobie mogło spowodować naruszenie praw skarżącego (wyrok Sądu Najwyższego rozwiązujący najem skarżącego w sprawie *Blečić p. Chorwacji* [WI], § 85; lub wyrok Sądu Okręgowego w sprawie *Mrkić p. Chorwacji* (dec.)), mimo istnienia kolejnych środków, które jedynie umożliwiły utrzymanie się przedmiotowej ingerencji (późniejszy wyrok Trybunału Konstytucyjnego podtrzymujący wyrok Sądu Najwyższego w sprawie *Blečić p. Chorwacji* [WI], § 85; lub oba wyroki Sądu Najwyższego i Trybunału Konstytucyjnego w sprawie *Mrkić p. Chorwacji* (dec.)).

Późniejsza bezskuteczność środków mających na celu naprawienie ingerencji nie może zostać objęta czasową jurysdykcją Trybunału (*Blečić p. Chorwacji* [WI], §§ 77-79). Trybunał stale powtarzał, że sądy krajowe nie są zmuszone do stosowania Konwencji z mocą wsteczną w odniesieniu do ingerencji, które wystąpiły przed datą początkową (*Varnava i Inni p. Turcji* [WI], § 130).

203. Przykładowe sprawy:

- Ingerencje mające miejsce przed datą początkową i ostatecznymi orzeczeniami wydanymi po tej dacie: *Meltex Ltd p. Armenii* (dec.);
- ingerencje mające miejsce po dacie początkowej: *Lepojić p. Serbii*, § 45; *Filipović p. Serbii*, § 33;
- wykorzystanie dowodów uzyskanych w wyniku złego traktowania mającego miejsce przed datą początkową do momentu wydania orzeczeń wydanych po tej dacie (*Harutyunyan p. Armenii*, § 50);
- postępowanie w sprawie stwierdzenia nieważności tytułu własności wszczęte przed datą początkową, lecz zakończone później (*Turgut i Inni p. Turcji*, § 73);
- data ostatecznego odebrania tytułu własności: *Fener Rum Patriklm (Ecumenical Patriarchate) p. Turcji* (dec.).

204. Zobacz także:

- skazanie skarżącego in absentia przez greckie sądy przed złożeniem przez Grecję deklaracji na mocy art. 25 Konwencji, mimo ostatecznie nieskutecznych odwołań od wyroku skazującego złożonych po tej dacie (*Stamoulakatos p. Grecji* (nr 1), § 33);
- dorozumiana decyzja Centralnej Komisji Wyborczej podjęta przed ratyfikacją, odrzucająca prośbę skarżącego o podpisanie wniosku bez umieszczania stempla w paszporcie, podczas gdy postępowanie wszczęte z tego tytułu było prowadzone po tej dacie (*Kadiķis p. Łotwie* (dec.));
- zwolnienie skarżącego z pracy i wszczęcie przez niego postępowania cywilnego przed ratyfikacją, a następnie wydanie wyroku przez Trybunał Konstytucyjny po tej dacie (*Jovanović p. Chorwacji* (dec.));
- rozporządzenie ministerstwa nakazujące przekazanie kontroli nad spółką skarżących komisji wyznaczonej przez Ministra Gospodarki, tym samym pozbawiając ich prawa dostępu do sądu, podczas gdy wyrok Sądu Najwyższego oddalający apelację skarżących został wydany po dacie początkowej (*Kefalas i Inni p. Grecji*, § 45);
- skazanie skarżącego po złożeniu stosownej deklaracji na mocy art. 46 Konwencji w związku z oświadczeniami przedstawionymi prasie przed tą datą (*Zana p. Turcji*, § 42);
- przeszukanie terenu firmy skarżących i zajęcie dokumentów, chociaż dalsze postępowanie miało miejsce po ratyfikacji (*Veeber p. Estonii (nr 1)*, § 55); zob. również *Kikots i Kikota p. Łotwie* (dec.).

205. Jednakże, jeśli skarżący złoży odrębną skargę co do zgodności późniejszego postępowania z postanowieniami Konwencji, Trybunał może uznać, że posiada jurysdykcję *ratione temporis* w odniesieniu do przedmiotowych środków (kasacja apelacji do Sądu Najwyższego przeciwko wyrokowi sądu pierwszej instancji nakazującemu przerwanie produkcji i dystrybucji gazety - zob. *Kerimov p. Azerbejdżanowi* (dec.)); nielegalny podział aktywów banku nastąpił przed datą początkową, a roszczenie o naprawienie szkody wyrządzonej czynem niedozwolonym zostało wniesione po tej dacie *Kotov p. Rosji* [WI], §§ 68-69).

206. Test i kryteria określone w sprawie *Blečić p. Chorwacji* [WI] mają charakter ogólny; szczególny charakter określonych praw, takich jak te wskazane w art. 2 i 3 Konwencji, musi zostać uwzględniony przy stosowaniu tych kryteriów (*Šilih p. Słowenii* [WI], § 147).

3. Sytuacje szczególne

(a) Utrzymujące się naruszenia

207. Instytucje Konwencji zaakceptowały rozszerzenie ich jurysdykcji *ratione temporis* o sytuacje związane z utrzymującym się naruszeniem, które zaistniało przed wejściem w życie Konwencji, ale utrzymuje się po tej dacie (*De Becker p. Belgii*, nr 214/56, decyzja Komisji z 9 czerwca 1958 r.).

208. Trybunał zastosował to podejście w kilku sprawach dotyczących prawa własności:

- Utrzymujące się bezprawne zajmowanie przez Marynarkę Wojenną gruntów należących do skarżących bez zadośćuczynienia (*Papamichalopoulos i Inni p. Grecji*, § 40);
- odmowa dostępu do nieruchomości skarżącego położonej w północnej części Cypru (*Loizidou p. Turcji*, §§ 46-47);

- niezapłacenie ostatecznej rekompensaty z tytułu znacjonalizowanej nieruchomości (*Almeida Garrett, Mascarenhas Falcão i Inni p. Portugalii*, § 43);
- utrzymujący się brak możliwości odzyskania przez skarżącą posiadania jej nieruchomości i otrzymywania odpowiedniego poziomu czynszu z tytułu dzierżawy jej domu, wynikający z przepisów, które obowiązywały przed i po ratyfikacji przez Polskę Protokołu nr 1 (*Hutten-Czapska p. Polsce* [WI], §§ 152-153).

209. Ograniczenia: samo pozbawienie osoby domu lub nieruchomości stanowi zasadniczo „czyn jednorazowy”, a nie utrzymującą się sytuację „pobawienia” przedmiotowych praw (*Blečić p. Chorwacji* [WI], § 86 i odniesienia). W szczególnym przypadku pozbawienia mienia po roku 1945 w ramach byłego reżimu zob. odniesienia w sprawie *Preussische Treuhand GmbH & Co. Kg a. A. p. Polsce* (dec.), §§ 55-62.

210. Utrzymujący się charakter naruszenia może zostać również ustalony w odniesieniu do każdego innego artykułu Konwencji (dla art. 2 i wyrok śmierci nałożony na skarżących przed datą początkową, zob. *Ilaşcu i Inni p. Mołdawii i Rosji* [WI], §§ 406-408); art.8 i brak regulacji dotyczącej stałego miejsca zamieszkania osób, które zostały „wymazane” z Rejestru Stałych Mieszkańców przed datą początkową: *Kurić i Inni p. Słowenii* [WI], §§ 240-41).

(b) „Trwający” obowiązek proceduralny wynikający z art. 2 dotyczący badania zaginięć, które miały miejsce przed datą początkową

211. Zaginięcie nie jest aktem lub zdarzeniem „chwilowym”. Wręcz przeciwnie, Trybunał uważa zaginięcie za odrębny fenomen, charakteryzujący się trwającą sytuacją niepewności i niejasności, w którym brak jest informacji, a nawet pojawia się celowe zatajanie i ukrywanie tego co się wydarzyło. Ponadto, mający następnie miejsce brak wyjaśnienia miejsca pobytu i losu zaginionego prowadzi do stanu ciągłego. Tak więc, proceduralny obowiązek dochodzenia potencjalnie trwać będzie tak długo jak los człowieka nie zostanie wyjaśniony; utrzymujący się brak przeprowadzenia wymaganego dochodzenia będzie traktowany jako trwające naruszenie, nawet gdy można domniemywać ewentualną śmierć (*Varnava i Inni p. Turcji* [WI], §§ 148-149). W celu powołania się na orzecznictwo w sprawie Varnava zobacz *Palić p. Bośni i Hercegowinie*, § 46.

(c) Obowiązek proceduralny wynikający z art. 2 Konwencji dotyczący zbadania przyczyn śmierci: postępowanie odnoszące się do stanu faktycznego poza jurysdykcją czasową Trybunału

212. Trybunał rozróżnia obowiązek wszczęcia dochodzenia w przypadku podejrzenia śmierci lub zabójstwa od obowiązku wszczęcia dochodzenia podejrzenia zaginięcia.

Dlatego uważa się, że zobowiązanie pozytywne dotyczące przeprowadzenia skutecznego dochodzenia wynikające z art. 2 Konwencji tworzy obowiązek możliwy do oddzielenia, który może być przypisany państwu, nawet jeśli śmierć nastąpiła przed datą początkową. (*Šilih p. Słowenii* [WI], § 159 - sprawa dotyczy śmierci przed datą początkową podczas gdy braki lub nieścisłości w prowadzeniu dochodzenia nastąpiło po tej dacie). Jego czasowa jurysdykcja do stwierdzenia zgodności z takimi obowiązkami jest wykonywana w ramach pewnych ograniczeń, związanych z zasadą pewności prawnej (*Šilih p. Słowenii* [WI], §§ 159-167, §§ 161-163. Po pierwsze, jedynie działania lub zaniechania proceduralne zaistniałe po dacie początkowej mogą należeć do czasowej jurysdykcji Trybunału (§ 162). Po drugie, Trybunał podkreśla, że aby obowiązki proceduralne weszły w życie musi zaistnieć prawdziwy związek między śmiercią a wejściem w życie Konwencji w stosunku do

pozwanego państwa. Tak więc, by stwierdzić, że taki związek istnieje, muszą być spełnione dwa kryteria: po pierwsze, upływ czasu od śmierci do wejścia w życie Konwencji musiał być zasadnie krótki (nie przekraczający dziesięciu lat) i, po drugie, należy stwierdzić, że znaczna część kroków proceduralnych - w tym nie tylko przeprowadzenie skutecznego śledztwa w sprawie śmierci danej osoby, ale także wszczęcie postępowań w celu stwierdzenia przyczyny śmierci oraz pociągnięcie do odpowiedzialności sprawców - były lub powinny być zostać przeprowadzone po ratyfikacji Konwencji przez zainteresowane państwo. (*Janowiec i Inni p. Rosji* [WI], §§ 145-48). Jednakże Trybunał nie może wykluczyć, że w pewnych okolicznościach związek może również opierać się na konieczność zapewnienia, że gwarancje i podstawowe wartości Konwencji chronione są w sposób rzeczywisty i skuteczny ((*Šilih p. Słowenii* [WI], § 163). W przypadku kolejnych skarg dotyczących testu „rzeczywistego związku”, zobacz, na przykład, *Şandru i Inni p. Rumunii*, § 57. Przykładem zastosowania wyroku w sprawie *Šilih jest wyrok w sprawie Çakir i Inni p. Cypru* (dec.).

213. W sprawie *Tuna p. Turcji*, dotyczącej śmierci będącej następstwem tortur, Trybunał po raz pierwszy zastosował zasady ustalone w wyroku w sprawie *Šilih* poprzez analizę skargi proceduralnej skarżącego zgodnie z art. 2 i 3 rozpatrywanymi łącznie. Trybunał przypomniał zasady dotyczące rozdzielenia zobowiązań proceduralnych, w szczególności dwa kryteria stosowane przy ustalaniu jego jurysdykcji *ratione temporis*, gdzie fakty dotyczące materialnego aspektu art. 2 i 3, jak w przedmiotowej sprawie, miały miejsce poza okresem objętym jego jurysdykcją, podczas gdy fakty dotyczące proceduralnego aspektu - to jest dalszy tok postępowania - wystąpiły, przynajmniej częściowo, w tym okresie.

Przykładem kolejnego zastosowania do skarg dotyczących procedury wnoszonych na podstawie art. 3 jest sprawa *Yatsenko p. Ukrainie i Jenița Mocanu i Inni p. Rumunii*.

214. Jednak Trybunał nie wykluczał, że w niektórych wyjątkowych sytuacjach, które nie spełniają kryterium „rzeczywistego związku”, związek ów mógł również powstać, jeżeli zaistniała potrzeba zapewnienia realnej i skutecznej ochrony gwarancji i podstawowych wartości konwencyjnych (*Šilih p. Słowenii* [WI], § 163). Ten test „wartości konwencyjnych”, który funkcjonuje jako wyjątek od ogólnej zasady i przez to pozwala dodatkowo rozszerzyć jurysdykcję Trybunału o przeszłość, może być zastosowany tylko wówczas, gdy wydarzenie uruchamiające ten proces ma większy wymiar, który polega na zanegowaniu samych podstaw Konwencji (na przykład sprawy dotyczące ciężkich przestępstw w świetle prawa międzynarodowego), ale wydarzenia te musiały nastąpić po przyjęciu Konwencji w dniu 4 listopada 1950 r. Zatem Układająca się Strona nie może być pociągnięta do odpowiedzialności na podstawie Konwencji z powodu nieprzeprowadzenia dochodzenia w sprawie nawet najcięższych przestępstw w świetle prawa międzynarodowego, jeżeli miały one miejsce przed datą przyjęcia Konwencji (*Janowiec i Inni p. Rosji* [WI], §§ 149-51, sprawa dotycząca dochodzenia w sprawie zbrodni katyńskiej w 1940 r., która w świetle powyższych argumentów nie mieściła się w ramach jurysdykcji *ratione temporis* Trybunału).

(d) Wzięcie pod uwagę wcześniejszych faktów

215. Trybunał jest zdania, że może „mieć na uwadze fakty sprzed ratyfikacji, ponieważ mogą one zostać uznane za przyczyny sytuacji rozciągającej się poza tę datę lub mogą być istotne dla zrozumienia faktów występujących po tej dacie” (*Broniowski p. Polsce* (dec.) [WI], § 74).

(e) Trwające postępowanie lub tymczasowe aresztowanie

216. Szczególna sytuacja związana jest ze skargami dotyczącymi długości postępowań sądowych (art. 6 § 1 Konwencji) wszczętych przed ratyfikacją, ale trwających po tej dacie. Mimo że jurysdykcja Trybunału jest ograniczona do okresu następującego po dacie

początkowej, często bierze on pod uwagę status postępowania do tej daty w celu uzyskania wskazówek (np. *Humen p. Polsce* [WI], §§ 58-59; *Foti i Inni p. Włochom*, § 53).

Ta sama zasada ma zastosowanie do spraw dotyczących aresztu tymczasowego (art. 5 § 3 Konwencji; *Klyakhin p. Rosji*, §§ 58-59) oraz warunków aresztu (art. 3 Konwencji) (*Kalashnikov p. Rosji*, § 36).

217. W odniesieniu do rzetelności postępowania, Trybunał może zbadać, czy błędy na etapie procesu mogą być naprawione za pomocą gwarancji procesowych w ramach dochodzenia prowadzonego przed datą początkową (*Barberà, Messegué i Jabardo p. Hiszpanii*, §§ 61 i 84). W tym zakresie sędziowie ze Strasburga traktują postępowanie jako całość (zob. też *Kerojärvi p. Finlandii*, § 41).

218. Skarga proceduralna na mocy art. 5 § 5 nie może wchodzić w zakres czasowej jurysdykcji Trybunału, jeśli pozbawienie wolności nastąpiło przed wejściem w życie Konwencji (*Korizno p. Łotwie* (dec.)).

(f) Prawo do odszkodowania za niesłuszne skazanie

219. Trybunał uznał, że posiada właściwość w zakresie badania skarg wynikających z art. 3 Protokołu nr 7 do Konwencji, gdzie dana osoba została skazana przed datą początkową, ale wyrok skazujący został uchylony po tej dacie (*Matveyev p. Rosji*, § 38).

D. Niezgodność *ratione materiae*

Artykuł 35 § 3 (a) - Warunki dopuszczalności

„3. Trybunał uznaje za niedopuszczalną każdą skargę indywidualną wniesioną w trybie Artykułu 34, jeśli uważa, że:

skarga nie daje się pogodzić z postanowieniami niniejszej Konwencji lub jej protokołów...”

Artykuł 32 - Jurysdykcja Trybunału

„1. Trybunał jest właściwy do rozpoznania wszystkich spraw dotyczących interpretacji i stosowania Konwencji i jej protokołów, które zostaną mu przedłożone na podstawie Artykułów 33, 34 i 47.

2. Spór dotyczący właściwości Trybunału rozstrzyga sam Trybunał.”

220. Zgodność *ratione materiae* z Konwencją skargi lub zarzutu wynika z właściwości rzeczowej Trybunału. Aby skarga była zgodna *ratione materiae* z Konwencją, prawo, na które powołuje się skarżący musi być chronione na mocy Konwencji lub jej Protokołów, które weszły w życie. Na przykład skargi są uznawane za niedopuszczalne, jeśli dotyczą prawa do otrzymania prawa jazdy (*X p. Niemcom*, (nr 7462/76, decyzja Komisji z 7 marca 1977 r. DR 9”), prawa do samostanowienia (*X p. Holandii*, decyzja Komisji z 4 października 1976 r, DR 7) oraz prawa cudzoziemców do wjazdu i pobytu na terytorium Państwa Układającego się (*Peñaftiel Salgado p. Hiszpanii* (dec.)), ponieważ prawa te nie wchodzą w zakres praw i wolności gwarantowanych przez Konwencję.

221. Chociaż Trybunał nie jest właściwy do badania rzekomych naruszeń praw chronionych na mocy innych dokumentów międzynarodowych, przy określaniu znaczenia terminów i pojęć w tekście Konwencji może i musi on brać pod uwagę elementy prawa międzynarodowego inne niż Konwencja (*Demir i Baykara p. Turcji* [WI], § 85).

222. Trybunał jest zobowiązany do badania, czy posiada jurysdykcję *ratione materiae* na każdym etapie postępowania, niezależnie od tego, czy rząd podniósł taki zarzut (*Tănase p. Mołdawii* [WI], § 131).

223. Skargi dotyczące postanowienia Konwencji, w odniesieniu do którego pozwane państwo wniosło zastrzeżenie, są uznawane za niezgodne *ratione materiae* (zob. np. *Kozłova i Smirnova p. Lotwie* (dec.)), pod warunkiem że zastrzeżenie takie zostało uznane przez Trybunał dla celów art. 57 Konwencji (wykładnia oświadczenia w sprawie nieważności zob. *Belilos p. Szwajcarii*).

224. Ponadto Trybunał nie posiada jurysdykcji *ratione materiae* w zakresie badania, czy Państwo-Strona wywiązało się z obowiązków nałożonych na nią na mocy jednego z wyroków Trybunału. Trybunał nie może zajmować się skargami tego typu bez naruszania kompetencji Komitetu Ministrów Rady Europy, który nadzoruje wykonywanie wyroków na podstawie art. 46 § 2 Konwencji. Jednakże rola Komitetu Ministrów w tej sferze nie oznacza, że środki podjęte przez pozwane państwo w celu usunięcia naruszenia stwierdzonego przez Trybunał nie mogą spowodować wystąpienia nowego problemu nieobjętego wyrokiem, który jako taki stanowi przedmiot nowej skargi podlegającej rozpatrzeniu przez Trybunał (*Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) p. Szwajcarii* (nr 2) [WI], § 62). Innymi słowy, Trybunał może rozpoznać skargę dotyczącą tego, że wznowienie postępowania na poziomie krajowym w drodze realizacji jednego z jego orzeczeń dało początek nowemu naruszeniu Konwencji (*Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) p. Szwajcarii* (nr 2) [WI], § 62; *Lyons p. Wielkiej Brytanii* (dec.)).

225. Jednak zdecydowana większość decyzji stwierdzających, że skargi są niedopuszczalne z uwagi na niezgodność *ratione materiae* odnosi się do zakresu postanowień Konwencji lub jej Protokołów, w szczególności art. 6 Konwencji (prawo do rzetelnego procesu sądowego), art. 8 Konwencji (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, miejsca zamieszkania i korespondencji), a także art. 1 Protokołu nr 1 do Konwencji (ochrona własności).

1. Pojęcie „cywilnych praw i obowiązków”

Artykuł 6 § 1 - Prawo do rzetelnego procesu sądowego

„1. Każdy ma prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia jego sprawy przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzygnięciu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym. ...”

(a) Ogólne wymagania dotyczące zastosowania art. 6 § 1 Konwencji

226. Pojęcia „praw i obowiązków cywilnych” nie można interpretować wyłącznie poprzez odniesienie do prawa krajowego pozwanego państwa; jest to „pojęcie autonomiczne” wynikające z Konwencji. Art. 6 § 1 Konwencji stosuje się niezależnie od statusu stron, charakteru przepisów, które regulują sposób rozpatrzenia sporu i charakteru organu właściwego w sprawie (*Georgiadis p. Grecji*, § 34).

227. Jednakże zasada mówiąca, że pojęcia autonomiczne określone w Konwencji powinny być interpretowane w kontekście warunków mających miejsce w danym czasie, nie uprawnia Trybunału do interpretowania art. 6 § 1, jak gdyby przymiotnik „cywilny” (wraz z ograniczeniami, jakie przymiotnik ten nieodzownie nakłada na kategorię „praw i obowiązków cywilnych”, do której Artykuł ten ma zastosowanie), nie został ujęty w jego treści (*Ferrazzini p. Włochom* [WI], § 30).

228. Zastosowanie art. 6 § 1 w sprawach cywilnych zależy przede wszystkim od istnienia sporu. Po drugie spór musi dotyczyć „praw i obowiązków”, które, przynajmniej z pewnym prawdopodobieństwem, można określić jako uznawane na mocy prawa krajowego. Wreszcie te „prawa i obowiązki” muszą mieć charakter „cywilny” w rozumieniu Konwencji, choć art. 6 Konwencji sam w sobie nie przypisuje im jakiegokolwiek konkretnej treści w systemach prawnych Państw-Stron (*James i Inni p. Wielkiej Brytanii*, § 81).

(b) Pojęcie „sporu”

229. Pojęciu „sporu” (franc. „contestation”) należy nadać znaczenie raczej merytoryczne aniżeli formalne (*Le Compte, Van Leuven i De Meyere p. Belgii*, § 40). Koniecznym jest spojrzenie poza znamiona zewnętrzne oraz używany język i skoncentrowanie się na realiach sytuacji w zależności od okoliczności każdej sprawy (*ibid.*, i *Gorou p. Grecji* (nr 2) [WI], § § 27 i 29). Art. 6 nie ma zastosowania do niespornej i jednostronnej procedury, w której nie występują strony przeciwne, a która jest dostępna tylko wtedy, gdy nie ma sporu o prawo (*Alaverdyan p. Armenii* (dec.), § 33).

230. „Spór” musi być rzeczywisty i poważny (*Sporrong i Lönnroth p. Szwecji*, § 81). Wyklucza to, na przykład, postępowania cywilne podejmowane przeciwko władzom więziennym ze względu na sam fakt przebywania w więzieniu osób zakażonych wirusem HIV (*Skorobogatykh p. Rosji* (dec.)). Trybunał stwierdził na przykład, że „spór” ma charakter rzeczywisty w sprawie dotyczącej wniosku wniesionego do prokuratora o złożenie odwołania w kwestii formalnej, jako że stanowił on integralną część całego postępowania, do którego skarżący włączył się jako strona w postępowaniu cywilnym w celu uzyskania odszkodowania (*Gorou p. Grecji* (nr 2), § 35).

231. Spór może dotyczyć nie tylko faktycznego istnienia prawa, ale również zakresu lub sposobu jego wykonywania (*Bentham p. Holandii*, § 32). Spór może dotyczyć również kwestii faktycznych.

232. Rozstrzygnięcie postępowania musi mieć bezpośrednie i decydujące znaczenie dla istnienia danego prawa (np., *Ulyanov p. Ukrainie* (dec.)). W związku z tym istnienie nikłego związku lub odległych skutków nie jest wystarczające do powołania się na art. 6 § 1 Konwencji. Na przykład, Trybunał stwierdził, że postępowanie podważające zgodność z prawem przedłużenia koncesji dla elektrowni atomowej nie wchodzi w zakres art. 6 § 1 Konwencji, ponieważ związek pomiędzy decyzją w sprawie przedłużenia a prawem do ochrony życia, integralności fizycznej i majątkowej jest «zbyt wątpliwy i odległy», a skarżący nie wykazali, że byli osobiście narażeni na niebezpieczeństwo nie tylko konkretne, ale przede wszystkim bezpośrednie (*Balmer-Schafroth i Inni p. Szwajcarii*, § 40 i *Athanassoglou i Inni p. Szwajcarii* [WI], §§ 46-55; patrz niedawna sprawa *Sdruzeni Jihoceske Matky p. Republice Czeskiej* (dec.)); w sprawie dotyczącej ograniczonego hałasu w fabryce, zob. *Zapletal p. Republice Czeskiej* (dec.), lub hipotetycznego wpływ na środowisko instalacji do przetwarzania odpadów górniczych: *Ivan Atanasov p. Bułgarii*, § § 90-95). Podobnie, postępowanie, w którym dwóch pracowników sektora publicznego zakwestionowało fakt wyznaczenia jednego z ich współpracowników na dane stanowisko mógł mieć jedynie odległy wpływ na ich prawa obywatelskie (w szczególności ich własne prawo do „bycia wyznaczonym” - zob. *Revel i Mora p. Francji* (dec.)).

233. Natomiast sprawa dotycząca budowy zapory, która spowodowałaby zalanie miejscowości zamieszkałej przez skarżących (*Gorraiz Lizarraga i Inni p. Hiszpanii*, § 46) oraz sprawa dotycząca zezwolenia na prowadzenie działalności kopalni złota wykorzystującej metodę wyflukiwania przy użyciu cyjanku w pobliżu miejscowości zamieszkałych przez skarżących (*Taşkın i Inni p. Turcji*, § 133; zob. również *Zander p. Szwecji*, § § 24-25) weszły w zakres art. 6 § 1 Konwencji. Ostatnio, w sprawie dotyczącej odwołania złożonego przez lokalne stowarzyszenie ochrony środowiska w celu zbadania przez sąd pozwolenia na budowę, Trybunał stwierdził, że istnieje wystarczający związek między sporem i prawem, jakiego dochodził podmiot prawny, w szczególności w świetle statusu stowarzyszenia i jego założycieli oraz faktu, że jego cel był ograniczony co do obszaru i istoty (*L'Erablière A.S.B.L. p. Belgii*, § § 28-30). Ponadto postępowanie w sprawie przywrócenia zdolności prawnej osoby ma bezpośredni i decydujący wpływ na rozstrzygnięcie w sprawie o ustalenie praw i obowiązków o charakterze cywilnym danej osoby (*Stanev p. Bułgarii* [WI], § 233).

(c) **Istnienie spornego prawa w prawie krajowym**

234. Skarżący musi mieć możliwość dochodzenia prawa, o którym można powiedzieć, że jest uznane na gruncie prawa międzynarodowego (*Masson i Van Zon p. Holandii*, § 48; *Gutfreund p. Francji*, § 41; *Boulois p. Luksemburgowi* [WI], §§ 90-94; patrz również *Beaumartin p. Francji*, § 28, w odniesieniu do umowy międzynarodowej). Artykuł 6 § 1 nie gwarantuje żadnych konkretnych treści „prawa” w prawie materialnym Układających się Stron, a Trybunał w zasadzie musi odnosić się do tych przepisów w celu ustalenia istnienia takiego prawa.

235. To, czy władze miały swobodę decydowania o przyznaniu środka, o który wnioskował skarżący może być wzięte pod uwagę i nawet może być elementem rozstrzygającym. Jednak sam fakt, że treść postanowienia prawa przyznaje taką swobodę samo w sobie nie wyklucza istnienia takiego prawa. Inne kryteria, które Trybunał może wziąć pod uwagę obejmują uznanie domniemanego prawa w podobnych okolicznościach przez sądy krajowe lub fakt, że te ostatnie zbadały meritum wniosku skarżącego (*Boulois p. Luksemburgowi* [WI], §§ 91-101).

236. Trybunał może zdecydować, że takie prawa jak prawo do życia, zdrowia, zdrowego środowiska i poszanowania własności, są uznane w prawie krajowym (*Athanassoglou i Inni p. Szwajcarii* [WI], § 44).

237. Prawo to musi mieć podstawę prawną w krajowym systemie prawnym (*Szücs p. Austrii*, § 33).

238. Jednak należy wskazać, że to, czy roszczenie danej osoby podlega zaskarżeniu na poziomie krajowym może zależeć nie tylko od faktycznej treści odpowiednich uprawnień cywilno-prawnych określonych w prawie krajowym, ale także od istnienia proceduralnych przeszkód uniemożliwiających lub ograniczających możliwość wniesienia ewentualnych roszczeń do sądu. (*Fayed p. Wielkiej Brytanii*, § 65). W tej drugiej kategorii spraw art. 6 § 1 Konwencji może mieć zastosowanie (*Al-Adsani p. Wielkiej Brytanii* [WI], §§ 46-47; *Fogarty p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 25). Co do zasady art. 6 Konwencji nie może mieć zastosowania do materialnych ograniczeń uprawnień istniejących na poziomie krajowym (*Roche p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 119).

239. Przy podejmowaniu decyzji o istnieniu „prawa” cywilnego i zaklasyfikowaniu ograniczenia jako materialnego lub proceduralnego, należy przede wszystkim uwzględnić stosowne przepisy prawa krajowego oraz sposób, w jaki sądy krajowe je interpretują (*Masson i Van Zon p. Holandii*, § 49). Należy wyjść poza to, co jest widoczne i zbadać, w jaki sposób w prawie krajowym klasyfikowane są poszczególne ograniczenia i skupić się na faktach (*Van Droogenbroeck p. Belgii*, § 38). Ponadto wydanie przez sąd ostatecznego orzeczenia nie zawsze pozbawi z mocą wsteczną skargę charakteru spornego (*Le Calvez p. Francji*, § 56). Na przykład, ograniczony zakres badania przez sąd działań podjętych w ramach polityki zagranicznej (naloty NATO na Serbię) nie może uczynić zarzutów skarżących przeciwko państwu bezpodstawnymi z mocą wsteczną, ponieważ sądy krajowe po raz pierwszy podjęły się rozstrzygnięcia tej kwestii (*Markovic i Inni p. Włochom* [WI], §§ 100-02).

240. W świetle powyższych kryteriów, mając na uwadze rozróżnienie pomiędzy materialnymi a procesowymi ograniczeniami, Trybunał przykładowo uznał, że powództwa cywilne wniesione w związku z zaniedbaniami, których dopuściła się policja (*Osman p. Wielkiej Brytanii*) lub władze lokalne (*Z. i Inni p. Wielkiej Brytanii* [WI]) wchodzą w zakres art. 6 § 1 Konwencji, przy czym musiał rozstrzygnąć, czy dane ograniczenie (odstąpienie od oskarżenia lub brak odpowiedzialności) było proporcjonalne w rozumieniu art. 6 § 1. Z drugiej strony Trybunał stwierdził, że zwolnienie Państwa z odpowiedzialności cywilnej związanej z roszczeniami członków sił zbrojnych w związku z istnieniem materialnych ograniczeń oraz przepisów krajowych, nie stanowi „uprawnienia” w rozumieniu art. 6 § 1

Konwencji (*Roche p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 124; zob. również *Hotter p. Austrii* (dec.) i *Andronikashvili p. Gruzji* (dec.)).

241. Trybunał również sprecyzował, że tolerowanie przez władze publiczne czynów nielegalnych, spełniających określone kryteria, nie jest równoznaczne z udzieleniem przyzwolenia na podstawie prawa i z „uprawnieniem” uznanym na gruncie prawa krajowego.

242. Trybunał uznał, że stowarzyszenia również są objęte ochroną przewidzianą w art. 6 § 1, zarówno jeżeli występują w obronie konkretnych praw i interesów swoich członków (*Gorraiz Lizarraga i Inni p. Hiszpanii*, § 45) jak i dochodzą swoich praw jako osoba prawna (takie jak prawo „społeczeństwa” do informacji, prawo uczestniczenia w procesie podejmowania decyzji dotyczących środowiska - zob. *Collectif national d'information et d'opposition à l'usine Melox Collectif Stop Melox i Mox p. Francji* (dec.)), lub sytuacja, w której powództwo stowarzyszenia nie może zostać uznane za *actio popularis* (zob. *L'Erablière A.S.B.L. p. Belgii*).

243. W przypadku, gdy przepisy prawa określają warunki dopuszczenia do zawodu, kandydat, który je spełnia, ma prawo być dopuszczony do pracy lub zawodu (*De Moor p. Belgii*, § 43). Przykładowo, jeżeli skarżący dysponuje mocnymi podstawami dowodząc, że spełnia wymogi prawne do rejestracji jako lekarz, stosuje się art. 6 Konwencji (*Chevrol p. Francji*, § 55; zob. odmienne podejście *Bouilloc p. Francji* (dec.)). W każdym przypadku jednak, gdy ważność postępowania cywilnego może zostać podważona przez skarżącego w sądzie, to należy stwierdzić, czy istnieje „spór” dotyczący „uprawnienia”, nawet jeśli władze krajowe ostatecznie orzekną, że skarżący nie spełnia wymogów prawnych (prawo do dalszego wykonywania specjalizacji lekarskiej, którą skarżący podjął za granicą, zob. *Kök p. Turcji*, § 37). Należy zatem koniecznie ustalić, czy wysuwane przez skarżącego argumenty dadzą się obronić (*Neves e Silva p. Portugalii*, § 37; *Éditions Périscope p. Francji*, § 38).

(d) „Cywilny” charakter prawa

244. To, czy w świetle Konwencji prawo ma charakter „cywilny” należy rozpatrywać nie na podstawie jego klasyfikacji prawnej, ale w odniesieniu do materialnej treści tego prawa i skutków jakie to prawo wywołuje na mocy przepisów krajowych danego państwa. W wykonywaniu swoich funkcji nadzorczych Trybunał musi brać także pod uwagę przedmiot i cel Konwencji oraz krajowe systemy prawne poszczególnych Państw-Stron (*König p. Niemcom*, § 89).

245. Co do zasady, sprawy sporne pomiędzy osobami fizycznymi uznane przez prawo krajowe za „cywilne” są tak samo postrzegane przez Trybunał, a w związku z tym artykuł 6 § 1 znajdzie zastosowanie (sprawa dotycząca orzeczenia separacji przez sąd, zob. *Airey p. Irlandii*, § 21).

(e) Prywatny charakter prawa: wymiar pieniężny

246. Trybunał uważa, że art. 6 § 1 Konwencji obejmuje swoim zakresem postępowania w prawie krajowym uznane za prawo publiczne, a których wynik ma decydujące znaczenie dla praw i obowiązków prywatnych. Takie postępowanie może między innymi dotyczyć zezwolenia na sprzedaż nieruchomości (*Ringeisen p. Austrii*, § 94), prowadzenia prywatnej kliniki (*König p. Niemcom*, §§ 94-95), pozwolenia na budowę (patrz, między innymi, *Sporrong i Lönnroth p. Szwecji*, § 79), własności i użytkowania budynku o charakterze religijnym (*parafia grecko-katolicka Sambăta Bihor p. Rumunii*, § 65), zezwolenia administracyjnego na wykonywanie zawodu (*Bentham p. Holandii*, § 36) zezwolenia na sprzedaż napojów alkoholowych (*Tre Traktörer Aktiebolag p. Szwecji*, § 43) lub sporów dotyczących odszkodowania za choroby związane z pracą lub wypadkiem (*Chaudet p. Francji*, § 30).

Na tej samej podstawie art. 6 Konwencji ma zastosowanie do postępowań dyscyplinarnych toczących się przed samorządami zawodowymi w sprawie prawa do wykonywania zawodu (*Le Compte, Van Leuven i De Meyere p. Belgii*), *Philis p. Grecji* (nr 2), § 45), pamiętając, że prawo do wykonywania swojego zawodu w sposób swobodny oraz do kontynuowania jego praktykowania stanowi prawo cywilne (*Voggenreiter p. Niemcom*, § 44); roszczenia związane ze szkodą wyrządzoną przez niezgodne z prawem działanie lub zaniechanie przy wykonywaniu władzy publicznej przeciwko państwu (*X p. Francji*), wniosku o unieważnienie decyzji administracyjnej naruszającej prawa skarżącego (*De Geouffre de la Pradelle p. Francji*), postępowania administracyjnego dotyczącego zakazu połowu na wodach skarżącego (*Alatulkkila i Inni p. Finlandii*, § 49), a także postępowania dotyczącego praw „cywilnych” przewidujących zakaz dyskryminacji ze względu na przekonania religijne lub polityczne w ramach rozstrzygnięcia przetargu publicznego na roboty budowlane (*Tinnelly & Sons Ltd i Inni oraz McElduff i Inni p. Wielkiej Brytanii*, § 61; patrz a contrario *I.T.C. p. Malcie* (dec.)).

247. Art. 6 § 1 ma zastosowanie do powództw adhezyjnych składanych przez osoby fizyczne w ramach postępowań karnych (*Perez p. Francji* [WI], §§ 70-71), za wyjątkiem powództw cywilnych wniesionych wyłącznie dla osobistej zemsty lub ukarania (*Sigalas p. Grecji*, § 29, i *Mihova p. Włochom* (dec.)). Konwencja nie zawiera żadnych praw mających na celu oskarżenie lub skazanie osób trzecich za popełnienie przestępstwa. Aby prawo takie zostało objęte zakresem Konwencji, musi być nieodłącznie związane z korzystaniem przez ofiarę z prawa do wniesienia pozwu cywilnego w oparciu o przepisy krajowe, choćby w celu uzyskania symbolicznego zadośćuczynienia lub ochrony dobra osobistego do „dobrego imienia” (zob. *Perez p. Francji* [WI], § 70; zob. też odnośnie nagród symbolicznych sprawa *Gorou p. Grecji* (nr 2), § 24). W związku z powyższym, art. 6 Konwencji ma zastosowanie do postępowań dotyczących pozwów cywilnych, od dnia przystąpienia skarżącego do takiego postępowania, chyba że skarżący w sposób jednoznaczny zrzekł się prawa do odszkodowania.

248. Art. 6 § 1 ma również zastosowanie do powództw cywilnych o odszkodowanie za rzekome złe traktowanie przez funkcjonariuszy państwowych (*Aksoy p. Turcji*, § 92).

(f) Rozszerzenie na inne rodzaje sporów

249. Trybunał orzekł, że art. 6 § 1 ma zastosowanie do sporów dotyczących kwestii socjalnych, w tym również do postępowania dotyczącego zwolnienia pracownika z pracy przez prywatną firmę (*Buchholz p. Niemcom*), postępowania dotyczącego przyznania świadczeń z tytułu ubezpieczenia społecznego (*Feldbrugge p. Holandii*) lub pomocy społecznej, nawet o charakterze nieskładkowym (*Salesi p. Włochom*), a także postępowania dotyczącego obowiązkowych składek na ubezpieczenie społeczne (*Schouten i Meldrum p. Holandii*). W powyższych przypadkach Trybunał uznał przewagę aspektów prawa prywatnego publiczno-prawnymi. Ponadto Trybunał stwierdził, że między prawem do zasiłku opieki społecznej i prawem do odszkodowania za prześladowania nazistowskie od fundacji prywatnej występuje podobieństwo (*Woś p. Polsce*, § 76).

250. Spory dotyczące urzędników państwowych co do zasady podlegają pod art. 6 § 1 Konwencji. W wyroku wydanym w sprawie Pellegrin (*Pellegrin p. Francji* [WI], § 64-71), Trybunał zastosował kryterium „funkcjonalne”. Trybunał postanowił jednak przyjąć inne podejście w sprawie *Vilho Eskelinen i Inni p. Finlandii* [WI], §§ 50-62. Zgodnie z obecnie przyjętą zasadą, domniemywa się, że art. 6 Konwencji ma zastosowanie. Do pozwanego Rządu należy wykazanie, że po pierwsze na podstawie prawa krajowego skarżący będący urzędnikiem państwowym jest pozbawiony prawa do sądu, oraz, po drugie, że pozbawienie go takich praw wynikających z art. 6 jest uzasadnione. W przypadku, gdy skarżący miał dostęp do sądu zgodnie z prawem krajowym, stosuje się art. 6 (nawet w odniesieniu do czynnych oficerów wojskowych i ich roszczeń przed sądami wojskowymi, zob. *Pridatchenko*

i Inni p. Rosji, § 47). W odniesieniu do drugiego kryterium wyłączenie musi być uzasadnione „obiektywnymi przesłankami interesu państwa”, co zobowiązuje państwo do wykazania, iż przedmiot sporu jest związany z wykonywaniem władzy państwowej lub że podał w wątpliwość szczególną relację między urzędnikiem i państwem. Tak więc wyłączenie stosowania Artykułu 6 § 1 nie będzie uzasadnione w przypadku sporów pracowniczych, dotyczących wynagradzania, dodatków lub podobnych uprawnień (zob. na przykład spór o prawo funkcjonariuszy policji do dodatku specjalnego w sprawie *Vilho Eskelinen i Inni p. Finlandii* [WI]). Niedawno, w oparciu o kryteria określone w wyroku Eskelinen, Trybunał uznał, że art. 6 § 1 ma zastosowanie do postępowania dotyczącego nieuzasadnionego zwolnienia z pracy pracownika ambasady (sekretarz, operator centrali w polskiej ambasadzie, zob. *Cudak p. Litwie* [WI], §§ 44-47), starszy oficer policji (*Šikić p. Chorwacji*, §§ 18-20) lub oficer w sądach wojskowych (*Vasilchenko p. Rosji*, §§ 34-36), do postępowania dotyczącego prawa do przydzielenia asystenta parlamentarnego (*Savino i Inni p. Włochom*), a także do postępowania dyscyplinarnego przeciwko sędziemu (*Olujic p. Chorwacji*), do złożenia przez prokuratora odwołania od dekretu prezydenckiego w sprawie jego przeniesienia (*Zalli p. Albanii* (dec.)), i inne odniesienia cytowane tutaj) oraz postępowania dotyczącego kariery zawodowej pracownika służby celnej (prawo do ubiegania się o awans wewnętrzny: zob. *Fiume p. Włochom*, §§ 33-36). Zatem nie można wykluczyć możliwości stosowania art. 6 § 1 tylko na podstawie statusu skarżącego (*Di Giovanni p. Włochom*, § 37).

251. Skargi konstytucyjne mogą również wchodzić w zakres art. 6, jeżeli postępowanie przed Trybunałem Konstytucyjnym ma decydujący wpływ na wynik sporu (w sprawie prawa „cywilnego”) toczącego się przed sądem powszechnym (*Ruiz-Mateos p. Hiszpanii*). Nie ma to zastosowania do spraw dotyczących sporów o przyznanie dekretem prezydenckim obywatelstwa jednostkom rozumianym jako środek wyjątkowy, lub do określenia czy Prezydent naruszył jego przysięgę konstytucyjną, gdyż postępowanie takie nie dotyczy praw i obowiązków cywilnych (*Paksas p. Litwie* [WI], §§ 65-66). Zastosowanie art. 6 § 1 do środka tymczasowego zastosowanego przez Trybunał Konstytucyjny, zob. *Kübler p. Niemcom*, §§ 47-48.

252. Wreszcie, art. 6 ma zastosowanie również do spraw, których przedmiot nie ma charakteru ściśle majątkowego, jak ochrona środowiska, gdzie mogą pojawić się spory dotyczące prawa do życia, zdrowia i zdrowego środowiska naturalnego (*Taşkin i Inni p. Turcji*); wychowywania dzieci (*McMichael p. Wielkiej Brytanii*) Porozumienie w sprawie nauki dzieci w szkole (*Ellès i Inni p. Szwajcarii*, §§ 21-23); prawo do ustalenia ojcostwa (*Alaverdyan p. Armenii* (dec.), § 33); prawa do wolności (*Laidin p. Francji* (nr 2)), porozumienia w sprawie tymczasowego aresztowania więźniów (np. spory dotyczące ograniczeń, w związku z umieszczeniem w placówce o podwyższonym rygorze, zob. *Enea p. Włochom* [WI], §§ 97-107 lub cel o wysokim poziomie zabezpieczenia (*Stegarescu i Bahrin p. Portugalii*); lub postępowania dyscyplinarnego w wyniku którego ograniczono wizyty rodziny w więzieniu, zob. *Gülmez p. Turcji*, § 30); prawa ochrony dobrego imienia (*Helmers p. Szwecji*, § 27); prawa do dostępu do dokumentów administracyjnych (*Loiseau p. Francji* (dec.)), lub odwołania się od wglądu do akt policyjnych naruszające prawo do dobrego imienia, praw do ochrony własności i możliwości znalezienia zatrudnienia, a tym samym zarabiania na życie (*Pocius p. Litwie*, §§ 38-46, i *Užukauskas p. Litwie*, §§ 32-40); prawa do bycia członkiem stowarzyszenia (*Sakellaropoulos p. Grecji* (dec.) - podobnie, postępowań w sprawie rejestracji stowarzyszeń dotyczących praw cywilnych stowarzyszenia, nawet jeśli według prawa krajowego kwestia wolności stowarzyszania się należy do dziedziny prawa publicznego, zobacz: *APEH Üldözötteinek Szövetsége i Inni p. Węgrom*, §§ 34-35) a wreszcie prawo do kontynuowania studiów wyższych (*Emine Araç p. Turcji*, §§ 18-25), sytuacja, która ma zastosowanie a fortiori w kontekście edukacji na poziomie szkoły podstawowej (*Oršuš i Inni p. Chorwacji* [WI], § 104). Powyższe rozszerzenie pozwala Trybunałowi uznać, że

prawno-cywilny charakter art. 6 obejmuje nie tylko prawa majątkowego, ale także poszczególne prawa osobiste.

(g) Kwestie wyłączone

253. Samo wykazanie, że spór ma charakter majątkowy nie jest wystarczające, aby art. 6 § 1 miał zastosowanie do postępowania cywilnego (*Ferrazzini p. Włochom* [WI], § 25).

254. Sprawy wykraczające poza zakres art. 6 obejmują postępowanie podatkowe: sprawy podatkowe nadal wchodzą w zakres prerogatyw władzy publicznej, pozostawiając dominujący charakter publicznej relacji między podatnikiem a społeczeństwem (*Ferrazzini p. Włochom* [WI], § 29). Podobnie wyłączone są postępowania zabezpieczające dotyczące cel lub opłat celnych (*Emesa Sugar N.V. p. Holandii* (dec.)).

255. W kwestii imigracji to samo tyczy się wjazdu, pobytu i wydalenia cudzoziemca, w stosunku do postępowań dotyczących przyznania azylu politycznego lub deportacji (wniosek o nakazanie uchylenia nakazu deportacji: *Maaouia p. Francji* [WI] § 38; ekstradycji: *Peñafiel Salgado p. Hiszpanii* (dec.) i *Mamatkulov i Askarov p. Turcji* [WI], §§ 81-83; oraz; pozwu o odszkodowanie wniesionego przez ubiegającego się o azyl w związku z odmową przyznania azylu: *Panjeheighalehei p. Danii* (dec.), w którym poniósł potencjalne poważne konsekwencje dla życia prywatnego lub rodzinnego bądź perspektyw zatrudnienia. Ten brak zastosowania rozciąga się na włączenie cudzoziemca do Systemu Informacyjnego Schengen: zob. *Dalea p. Francji* (dec.). Prawo do posiadania paszportu oraz prawo do obywatelstwa nie stanowią praw cywilnych w rozumieniu art. 6 (*Smirnov p. Rosji* (dec.)). Jednak prawo cudzoziemca do ubiegania się o pozwolenie o pracę może podlegać pod art. 6, zarówno w stosunku do pracodawcy, jak i pracownika, nawet jeżeli na mocy przepisów krajowych pracownik nie dysponuje *locus standi* do ubiegania się o takie pozwolenie, pod warunkiem istnienia przeszkody procesowej, która nie ma wpływu na istotę tego prawa (*Jurismic i Collegium Mehrerau p. Austrii*, §§ 54-62).

256. Zgodnie z orzeczeniem w sprawie *Vilho Eskelinen i Inni p. Finlandii* [WI], spory dotyczące urzędników państwowych nie wchodzą w zakres art. 6, jeżeli spełnione zostały dwa wskazane powyżej kryteria (zob. § 234 powyżej). Podobnie należy traktować przypadek żołnierza dyscyplinarnie zwolnionego ze służby, który nie mógł odwołać się od decyzji do sądu, ponieważ podniesiono szczególną relację między skarżącym a państwem (*Sukiit p. Turcji* (dec.)). To samo tyczy się sporu dotyczącego ponownego przyjęcia na stanowisko sędziego, który wcześniej zrezygnował z sędziowania (*Apay p. Turcji* (dec.)).

257. Wreszcie, prawa polityczne, takie jak prawo do kandydowania w wyborach i zachowania posady (spór wyborczy, zob.: *Pierre-Bloch p. Francji*, § 50), prawo do emerytury dla byłego członka parlamentu (*Papon p. Francji* (dec.)) lub prawo do prowadzenia przez partię działalności politycznej (sprawa dotycząca rozwiązania partii politycznej zob.: *Refah Partisi (The Welfare Party) i Inni p. Turcji* (dec.)) nie mogą być traktowane jako prawa cywilne w rozumieniu art. 6 § 1 Konwencji. Postępowanie, w którym odmówiono organizacji pozarządowej prowadzącej obserwację wyborów parlamentarnych dostępu do dokumentów komisji wyborczej dotyczących sprawowania jej funkcji publicznej jako obserwatora wyborów, nie zostało objęte zakresem art. 6 § 1 (*Geraguyn Khorhurd Akumb p. Armenii* (dec.)).

Dodatkowo Trybunał potwierdził, że prawo do relacjonowania wypowiedzi, które zostały ogłoszone przed sądem w sprawach bez wyłączenia jawności nie stanowi prawa cywilnego (*Mackay i BBC Scotland p. Wielkiej Brytanii*, §§ 20-22).

(h) Zastosowanie art. 6 Konwencji do postępowania innego niż postępowanie główne

258. Czynności podejmowane w ramach postępowania przygotowawczego związane na przykład z zastosowaniem środków tymczasowych, takich jak nakaz sądowy, nie były co od zasady traktowane jako „ustalające” prawa i obowiązki cywilne, w związku z czym nie wchodziły w zakres ochrony art. 6 (zob., inter alia, *Verlagsgruppe News GMBH p. Austrii* (dec.); i *Libert p. Belgii* (dec.)). Jednakże niedawno Trybunał odszedł od wcześniejszego orzecznictwa i przyjął nowe podejście. W sprawie *Micallef p. Malcie* [WI], §§ 83-86, Trybunał stwierdził, że stosowanie art. 6 do środków tymczasowych zależeć będzie od spełnienia określonych warunków. Po pierwsze, przedmiotowe prawo będące przedmiotem postępowania głównego lub zapobiegawczego, powinno mieć charakter „cywilny” w rozumieniu Konwencji. Po drugie, środek tymczasowy, jego przedmiot i cel, jak również jego wpływ na takie prawo powinny stać się przedmiotem analizy. Zawsze kiedy uznaje się, że środek tymczasowy skutecznie określa przedmiotowe prawo lub obowiązek cywilny, bez względu na okres jego obowiązywania, art. 6 znajdzie zastosowanie.

Art. 6 ma zastosowanie do postępowań tymczasowych, zmierzających do tych samych celów, co toczące się postępowania główne, w których nakaz tymczasowy jest natychmiast wykonalny i pociąga za sobą wydanie wyroku w sprawie tego samego prawa (*RTBF p. Belgii*, §§ 64-65).

259. Następujące po sobie postępowania karne i cywilne. Jeśli prawo krajowe przewiduje postępowanie składające się z dwóch etapów - pierwszego, w którym sąd orzeka, czy istnieje prawo do odszkodowania, i drugiego, gdzie ustalana jest jego wysokość - to w rozumieniu art. 6 § 1 Konwencji uzasadnione jest uznanie prawa jako cywilne dopiero w momencie określenia dokładnej wysokości takiego odszkodowania: orzeczenie ustalające takie prawo nie wiąże się jedynie z uznaniem istnienia przedmiotowego prawa, ale również odnosić się powinno do zakresu oraz sposobu jego wykonywania, co oczywiście obejmuje także ustalenie odszkodowania (*Torri p. Włochom*, § 19).

260. Co do wykonania orzeczeń sądu, Art. 6 § 1 Konwencji ma zastosowanie do wszystkich etapów postępowania sądowego, mającego na celu „orzeczenie co do praw i obowiązków cywilnych”, nie wyłączając etapów po wydaniu wyroku co do istoty sprawy. Zatem wykonanie orzeczenia wydanego przez sąd musi zostać uznane za integralną część „postępowania” w rozumieniu art. 6 (zob. *Hornsby p. Grecji*, § 40 i *Romańczyk p. Francji*, § 53, dotyczący wykonania wyroku upoważniającego do windykacji długów alimentacyjnych). Niezależnie od tego, czy art. 6 ma zastosowanie do wstępnego postępowania, to tytuł wykonawczy określający prawa cywilne strony niekoniecznie musi wynikać z postępowania, do którego ma zastosowanie art. 6 (zob. *Buj p. Chorwacji*, § 19). Exequatur nakazu przepadku wydanego przez sąd zagraniczny jest objęty art. 6 jedynie w zakresie jego prawno-cywilnego charakteru (*Saccoccia p. Austrii* (dec.)).

261. W przypadku wniosków o wznowienie postępowania art. 6 nie ma zastosowania do postępowania w sprawie wniosku o wznowienie postępowania cywilnego, które zostało zakończone prawomocnym orzeczeniem (zob. *Sablon p. Belgii*, § 86) 86 – w odróżnieniu od konkretnej sprawy: *San Leonard Band Club p. Malcie*, § 41). Rozumowanie to odnosi się również do wniosku o wznowienie postępowania po tym, jak Trybunał stwierdził naruszenie Konwencji (zob. *Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) p. Szwajcarii* (nr 2) [WI], § 24).

Jeżeli postępowanie jest wznowione, to po przyjęciu wniosku dotyczącego wznowienia postępowania lub odwołania, takie postępowanie może dotyczyć „praw i obowiązków cywilnych” (*Rizi p. Albanii* (dec.), § 47).

2. Pojęcie „oskarżenia”

Artykuł 6 - Prawo do rzetelnego procesu sądowego

„1. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzyganiu... o zasadności każdego oskarżenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie karnej...

2. Każdego oskarżonego o popełnienie czynu zagrożonego karą uważa się za niewinnego do czasu udowodnienia mu winy zgodnie z ustawą.

3. Każdy oskarżony o popełnienie czynu zagrożonego karą ma co najmniej prawo do...”

(a) Zasady ogólne

262. Pojęcie „oskarżenia” ma znaczenie „autonomiczne”, niezależne od kategoryzacji stosowanych w ramach krajowych systemów prawnych (*Adolf p. Austrii*, § 30).

263. Pojęcie „oskarżenia” powinno być zatem interpretowane w świetle standardów Konwencji. Może więc zostać zdefiniowane jako „oficjalne zawiadomienie o zarzucie popełnienia czynu zagrożonego karą przekazane osobie przez właściwy organ”, która to definicja odnosi się także do zbadania, czy „wpłynęło to w znacznym stopniu na sytuację [podejrzanego]” (zob. np. *Deweer p. Belgii*, §§ 42 i 46 oraz *Eckle p. Niemcom*, § 73). Zatem, na przykład przyznanie się przez osobę w trakcie wrywkowej kontroli drogowej, „miało istotny wpływ” na jej sytuację, pomimo że osoba ta nie była formalnie oskarżona o popełnienie czynu zagrożonego karą (*Aleksandr Zaichenko p. Rosji*, § 43). Trybunał orzekł również, że osoby przebywające w areszcie policyjnym, które zobowiązane zostały do złożenia przysięgi przed ich przesłuchaniem w charakterze świadka, stały się już podmiotem „oskarżania w sprawie karnej” i mają prawo do zachowania milczenia (*Brusco p. Francji*, §§ 46-50). Trybunał jest zdania, że osoba otrzymuje status podejrzanego, chroniony gwarancjami z art. 6 wówczas, gdy władze krajowe mają wiarygodne powody, by podejrzewać tę osobę o udział w popełnieniu przestępstwa (*ibid.*, § 47; *Bandaletov p. Ukrainie*, § 56 i 61, skarżący przyznał się do winy podczas przesłuchania w charakterze świadka; dopiero po tym przyznaniu się policja uznała go za podejrzanego).

264. Co do autonomicznego pojęcia „karny”, Konwencja nie sprzeciwia się działaniom zmierzającym do „dekryminalizacji” wśród Państw-Stron. Jednakże, przestępstwa uznawane za mające charakter „regulacyjny” w wyniku dekryminalizacji mogą wchodzić w autonomiczny zakres pojęcia przestępstwa o charakterze „karnym”. Pozostawienie państwu swobody wyłączenia takich przestępstw może prowadzić do skutków sprzecznych z przedmiotem i celem Konwencji (zob. *Öztürk p. Niemcom*, § 49).

265. Punktem wyjścia dla oceny zastosowania aspektu karnego art. 6 Konwencji są następujące kryteria określone w sprawie *Engel i Inni (Engel i Inni p. Holandii)*, §§ 82-83): (1) klasyfikacja prawna na poziomie krajowym; (2) charakter przestępstwa; (3) zagrożenie karą, jaką dana osoba może ponieść.

266. Pierwsze kryterium jest względne i służy jedynie jako punkt wyjścia. Jeśli prawo krajowe klasyfikuje czyn jako zagrożony karą, to będzie to miało decydujące znaczenie. W przeciwnym wypadku Trybunał wyjdzie poza kwestię krajowej klasyfikacji czynu i zbada materialny charakter postępowania.

267. W ocenie drugiego kryterium, które uważa się za najważniejsze (*Jussila p. Finlandii* [WI], § 38), pod uwagę mogą być wzięte następujące czynniki:

- czy dany przepis prawny jest skierowany wyłącznie do określonej grupy osób czy ma bezwzględnie obowiązujący charakter (*Bendenoun p. Francji*, § 47);

- czy postępowanie zostało wszczęte przez organ publiczny na mocy ustawowych uprawnień wykonawczych (*Benham p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 56);
- czy celem przepisów jest karanie lub odstraszenie (*Öztürk p. Niemcom*, § 53; *Bendenoun p. Francji*, § 47);
- czy nałożenie kary jest uzależnione od stwierdzenia winy (*ibid.*);
- w jaki sposób porównywalne procedury klasyfikowane są w innych państwach członkowskich Rady Europy (*Öztürk p. Niemcom*, § 53);

268. Trzecie kryterium jest określane poprzez odniesienie do maksymalnej potencjalnej kary przewidywanej przez stosowne przepisy prawa (*Campbell i Fell p. Wielkiej Brytanii*, § 72; *Demicoli p. Malcie*, § 34).

269. Drugie i trzecie kryterium określone w sprawie *Engel i Inni p. Holandii* mają charakter jedynie alternatywny i niekoniecznie się kumulują; art. 6 Konwencji znajduje zastosowanie jeżeli dane przestępstwo miało w świetle Konwencji charakter „karny” lub osoba, która popełniła przestępstwo będzie podlegać sankcji, która ze względu na swój charakter i stopień dotkliwości będzie miała charakter „karny” (*Lutz p. Niemcom*, § 55), *Öztürk p. Niemcom*, § 54). Fakt, że przestępstwo nie podlega karze pozbawienia wolności sam w sobie niczego nie przesądza, gdyż względnie łagodny wymiar kary za przestępstwo nie pozbawia go nieodłącznego charakteru kryminalnego (*ibid.*; *Nicoleta Gheorghe p. Rumunii*, § 26).

Podejście kumulatywne można przyjąć w sytuacji, jeżeli analiza każdego z kryteriów nie pozwala na wyciągnięcie jednoznacznego wniosku co do istnienia oskarżenia w sprawie karnej (*Bendenoun p. Francji*, § 47).

270. Odnośnie stosowania terminów „oskarżenie w sprawie karnej” i „oskarżenie o popełnienie czynu zagrożonego karą” wszystkie trzy ustępy art. 6 odnoszą się do identycznych sytuacji. Dlatego też, test zastosowania art. 6 w jego prawno-karnym wymiarze będzie wyglądać tak samo dla ww. trzech ustępów. Przykładowo, by ocenić skargę na gruncie art. 6 § 2 powstałą w kontekście postępowania sądowego, należy w pierwszej kolejności określić, czy kwestionowane postępowanie obejmowało ustalenie „oskarżenia” w rozumieniu orzecznictwa Trybunału (*Allen p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 95).

(b) Zastosowanie zasad ogólnych

(i) Postępowanie dyscyplinarne

271. Przestępstwa przeciwko dyscyplinie wojskowej, zagrożone karą w postaci przeniesienia do jednostki dyscyplinarnej na okres kilku miesięcy, wchodzą w zakres prawno-karnego aspektu art. 6 Konwencji (*Engel i Inni p. Holandii*, § 85). Z drugiej zaś strony ścisły dwudniowy areszt został uznany za zbyt krótki, aby można go było zaliczyć do sfery „prawa karnego” (*ibid.*).

272. W sprawie postępowania dyscyplinarnego dotyczącego zawodów, Trybunał często uznawał za zbędne wydanie orzeczenia w sprawie zastosowania art. 6 w jego wymiarze karnym, uznając, że postępowanie to ma charakter cywilno-prawny (*Albert i Le Compte p. Belgii*, § 30); *Harabin p. Słowacji*, § 124). Jednak w sprawie dotyczącej postępowania dyscyplinarnego na skutek którego pracownik służby cywilnej przymusowo przeszedł na emeryturę, Trybunał stwierdził, że postępowanie to nie ma charakteru „karnego” w rozumieniu art. 6 Konwencji, ponieważ decyzja władz krajowych miała charakter czysto administracyjny (*Moulet p. Francji* (dec.)). Trybunał również wyłączył spod działania art. 6 w jego wymiarze karnym spór dotyczący zwolnienia oficera wojskowego z powodu naruszenia dyscypliny (*Sukiüt p. Turcji* (dec.)), postępowanie dyscyplinarne przeciwko oficerowi śledczemu w sprawie naruszenia dyscypliny, w wyniku którego kobieta zwolniona (*Nikolova*

i Vandova p. Bułgarii, § 59) oraz postępowanie dyscyplinarne przeciwko sędziemu Sądu Najwyższego w sprawie uchybienia zawodowego, w wyniku którego został zwolniony (*Oleksandr Volkov p. Ukrainie*, §§ 92-95).

273. Uwzględniając szczególnie kontekst więzienny oraz specjalny więzienny reżim dyscyplinarny można stwierdzić, że art. 6 może mieć zastosowanie do czynów stanowiących naruszenie dyscypliny więziennej, ze względu na charakter zarzutów oraz charakter i surowość kar (zarzuty dotyczące grożenia śmiercią kuratorowi sądowemu i napaści na strażnika więziennego, czego skutkiem było przedłużenie o 47 dni aresztu w sprawie *Ezeh i Connors p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 82; dla porównania zob. *Štitić p. Chorwacji*, §§ 51-63. Jednak postępowanie dotyczące systemu więziennictwa jako takie nie wchodzi w prawno-karny zakres art. 6 (*Boulois p. Luksemburgowi* [WI], § 85). Na przykład, umieszczenie więźnia w jednostce o zaostrzonym rygorze nie dotyczy oskarżenia w sprawie karnej; dostęp do sądu w celu podważenia takiej decyzji i ograniczeń, które mogą jej towarzyszyć, powinno zostać zbadane w ramach cywilnego aspektu art. 6 § 1 Konwencji (*Enea p. Włochom* [WI], § 98).

274. Środki orzeczone przez sąd na podstawie przepisów dotyczących zakłócania porządku w prowadzonym przez niego postępowaniu (obraza sądu) są uznawane za nieobjęte zakresem art. 6, ponieważ zbliżone są do wykonywania uprawnień dyscyplinarnych (*Ravnsborg p. Szwecji*, § 34; *Putz p. Austrii*, §§ 33-37). Jednak charakter i dotkliwość kary mogą powodować, iż art. 6 będzie mieć zastosowanie do skazania za obrazę sądu, co w prawie krajowym może stanowić przestępstwo (*Kyprianou p. Cypru* [WI], §§ 61-64, kara pięciu dni więzienia) lub wykroczenie (*Zaicevs p. Łotwie*, §§ 31-36, trzy dni aresztu jako kara administracyjna).

275. Co do naruszenia poufności dochodzenia sądowego, należy dokonać rozróżnienia między osobami, które bardziej niż inni związane są obowiązkiem zachowania poufności dochodzenia, np. sędziowie, adwokaci i osoby ściśle związane z funkcjonowaniem sądów, a osobami, które nie są objęte sferą dyscyplinarną wymiaru sprawiedliwości (*Weber p. Szwajcarii*, §§ 33-34).

276. Jeśli chodzi o obrazę parlamentu, Trybunał rozróżnia uprawnienia władzy ustawodawczej do uregulowania własnych postępowań w przypadku naruszenia przywilejów przysługujących jego członkom, a rozszerzonym zakresem uprawnień do karania osób niebędących jego członkami za czyny dokonane poza jego obrębem. W pierwszym przypadku można uznać, że mamy do czynienia z charakterem dyscyplinarnym sprawy, zważywszy, że Trybunał uznaje drugi przypadek za mający charakter karny, biorąc pod uwagę ogólne zastosowanie i dotkliwość potencjalnej kary, która mogłaby zostać nałożona (pozbawienie wolności do 60 dni oraz grzywna, *Demicoli p. Malcie*, § 32).

(ii) *Postępowanie administracyjne, podatkowe, celne i z zakresu prawa ochrony konkurencji*

277. Następujące przestępstwa administracyjne mogą wchodzić w zakres aspektu karnego art. 6:

- wykroczenia drogowe podlegające karze grzywny lub ograniczeniom w ruchu, takim jak punkty karne lub utrata praw (*Lutz p. Niemcom*, § 182; *Schmautzer p. Austrii*; *Malige p. Francji*);
- drobne wykroczenia spowodowania uciążliwości lub zakłócenia spokoju (*Lauko p. Słowacji*);
- przestępstwa przeciwko przepisom dotyczącym ubezpieczeń społecznych (niezłożenie oświadczenia o zatrudnieniu pomimo niskiego wymiaru nałożonej kary, *Hüseyn Turan p. Turcji*, §§ 18-21);

- przestępstwo administracyjne polegające na propagowaniu i rozpowszechnianiu nienawiści na tle etnicznym, karalne przestrogą administracyjną oraz konfiskatą rzeczonyj publikacji *Balsytė-Lideikienė p. Litwie*, § 61).

278. Art. 6 Konwencji został uznany za mający zastosowanie do postępowań w sprawie dopłat do podatku w oparciu o następujące elementy: (1) prawo określające sankcje obejmowało wszystkich obywateli jako podatników, (2) dopłata nie miała być odszkodowaniem pieniężnym za szkodę, ale w istocie karą nałożoną w celu zapobiegania ponownemu uchylaniu się, (3) została nałożona na mocy bezwzględnie obowiązującego przepisu w celu odstraszenia i ukarania; (4) a wysokość kary była znaczna (*Bendenoun p. Francji*).

Przestępczy charakter czynu może być wystarczający dla celów zastosowania art. 6 bez względu na niską kwotę kary podatkowej (10% w ramach ponownego ustalenia wysokości zobowiązania podatkowego, *Jussila p. Finlandii* [WI], § 38). Dopłaty do podatku mające zastosowanie do ograniczonej grupy osób prowadzących konkretny rodzaj działalności gospodarczej mogą również kwalifikować się jako „przestępcze” w autonomicznym znaczeniu art. 6 § 1, o ile mają one na celu dostosowanie ogólnego obowiązku płacenia podatków i innych składek należnych z tytułu prowadzonej działalności gospodarczej do konkretnych okoliczności (*Steininger p. Austrii*, §§ 33-38).

279. Art. 6 Konwencji nie obejmuje jednak ani „zwykłych” postępowań w sprawie wymiaru podatku, ani postępowań dotyczących odsetek za zwłokę w dokonaniu płatności, ponieważ mają one przede wszystkim na celu uzyskanie rekompensaty pieniężnej za szkody poniesione przez organy podatkowe, a nie zniechęcanie do popełnienia kolejnego czynu (*Mieg de Boofzheim p. Francji* (dec.)).

280. Prawno-karny zakres art. 6 ma zastosowanie do prawa celnego (*Salabiaku p. Francji*, § 24), kar nałożonych przez sąd właściwy w sprawach budżetowych i finansowych (*Guisset p. Francji* § 59), oraz do niektórych władz administracyjnych posiadających uprawnienia w dziedzinie prawa gospodarczego, finansowego i konkurencji (*Lilly France S.A. p. Francji* (dec.); *Dubus S.A. p. Francji*, §§ 35-38; *A. Menarini Diagnostics S.r.l. p. Włochom*, §§ 38-44).

(iii) Kwestie polityczne

281. Uznano, że art. 6 nie ma zastosowania w swoim aspekcie karnym do postępowań dotyczących kar wyborczych *Pierre-Bloch p. Francji*, §§ 53-60); rozwiązania partii politycznych (*Refah Partisi (the Welfare Party) i Inni p. Turcji* (dec.)); parlamentarnych komisji śledczych (*Montera p. Włochom* (dec.)); oraz do procedury impeachmentu przeciwko prezydentowi kraju w związku poważnym naruszeniem przepisów Konstytucji (*Paksas p. Litwie* [WI], §§ 66-67).

282. W odniesieniu do postępowań lustracyjnych, Trybunał stwierdził, że przewaga aspektów o znaczeniu karnym (charakter przestępstwa - nieprawdziwe oświadczenie lustracyjne - oraz charakter i dotkliwość kary - długotrwały zakaz wykonywania niektórych zawodów) może sprawić, że postępowanie takie wejdzie w prawno-karny zakres art. 6 Konwencji (*Matyjek p. Polsce* (dec.); odmienne podejście zob. *Sidabras i Džiautas p. Litwie* (dec.)).

(iv) Wydalenie i ekstradycja

283. Procedury wydalenia cudzoziemców nie mieszczą się w zakresie prawno-karnego aspektu art. 6, bez względu na fakt, że mogą być prowadzone w ramach postępowania karnego (*Maaouia p. Francji* [WI], § 39). To samo wyłączające podejście ma zastosowanie

do postępowań ekstradycyjnych (*Peñafiel Salgado p. Hiszpanii* (dec.)) lub postępowań w sprawie Europejskiego Nakazu Aresztowania (*Monedero Angora p. Hiszpanii* (dec.)).

284. Natomiast zastąpienie kary pozbawienia wolności deportacją i zakazem wjazdu na terytorium kraju przez okres dziesięciu lat można traktować tak samo jak orzeczoną na początku karę (*Gurguchiani p. Hiszpanii*, §§ 40 i 47-48).

(v) *Różne etapy postępowania karnego, postępowania adhezyjne i środki następcze*

285. Środki przyjęte w celu zapobiegania zakłócaniu porządku lub przestępstwom nie są objęte gwarancjami art. 6 (specjalny dozór policyjny - *Raimondo p. Włochom*, § 43; lub ostrzeżenie wydane przez policję w stosunku do osoby młodocianej, która dopuściła się nieprzyzwoitych napaści na uczennice z jego szkoły - *R p. Wielkiej Brytanii* (dec.)).

286. Aspekt karny art. 6 § 1 w zasadzie nie ma zastosowania do postępowań dotyczących wniosków o udzielenie pomocy prawnej (*Gutfreund p. Francji*, §§ 36-37).

287. Odnośnie do postępowania przygotowawczego (śledztwo, dochodzenie), Trybunał traktuje postępowanie karne jako całość. Dlatego niektóre wymogi art. 6, takie jak obowiązek zapewnienia rozsądnej długości postępowania lub prawo do obrony, mogą również być istotne na tym etapie postępowania, o ile rzetelność procesu może zostać poważnie naruszona w wyniku braku ich przestrzegania już w tej fazie (*Imbrioscia p. Szwajcarii*, § 36). Na przykład, art. 6 § 1 stanowi, co do zasady, że dostęp do adwokata powinien być zapewniony od pierwszego przesłuchania podejrzanego przez policję, o ile nie zostanie wykazane, że w świetle szczególnych okoliczności każdorazowo istnieją nieodparte powody przemawiające za ograniczeniem tego prawa (*Salduz p. Turcji*, § 55; patrz również *Dayanan p. Turcji*, §§ 31-32).

288. Mimo że sędziowie śledczy nie konkretyzują „zarzutu karnego”, to kroki przez nich podjęte mają bezpośredni wpływ na prowadzenie i rzetelność dalszego postępowania, w tym samego procesu. W związku z tym Trybunał może uznać, że art. 6 § 1 ma zastosowanie do dochodzenia prowadzonego przez sędziego śledczego, przy czym niektóre gwarancje proceduralne wynikające z art. 6 § 1 mogą nie mieć zastosowania (*Vera Fernández-Huidobro p. Hiszpanii*, §§ 108-114, w sprawie zastosowania wymogu bezstronności do sędziego śledczego).

289. Art. 6 § 1 znajduje zastosowanie przez cały czas trwania postępowania dotyczącego jakiegokolwiek „zarzutu karnego”, łącznie ze skazaniem (na przykład, postępowanie dotyczące konfiskaty umożliwiające sądom krajowym dokonanie oceny wartości przedmiotu nakazu przepadku - *Phillips p. Wielkiej Brytanii*, § 39). Art. 6 w swoim aspekcie karnym może mieć również zastosowanie do postępowań dotyczących rozbiórki domu zbudowanego bez pozwolenia na budowę, ponieważ rozbiórka mogłaby zostać uznana za „karę” (*Hamer p. Belgii*, § 60). Art. 6 nie ma jednak zastosowania do postępowań w sprawie zgodności pierwotnego wyroku z bardziej korzystnymi przepisami nowego Kodeksu Karnego (*Nurmagomedov p. Rosji*, § 50).

290. Postępowania dotyczące wykonania wyroku, takie jak postępowanie w sprawie zastosowania amnestii (*Montcornet de Caumont p. Francji* (dec.)), postępowania dotyczące zwolnień warunkowych (*Aldrian p. Austrii* (dec.)), decyzja Komisji; patrz również *Macedo da Costa p. Luksemburgowi* (dec.), postępowanie dotyczące przekazania w rozumieniu Konwencji o przekazywaniu osób skazanych (*Szabó p. Szwecji* (dec.) zobacz jednak odmienne rozstrzygnięcie, *Buijen p. Niemcom*, §§ 40-45, w świetle konkretnych okoliczności sprawy), lub postępowanie egzekucyjne dotyczące wykonania nakazu przepadku wydanego przez sąd zagraniczny (*Saccoccia p. Austrii* (dec.)), nie wchodzą w zakres karny art. 6.

291. W zasadzie, konfiskata działająca niekorzystnie na prawa własności osób trzecich wobec braku groźby postępowania karnego przeciwko nim, nie sprowadza się do

„postawienia zarzutu karnego” („zajęcie samolotu - *Air Canada p. Wielkiej Brytanii*, § 54; przypadek złotych monet - *AGOSI p. Wielkiej Brytanii*, §§ 65-66). Środki te mieszczą się w wymiarze cywilnym art. 6 (*Silickienė p. Litwie*, §§ 45-46).

292. Co do zasady, art. 6 ma zastosowanie do odwołań w kwestiach formalnych (*Meftah i Inni p. Francji* [WI], § 40) oraz do postępowań konstytucyjnych (*Gast i Popp p. Niemcom*, §§ 65-66); *Caldas Ramírez de Arrellano p. Hiszpanii* (dec.), wówczas, gdy takie postępowania stanowią dalszy etap stosownego postępowania karnego, a ich wyniki mogą być decydujące dla osób skazanych.

293. Art. 6 nie stosuje się również do postępowań dotyczących wznowienia postępowania, ponieważ osoba w stosunku do której wyrok jest prawomocny i która ubiega się o wznowienie sprawy, nie jest „oskarżona o popełnienie przestępstwa” w rozumieniu tego artykułu (*Fischer p. Austrii* (dec.)). Jedynie nowe postępowania, wszczęte po uwzględnieniu wniosku o wznowienie, mogą być uważane za dotyczące oskarżenia (*Löffler p. Austrii*, §§ 18-19). Podobnie, Art. 6 nie ma zastosowania do wniosku o wznowienie postępowania karnego, w następstwie stwierdzenia naruszenia przez Trybunał (*Öcalan p. Turcji* (dec.)). Jednak postępowania odwoławcze o charakterze nadzorczym mające na celu zmianę prawomocnego orzeczenia wchodzą w prawno-karny zakres art. 6 (*Vanyan p. Rosji*, § 58).

294. Wreszcie artykuł 6 § 2 Konwencji (domniemanie niewinności) może mieć zastosowanie do postępowania prowadzonego po zakończeniu postępowania karnego. Jeżeli został postanowiony zarzut, a postępowanie karne zakończyło się uniewinnieniem, osoba wobec której toczyło się postępowanie karne jest niewinna w oczach prawa i należy ją tak traktować. Domniemanie niewinności istnieje po zakończeniu postępowania karnego, by zapewnić poszanowanie niewinności rzezonej osoby w odniesieniu do nieudowodnionych zarzutów (*Allen p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 103). W celu ustalenia czy art. 6 § 2 może być zastosowany do następnego postępowania, skarżący musi wykazać istnienie związku między zakończonym postępowaniem karnym a następnym postępowaniem (*ibid.*, § 104). Związek ten może istnieć tam, gdzie kolejne postępowanie wymaga zbadania wyników wcześniejszego postępowania karnego, a zwłaszcza, gdy zobowiązuje ono sąd do przeanalizowania orzeczenia w sprawie karnej; dokonania przeglądu lub oceny dowodów w aktach sprawy karnej; oceny udziału skarżącego w wydarzeniach prowadzących do oskarżenia; lub skomentowania utrzymujących się oznak wskazujących na ewentualną winę skarżącego (*ibid.*). Realizując to podejście, Trybunał orzekł, że art. 6 § 2 miał zastosowanie do postępowania w sprawie odszkodowania za pomyłkę sądową (*ibid.*, §§ 106-08; patrz również § 98 – inne przykłady badania przez Trybunał sprawy stosowania art. 6 § 2).

(c) Związek z innymi przepisami Konwencji lub jej Protokołami

295. Art. 5 § 1 (c) zezwala na pozbawienie wolności tylko w związku z postępowaniem karnym. Wynika to bezpośrednio z jego brzmienia, które musi być interpretowane w związku zarówno z lit. (a), jak i pkt. 3, które stanowią jedną całość (*Ciulla p. Włochom*, § 38). Z tego również powodu pojęcie „oskarżenia w sprawie karnej” jest również istotne dla stosowania gwarancji art. 5 § 1 (a) i (c) oraz § 3 (zob. np. *Steel i Inni p. Wielkiej Brytanii*, § 49). Wynika z tego, że postępowanie dotyczące zatrzymania wyłącznie na podstawie jednego z powodów wymienionych w innych literach art. 5 § 1, takie jak zatrzymanie osoby umyślowo chorej (lit. (e)), nie wchodzi w karny zakres art. 6 (*Aerts p. Belgii*, § 59).

296. Mimo istnienia ścisłego związku między art. 5 § 4 i art. 6 § 1 w zakresie postępowania karnego, należy pamiętać, że te dwa artykuły służą realizacji różnych celów, a w konsekwencji prawno-karny aspekt art. 6 nie ma zastosowania do postępowań w sprawie badania legalności zatrzymania wchodzącego w zakres art. 5 § 4, który stanowi *lex specialis* w odniesieniu do art. 6 Konwencji (*Reinprecht p. Austrii*, §§ 36, 39, 48 i 55).

297. Pojęcie „kary” w rozumieniu art. 7 Konwencji ma również charakter autonomiczny (*Welch p. Wielkiej Brytanii*, § 27); *Del Río Prada p. Hiszpanii* [WI], §§ 81-90). Trybunał przy każdorazowej ocenie istnienia „kary” za punkt wyjścia bierze pod uwagę kwestię, czy środek w sprawie został nałożony w związku ze skazaniem za popełnienie „przestępstwa”. W tym względzie należy przyjąć potrójny test określony w wyroku sprawie *Engel i Inni (Brown p. Wielkiej Brytanii)* (dec.).

298. Pojęcia „przestępstwa” i „kary” są również istotne dla stosowności art. 2 i 4 Protokołu nr 7 (*Greco p. Rumunii*, § 81; *Sergey Zolotukhin p. Rosji* [WI], §§ 52-57).

3. Pojęcia „życia prywatnego” i „życia rodzinnego”

Artykuł 8 - Prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego

„1. Każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego...

2. Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa, z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób.”

(a) Zakres art. 8

299. Podczas gdy art. 8 Konwencji ma na celu zapewnienie ochrony czterech obszarów osobistej wolności - życia prywatnego, życia rodzinnego, mieszkania i korespondencji - obszary te nie wykluczają się wzajemnie, a zastosowanie danego środka może jednocześnie stanowić ingerencję w obszar życia prywatnego i rodzinnego (*Mentes i Inni p. Turcji*, § 73; *Stjerna p. Finlandii*, § 37; *López Ostra p. Hiszpanii*, § 51; *Burghartz p. Szwajcarii* § 24; *Płoski p. Polsce* § 32).

(b) Sfera „życia prywatnego”

300. Nie istnieje wyczerpująca definicja życia prywatnego (*Niemietz p. Niemcom*, § 29), ale jest to pojęcie szerokie (*Peck p. Wielkiej Brytanii*, § 57; *Pretty p. Wielkiej Brytanii*, § 61), a sprawy mieszczące się w pojęciu życia prywatnego można podzielić na trzy kategorie: (i) integralność fizyczna, psychologiczna i moralna osoby, (ii) jej prywatność i (iii) tożsamość. Przykłady podano dla każdej kategorii:

(i) Integralność fizyczna, psychologiczna lub moralna

301. Sfera ta może obejmować następujące dziedziny:

- integralność fizyczna i psychologiczna i moralna danej osoby (*X i Y p. Holandii*, § 22), w tym leczenie medyczne i badania psychiatryczne (*Glass p. Wielkiej Brytanii*, §§ 70-72; *X p. Finlandii*, § 214; *Y. F p. Turcji*, § 33 wymuszenie badania ginekologicznego; *Matter p. Słowacji*, § 64; *Worwa p. Polsce*, § 80) oraz przymusowa sterylizacja (*V.C. p. Słowacji*, § 154), również rozpatrywana w kategorii życia rodzinnego;
- zdrowie psychiczne (*Bensaid p. Wielkiej Brytanii*, § 47);
- traktowanie, które nie jest tak surowe jak przewiduje to art. 3, jednak prowadzi do wystarczająco negatywnych skutków dla integralności fizycznej i moralnej (*Costello-Roberts p. Wielkiej Brytanii*, § 36). Warunki aresztu, które nie są tak surowe, jak przewiduje to art. 3, patrz *Raninen p. Finlandii*, § 63; brak możliwości oglądania

- programów telewizyjnych w areszcie, co może mieć wpływ na życie prywatne, patrz *Laduna p. Słowacji*, § 54;
- fizyczna integralność kobiet w ciąży w związku z przerwaniem ciąży (*Tysiác p. Polsce*, §§ 107 i 110; *A, B i C p. Irlandii* [WI], §§ 244-46); R.R.p. Polsce, § 181); oraz w związku z porodem w domu (*Ternovszky p. Węgrom*, § 22); jak również diagnoza przedimplantacyjna gdy istnieje pozwolenie na sztuczne zapłodnienie i przerwanie ciąży ze względów medycznych (*Costa i Pavan p. Włochom*);
  - zakaz przerywania ciąży ze względu na zdrowie lub ogólny stan, chociaż art. 8 nie może być interpretowany jako nadający prawo do przerywania ciąży (*A, B i C p. Irlandii* [WI], §§ 214 i 216); patrz również *P. i S.p. Polsce*, §§ 96, 99 i 111-112 (gdzie władze medyczne nie zapewniły niezwłocznego i nieograniczonego dostępu do legalnej aborcji osobie niepełnoletniej, która zaszła w ciążę w wyniku gwałtu i ujawniły informacje o osobie niepełnoletniej);
  - fizyczna i psychologiczna integralność ofiar przemocy domowej (*Hajduová p. Słowacji* § 46);
  - fizyczna integralność osoby zaatakowanej przez stado bezpańskich psów (*Georgel i Georgeta Stoicescu p. Rumunii*, § 62);
  - pozytywny obowiązek Państwa wynikający z art. 8 polegający na zagwarantowaniu fizycznej integralności osobistej może obejmować kwestie związane ze skutecznością śledztwa kryminalnego (*C.A.S. i C.S. p. Rumunii*, § 72);
  - fizyczna integralność dziecka będącego ofiarą przemocy w szkole może wchodzić w zakres art. 8; jednakże, zarzuty dotyczące przemocy muszą być konkretne i szczegółowe w odniesieniu do miejsca, czasu i rodzaju zarzucanych czynów (*Durđević p. Chorwacji*, § 118);
  - tożsamość płciowa (*B. p. Francji*, §§ 43-63), w tym prawo do prawnego uznania osób transseksualnych po operacyjnej zmianie płci (*Christine Goodwin p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 77);
  - orientacja seksualna (*Dudgeon p. Wielkiej Brytanii*, § 41);
  - życie seksualne (*Dudgeon p. Wielkiej Brytanii*, § 41; *Laskey, Jaggard i Brown p. Wielkiej Brytanii*, § 36; *A.D.T. p. Wielkiej Brytanii*, §§ 21-26);
  - prawo do poszanowania decyzji o zostaniu lub nie zostaniu rodzicem w sensie biologicznym (*Evans p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 71), w tym prawo do wyboru okoliczności, w jakich zostaje się rodzicem (*Ternovszky p. Węgrom*, § 22, odnośnie porodu w domu). Jednakże Trybunał pozostawił otwartą kwestię, czy prawo do adopcji powinno wchodzić w zakres samego art. 8, uznając jednocześnie, że prawo jednej osoby do ubiegania się o zezwolenie na adopcję zgodnie z ustawodawstwem krajowym wchodzi „w zakres” art. 8 (*E.B. p. Francji* [WI], §§ 46 i 49); zobacz również, w odniesieniu do procedury zapewniającej dostęp do adopcji, *Schwizgebel p. Szwajcarii*, § 73). Konwencja nie gwarantuje prawa osobie, która adoptowała dziecko do zakończenia adopcji (*Goția p. Rumunii* (dec.));
  - działalność o charakterze zawodowym lub gospodarczym (*Niemietz p. Niemcom*, § 29; *Halford p. Wielkiej Brytanii*, § 44 i *Özpinar p. Turcji*, § 46)), § 46; *Oleksandr Volkov p. Ukrainie*, §§ 165-67; *Michaud p. Francji*, § 91; oraz *Gillberg p. Szwecji* [WI], § 74, w której Wielka Izba orzekła, że skazanie skarżącego w sprawie karnej za nadużycie stanowiska urzędowego z powodu niedopełnienia swoich obowiązków urzędnika państwowego nie mieściło się w zakresie art.8);
  - ograniczenia w zakresie dostępu do określonych zawodów lub zatrudnienia (*Sidabras i Džiautas p. Litwie*, §§ 47-50; *Bigaeva p. Grecji*, §§ 22-25);

- niektóre prawa osób niepełnosprawnych: art. 8 został uznany za mający zastosowanie do wymogu uiszczenia podatku od zwolnienia ze służby wojskowej, mimo że dana osoba została uznana za niezdolną do jej odbycia (*Glor p. Szwajcarii*, § 54), ale nie do prawa osób niepełnosprawnych do uzyskania dostępu do plaży i morza podczas wakacji (*Botta p. Włochom*, § 35). Patrz również *Zehnalová i Zehnal p. Czechom* (dec.), dotyczy braku dostępu do budynków publicznych dla osób niepełnosprawnych w sytuacji niewystarczających dowodów poważnej szkody dla rozwoju osobistego lub możliwości nawiązywania relacji z innymi osobami; i *Mólka p. Polsce* (dec.), gdzie Trybunał nie wykluczył, że brak obiektów może wchodzić w zakres art. 8;
- sprawy związane z pochowaniem członków rodziny, gdzie art. 8 ma również zastosowanie, czasami bez wyjaśnienia ze strony Trybunału czy ingerencja dotyczy koncepcji życia prywatnego: nadmierna zwłoka ze strony władz w zwrocie ciała po autopsji (*Pannullo i Forte p. Francji*, § 36); odmowa pozwolenia na przekazanie urny z prochami męża skarżącej (*Elli Poluhas Dödsbo p. Szwecji*, § 24); prawo matki do udziału w pogrzebie jej martwo urodzonego dziecka, z możliwością przeprowadzenia ceremonii, oraz do przetransportowania ciała dziecka odpowiednim pojazdem (*Hadri-Vionnet p. Szwajcarii*, § 52); oraz decyzja, by nie zwracać ciała członkom rodziny zmarłego (*Maskhadova i Inni p. Rosji*, §§ 208-12; *Sabanchiyeva i Inni p. Rosji*);
- brak wyraźnych postanowień ustawowych uznających za przestępstwo czyn polegający na filmowaniu z ukrycia gołe dziecko w sytuacji, gdy państwo ma pozytywne obowiązki mające na celu zapewnić, że istnieją skuteczne przepisy prawa karnego (*Söderman p. Szwecji* [WI], § 117);
- obowiązek zapewnienia, że skarżący uzyskali niezbędne informacje pozwalające im ocenić ryzyko dla ich zdrowia i życia (*Vilnes i Inni p. Norwegii*).

(ii) *Prywatność*

302. Sfera ta może obejmować następujące dziedziny:

- prawo do własnego wizerunku i zdjęć osoby (*Von Hannover p. Niemcom*, §§ 50-53; *Sciacca p. Włochom*, § 29; *Reklos i Davourlis p. Grecji*, § 40; *Von Hannover p. Niemcom*(nr 2) [WI], §§ 95-99);
- reputacja osoby (*Chauvy i Inni p. Francji*, § 70; *Pfeifer p. Austrii*, § 35; *Petrina p. Rumunii*, § 28; *Polanco Torres i Movilla Polanco p. Hiszpanii*, § 40) i honor (*A. p. Norwegii*, § 64). Patrz *Putistin p. Ukrainie*, w której Trybunał orzekł, że reputacja zmarłego członka rodziny danej osoby może, w określonych okolicznościach, wpłynąć na życie osobiste i tożsamość tej osoby, pod warunkiem, że istniał wystarczająco bliski związek między osobą odczuwającą ten wpływ a ogólną reputacją rodziny tej osoby. Mimo, że na podstawie art. 8 nie można złożyć skargi na utratę reputacji będącą przewidywalną konsekwencją własnych czynów (patrz, m.in. *Sidabras i Džiautas p. Litwie*, § 49; *Mikolajová p. Słowacji*, § 57; *Gillberg p. Szwecji* [WI], § 67);
- akta lub dane o charakterze osobistym lub publicznym (na przykład, informacja na temat działalności politycznej osoby) zgromadzone i przechowywane przez służby bezpieczeństwa lub inne organy władzy państwowej (*Rotaru p. Rumunii* [WI], §§ 43-44; *Amann p. Szwajcarii* [WI], §§ 65-67; *Leander p. Szwecji*, § 48). Profile DNA, próbki komórek i odciski palców, patrz *S. i Marper p. Wielkiej Brytanii* [WI], §§ 68-86, jednak nie koniecznie obejmuje to pobieranie i przechowywanie profile DNA skazanych przestępców (*Peruzzo i Martens p. Niemcom* (dec.), §§ 42 i 49). Rejestracja w krajowej bazie danych przestępców seksualnych, patrz *Gardel p. Francji*, § 58; oraz brak zabezpieczeń dla gromadzenia, przechowywania i kasowania zapisanych odcisków palców osób podejrzanych, ale nie skazanych za przestępstwa, patrz *M.K. p. Francji*, § 26;

- informacja na temat stanu zdrowia osoby (na przykład, informacja o zakażeniu wirusem HIV: *Z p. Finlandii*, § 71; *C.C. p. Hiszpanii*, § 33; lub zdolnościach prokreacyjnych: *K.H. i Inni p. Słowacji*, § 44), oraz informacja o ryzykach związanych z własnym zdrowiem (*McGinley i Egan p. Wielkiej Brytanii*, § 97; *Guerra i Inni p. Włochom*, § 60);
- podsłuch komunikacji i rozmów telefonicznych (*Halford p. Wielkiej Brytanii*, § 44; *Weber i Saravia p. Niemcom* (dec.), §§ 76-79), chociaż nie konieczne korzystanie z usług tajnych agentów (*Lüdi p. Szwajcarii*, § 40); zachowanie informacji uzyskanych dzięki tajnemu podsłuchowi, (§ 115);
- wideo nadzór miejsc publicznych, gdzie dane obrazowe są rejestrowane, przechowywane i ujawnianie opinii publicznej (§§ 57-63);
- nadzór GPS osoby oraz przetwarzanie i wykorzystanie w ten sposób uzyskanych danych (*Uzun p. Niemcom*, § 52);
- wideo nadzór pracownika przez pracodawcę (*Köpke p. Niemcom* (dec.), dotycząca kasjerki w hipermarkecie podejrzanej o kradzież);
- spisanie przez policję i nadzór policyjny nad osobą z powodu jej przynależności w organizacji broniącej praw człowieka (*Shimovolos p. Rosji*, § 66).

(iii) *Tożsamość i autonomia osobista*

303. Sfera ta może obejmować następujące dziedziny:

- prawo do rozwoju osobistego i autonomii osobistej (*Pretty p. Wielkiej Brytanii*, §§ 61 i 67, dotyczące wyboru osoby w celu uniknięcia, w jej pojęciu, niegodnego i przykrego zakończenia jej życia; chociaż nie obejmuje ono wszelkiej działalności publicznej, w jaką osoba chciałaby się zaangażować z innymi ludźmi (na przykład, polowanie na dzikie ssaki z psami myśliwskimi w *Friend i Inni p. Wielkiej Brytanii* (dec.), §§ 40-43). Artykuł 8 gwarantuje osobom sferę, w której mogą oni swobodnie realizować rozwój i pełnię swoich osobowości (*Brüggemann i Scheuten p. Niemcom*, decyzja Komisji), nie ograniczania się on do środków oddziałujących na osoby w ich mieszkaniach lub na ich prywatnych terenach: istnieje obszar interakcji między osobą a innymi ludźmi, nawet w kontekście publicznym, który może mieścić się w sferze życia prywatnego (*P.G. i J.H. p. Wielkiej Brytanii*, §§ 56-57);
- prawo osoby do decydowania o tym jak i kiedy jej życie powinno się skończyć, pod warunkiem, że jest ona w stanie wyrazić swoją wolną wolę w tym względzie, a następnie podjąć stosowne działania (*Haas p. Szwajcarii*, § 51; *Koch p. Niemcom*, § 54, gdzie art. 8 Konwencji może również obejmować prawo do kontroli sądowej nawet w sprawie, w której prawo materialne będącej jej przedmiotem nie jest jeszcze ustalone);
- skarga skarżących, że prawo nie ogranicza ich możliwości dokonania wyboru, w porozumieniu ze swoimi lekarzami, sposobu leczenia w celu ewentualnego przedłużenia ich życia (*Hristozov i Inni p. Bułgarii*, § 116);
- prawo do uzyskania informacji w celu poznania własnego pochodzenia i tożsamości własnych rodziców (*Mikulić p. Chorwacji*, § 53; *Odièvre p. Francji* [WI], § 29); konfiskata dokumentów potrzebnych dla ustalenia własnej tożsamości, patrz: *Smirnova p. Rosji*, §§ 95-97;
- niemożność uzyskania dostępu przez dziecko porzucone po porodzie do informacji nie pozwalającej na identyfikację o jego pochodzeniu lub ujawnienia tożsamości matki (*Godelli p. Włochom*, § 58);
- stan cywilny osoby jako integralna część jej tożsamości osobistej i społecznej (*Dadouch p. Malcie* § 48);

- ustalenie postanowień prawnych regulujących stosunki ojca z jego domniemanym dzieckiem, patrz: *Rasmussen p. Danii*, § 33; *Yildirim p. Austrii* (dec.); *Krušković p. Chorwacji*, § 20; *Ahrens p. Niemcom*, § 60);
- tożsamość etniczna (*S. i Harper p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 66; *Ciubotaru p. Mołdawii* § 53) oraz prawo członków mniejszości narodowej do zachowania swojej tożsamości i kultywowania życia prywatnego i rodzinnego zgodnie z ich tradycją (*Chapman p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 73); szczególnie negatywne stereotypy danej grupy tworzone na określonym poziomie, mogą wpływać na poczucie tożsamości, własnej wartości i pewności siebie grupy. To w tym sensie może być ona postrzegana jako wpływająca na życie prywatne członków grupy (*Aksu p. Turcji* [WI], §§ 58-61);
- informacja o przekonaniach osobistych, religijnych i filozoficznych (*Folgerø i Inni p. Norwegii* [WI], § 98);
- prawo zawierania i rozwoju relacji z innymi ludźmi oraz światem zewnętrznym (*Niemietz p. Niemcom*, § 29);
- zatrzymanie i przeszukanie osoby w miejscu publicznym (*Gillan i Quinton p. Wielkiej Brytanii*, §§ 61-65);
- przeszukania i konfiskata (*McLeod p. Wielkiej Brytanii*, § 36; *Funke p. Francji*, § 48);
- kontakty społeczne między osiadłymi migrantami a społecznością, w której żyją bez względu na istnienie lub brak “życia rodzinnego” (*Üner p. Holandii* [WI], § 59; *A.A. p. Wielkiej Brytanii*, § 49);
- zakaz wjazdu lub przejazdu przez Szwajcarię, nałożony na skarżącego wskutek dodania jego nazwiska do listy stanowiącej załącznik do Federalnego Rozporządzenia o Działaniach przeciwko Talibom (*Nada p. Szwajcarii* [WI], §§ 163-66);
- poważne zanieczyszczenie środowiska mogące mieć potencjalny wpływ na dobro osób fizycznych oraz uniemożliwiające im korzystanie z ich domów, co negatywnie wpływa na ich życie prywatne i rodzinne (*López Ostra p. Hiszpanii*, § 51; *Tatar p. Rumunii*, § 97), w tym nieprzyjemne zapachy dochodzące z wysypiska śmieci zlokalizowanego w pobliżu więzienia, docierające do celi więziennych uznawanych za jedyną „przestrzeń życiową” będącą do dyspozycji więźniów przez okres kilku lat (*Brândușe p. Rumunii*, §§ 64-67); i emisje hałasu (*Deés p. Węgrom*, §§ 21-24, dotyczy hałasu wywołanego ruchem ulicznym, i *Mileva i Inni p. Bułgarii*, § 97, niedogodność spowodowana działalnością klubu komputerowego mieszczącego się w bloku mieszkalnym);
- arbitralna odmowa przyznania obywatelstwa w określonych okolicznościach, mimo, że prawo nabycia konkretnego obywatelstwa nie jest gwarantowane Konwencją (*Karassev p. Finlandii* (dec.)) oraz brak regulacji dotyczącej zamieszkania osób, które zostały “skreślone” z rejestru osób zamieszkałych na stałe po ogłoszeniu przez Słowenię niepodległości (*Kurić i Inni p. Słowenii* [WI], § 339);
- imię i nazwisko osoby (*Mentzen p. Lotwie* (dec.); *Burghartz p. Szwajcarii*, § 24; *Guillot p. Francji*, §§ 21-22; *Güzel Erdagöz p. Turcji*, § 43; *Losonci Rose i Rose p. Szwajcarii*, § 26; *Garnaga p. Ukrainie*, § 36).

(c) Sfera „życia rodzinnego”

304. Pojęcie życia rodzinnego jest autonomiczne (*Marckx p. Belgii*, raport Komisji § 69). W związku z tym, to czy „życie rodzinne” istnieje, czy też nie, jest zasadniczo kwestią faktyczną zależną od rzeczywistego istnienia w praktyce bliskich więzi osobistych (*K p. Wielkiej Brytanii* (decyzja Komisji)). W przypadku braku prawnego istnienia życia rodzinnego Trybunał będzie zatem de facto brać pod uwagę więzi rodzinne, takie jak wspólne

zamieszkiwanie przez skarżących (*Johnston i Inni p. Irlandii*, § 56). Inne czynniki obejmują czas trwania związku i - w przypadku par - to, czy partnerzy wykazali zaangażowanie w związek poprzez posiadanie wspólnego potomstwa (*X, Y i Z p. Wielkiej Brytanii*, § 36).). W sprawie *Ahrens p. Niemcom*, § 59, Trybunał stwierdził de facto brak życia rodzinnego, gdy związek pomiędzy matką a skarżącym zakończył się około roku przez pocięciem dziecka a późniejsze relacje miały wyłącznie seksualny charakter.

305. Należy ponownie podkreślić, iż mimo że nie istnieje wyczerpująca definicja zakresu życia rodzinnego, z orzecznictwa Trybunału wynika, że obejmuje ono następujące kwestie:

(i) *Prawo do zostania rodzicem*

306. Podobnie jak pojęcie „życia prywatnego”, pojęcie „życia rodzinnego” obejmuje prawo do poszanowania decyzji w sprawie zostania rodzicem biologicznym (*Dickson p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 66). W związku z tym, prawo pary do skorzystania z medycznie wspomaganą prokreacją wchodzi w zakres art. 8, jako że stanowi wyraz życia prywatnego i rodzinnego (*S.H. i Inni p. Austrii*, § 60). Jednak przepisy Art. 8 jako takie nie gwarantują ani prawa do założenia rodziny, ani prawa do adopcji (*E.B. p. Francji* [WI]).

(ii) *W odniesieniu do dzieci*

307. Przebywanie w swoim towarzystwie stanowi podstawowy element „życia rodzinnego” w rozumieniu art. 8 Konwencji (patrz, między wieloma innymi władzami, *Kutzner p. Niemcom*, § 58; *Monory p. Rumunii i Węgrom*, § 70; *Zorica Jovanović p. Serbii*, § 68).

308. Naturalna więź między matką a jej dzieckiem, patrz: *Marckx p. Belgii*, § 31; *Kearns p. Francji*, § 72).

309. Dziecko urodzone w związku małżeńskim stanowi ipso jure część tego związku; stąd od chwili jego urodzenia i przez sam ten fakt, między dzieckiem a rodzicami istnieje więź mająca charakter życia rodzinnego, która nie może zostać zerwana w wyniku późniejszych wydarzeń, chyba że w wyjątkowych okolicznościach (*Ahmut p. Holandii*, § 60; *Gül p. Szwajcarii*, § 32; *Berrehab p. Holandii*, § 21; *Hokkanen p. Finlandii*, § 54).

310. W przypadku biologicznego ojca i jego dziecka urodzonego poza związkiem małżeńskim, na istotne czynniki mogą składać się: wspólne zamieszkiwanie, charakter relacji między rodzicami i zainteresowanie ojca dzieckiem (*Keegan p. Irlandii*, §§ 42-45; *MB. p. Wielkiej Brytanii* (decyzja Komisji); *Nylund p. Finlandii* (dec); *L. p. Holandii*, §§ 37-40); *Chavdarov p. Bułgarii* § 40).

311. Pojęcie „życia rodzinnego” w rozumieniu art. 8 Konwencji nie jest ograniczone do związków opartych na małżeństwie i może obejmować inne de facto więzi „rodzinne” między osobami nie będącymi w związku małżeńskim. Trybunał ponadto stwierdził, że zamierzone życie rodzinne może, w drodze wyjątku, wchodzić w zakres art. 8, zwłaszcza w sprawach, gdzie skarżący nie jest odpowiedzialny za to, że życie rodzinne nie zostało jeszcze w pełni ustanowione (por. *Pini i Inni p. Rumunii*, §§ 143 i 146). W szczególności, w uzasadnionych okolicznościach, „życie rodzinne” musi rozciągać się na potencjalny związek, jaki może powstać między nieślubnym dzieckiem a biologicznym ojcem. Istotne czynniki mogące przesądzić o istnieniu w praktyce bliskich więzi osobistych w tych sprawach to charakter związku pomiędzy biologicznymi rodzicami oraz zainteresowanie okazywane przez ojca dziecku i zaangażowanie ojca w dziecko zarówno przed jak i po jego urodzeniu (*Nylund p. Finlandii* (dec.); *Nekvedavicius p. Niemcom* (dec.); *L. p. Holandii*, § 36; *Anayo p. Niemcom*, § 57).

312. Na ogół jednak wspólne zamieszkiwanie nie stanowi warunku sine qua non życia rodzinnego między rodzicami a dziećmi (*Berrehab p. Holandii*, § 21).

313. Dzieci adoptowane i ich rodzice adopcyjni (*X p. Francji* (dec.); *X p. Belgii i Holandii* (dec.); *Pini i Inni p. Rumunii*, §§ 139-140 i 143-148). Zgodna z prawem i faktyczna adopcja może stanowić „życie rodzinne”, nawet w przypadku braku pożycia lub prawdziwej więzi między dzieckiem przysposobionym i jego rodzicami przysposabiającymi (*ibid*, §§ 143-148; *Topčić-Rosenberg p. Chorwacji*).

314. Trybunał może uznać istnienie de facto „życia rodzinnego” między przybranymi rodzicami a przyznanym im dzieckiem, uwzględniając czas spędzony razem, jakość więzi i rolę odgrywaną przez dorosłych w stosunku do dziecka (*Moretti i Benedetti p. Włochom*, §§ 48-52).

315. Życie rodzinne nie kończy się, gdy dziecko zostaje umieszczone w ośrodku opiekuńczo-wychowawczym (*Johansen p. Norwegii*, § 52) lub rodzice rozwiodą się (*Mustafa i Armaian Akn p. Turcji*, § 19).

316. W sprawach dotyczących imigracji, życie rodzinne pomiędzy rodzicami a dorosłymi dziećmi nie będzie miało miejsca, chyba że osoby takie mogą wykazać dodatkowe elementy ich wzajemnej zależności, inne niż zwykle więzy emocjonalne (*Slivenko p. Łotwie* [WI], § 97; *Kwaky-Nti i Dufie p. Holandii* (dec.)). Jednakże, takie więzi mogą być brane pod uwagę w ramach aspektu „życia prywatnego” (*Slivenko p. Łotwie* [WI], § 97). W wielu sprawach dotyczących młodych pełnoletnich osób, którzy jeszcze nie założyli własnej rodziny, Trybunał przyjął, że ich stosunki z rodzicami i innymi bliskimi członkami rodziny również stanowią „życie rodzinne” (*Maslov p. Austrii* [WI], § 62).

317. Sprawy dotyczące odebrania praw rodzicielskich lub sprawy dotyczące adopcji, w których prawa rodzica podejrzanego o molestowanie dziecka do domniemanej niewinności zostało pogwałcone (*B.B. i F.B. p. Niemcom*, §§ 49-52; *Ageyevy p. Rosji*).

318. Urlop rodzicielski i zasiłek wychowawczy wchodzą w zakres art. 8 Konwencji (*Konstantin Markin p. Rosji* [WI], § 130).

(iii) *W odniesieniu do par*

319. Pojęcie „rodziny” przedstawione w art. 8 nie ogranicza się wyłącznie do związków małżeńskich i może obejmować de facto inne „więzi rodzinne”, jeśli partnerzy zamieszkują razem bez zawarcia związku małżeńskiego (*Johnston i Inni p. Irlandii*, § 56); i bardziej aktualna sprawa, *Van der Heijden p. Holandii* [WI], § 50, dotycząca próby nakłonienia skarżącej do złożenia zeznań w postępowaniu karnym obciążających jej wieloletniego partnera, z którym mieszkała).

320. Nawet przy braku wspólnego zamieszkiwania mogą istnieć wystarczające więzi dla celów stwierdzenia istnienia życia rodzinnego (*Kroon i Inni p. Holandii*, § 30).

321. To, że małżeństwo nie jest zgodne z prawem krajowym, nie stanowi przeszkody dla istnienia życia rodzinnego (*Abdulaziz, Cabales i Balkandali p. Wielkiej Brytanii*, § 63). Sytuacja, w której para zawarła czysto religijny związek małżeński nieuznawany przez prawo krajowe może wchodzić w zakres „życia rodzinnego” w rozumieniu art. 8. Jednakże, art. 8 nie może być interpretowany jako nakładający na państwo obowiązek uznawania ślubów kościelnych, na przykład w odniesieniu do praw spadkowych lub rent rodzinnych (*Şerife Yiğit p. Turcji* [WI], §§ 97-98 i 102).

322. Zaręczyny same w sobie nie powodują powstania życia rodzinnego (*Wakefield p. Wielkiej Brytanii*, decyzja Komisji).

323. Stały związek pary tej samej płci mieści się w zakresie pojęcia „życia rodzinnego”, w taki sam sposób, jak związek pary osób różnej płci (*Schalk i Kopf p. Austrii*, §§ 92-94; *P.B. i J.S. p. Austrii*, § 30; *X i Inni p. Austrii* [WI], § 95). Ponadto Trybunał stwierdził w swojej decyzji w sprawie dopuszczalności w *Gas i Dubois p. Francji*, że związek pomiędzy dwiema kobietami, które mieszkają razem i żyją w związku partnerskim a

dzieckiem urodzonym przez jedną z nich w drodze zapłodnienia in vitro, ale wychowywanym przez obie kobiety stanowi „życie rodzinne” w rozumieniu art. 8 Konwencji.

324. Para tej samej płci wnioskująca o status związku partnerskiego również mieści się w definicji „życia rodzinnego” (*Vallianatos i Inni p. Grecji* [WI], §§ 73-74).

(iv) *W odniesieniu do innych związków*

325. Życie rodzinne może również istnieć pomiędzy rodzeństwem (*Moustaquim p. Belgii*, § 36; *Mustafa i Armağan Akin p. Turcji*, § 19) oraz ciotkami/wujami i siostrzeńcami/siostrzenicami/bratankami/bratanicami (*Boyle p. Wielkiej Brytanii*, §§ 41-47). Jednak zgodnie z tradycyjnym podejściem, bliskie relacje, których nie można uznać za „życie rodzinne”, na ogół wchodzą w zakres „życia prywatnego” (*Znamenskaya p. Rosji*, § 27 i zawarte tam odniesienia).

326. Związek między dzieckiem a bliskimi krewnymi, na przykład między dziadkami a wnukami (ponieważ krewni mogą odgrywać ważną rolę w życiu rodzinnym), patrz: *Price p. Wielkiej Brytanii*, decyzja Komisji; i *Bronda p. Włochom*, § 51.

327. Istotną częścią prawa do poszanowania życia rodzinnego więźnia jest pomoc władz więziennych w utrzymywaniu przez niego lub nią kontaktów z jego lub jej bliską rodziną (*Messina p. Włochom* (nr 2), § 61; *Piechowicz p. Polsce*, § 212). Ograniczenia kontaktów z innymi więźniami i z członkami rodziny, narzucone przez regulamin więzienny, zostały uznane przez Trybunał za „ingerencję” w prawa chronione przez art. 8 Konwencji (*Van der Ven p. Holandii*, § 69). Uwięzienie więźniów w koloniach karnych tysiące kilometrów od domów więźniów (*Khodorkovskiy i Lebedev p. Rosji*).

(v) *Interesy materialne*

328. „Życie rodzinne” nie obejmuje wyłącznie relacji społecznych, moralnych i kulturowych, ale również interesy o charakterze materialnym, na co wskazują między innymi obowiązki alimentacyjne oraz instytucja zachowku w krajowych systemach prawnych większości Państw-Stron (fr.réserve héréditaire). Tak więc Trybunał przyjął, że prawo dziedziczenia między dziećmi a rodzicami oraz między wnukami a dziadkami jest tak ściśle związane z życiem rodzinnym, że wchodzi w zakres art. 8 (*Marckx p. Belgii*, § 52; *Pla i Puncernau p. Andorze*, § 26). Art. 8 nie wymaga jednak, by dziecko miało prawo do bycia uznanym za spadkobiercę zmarłego dla celów dziedziczenia (*Haas p. Holandii*, § 43).

329. Trybunał orzekł, że przyznanie rodzinie zasiłku umożliwia państwowemu „udowodnienie ich poszanowania dla życia rodzinnego” w rozumieniu art. 8 Konwencji; w związku z tym zasiłek wchodzi w zakres tego przepisu (*Fawsie p. Grecji*, § 28).

330. Pojęcie „życia rodzinnego” nie ma zastosowania do roszczeń odszkodowawczych przeciwko osobie trzeciej po śmierci narzeczonej skarżącego (*Hofmann p. Niemcom* (dec.)).

4. Pojęcia „domu” i „korespondencji”

„Artykuł 8 - Prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego

„1. Każdy ma prawo do poszanowania ... swojego domu i swojej korespondencji.

2. Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa, z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób.”

(a) Zakres art. 8

331. Podczas gdy art. 8 ma na celu zapewnienie ochrony czterech obszarów osobistej autonomii – życia prywatnego, życia rodzinnego, domu i swojej korespondencji – obszary te nie wykluczają się wzajemnie, a zastosowanie danego środka może jednocześnie stanowić ingerencję w obszar życia prywatnego i rodzinnego oraz sferę mieszkania i korespondencji (*Mentes i Inni p. Turcji*, § 73; *Klass i Inni p. Niemcom*, § 41; *López Ostra p. Hiszpanii*, § 51; *Margareta i Roger Andersson p. Szwecji*, § 72).

(b) Zakres pojęcia „dom”

332. Dom jest pojęciem autonomicznym, a więc to, czy dane miejsce zamieszkania stanowi „dom” chroniony na mocy art. 8 § 1 będzie zależeć od okoliczności faktycznych, w szczególności od istnienia wystarczających i trwałych powiązań z określonym miejscem (*Prokopovich p. Rosji*, § 36; *Gillow p. Wielkiej Brytanii*, § 46; *McKay-Kopecka p. Polsce* (dec.)). Ponadto określenie „domu” w angielskiej wersji językowej art. 8 nie powinno być interpretowane wąsko, zważywszy, że francuski odpowiednik „domicile” ma szersze konotacje (*Niemietz p. Niemcom*, § 30).” Pojęcie to:

- obejmuje zajmowanie domu należącego do innej osoby, jeśli ma to miejsce przez długotrwałe okresy w ujęciu rocznym (*Mentes i Inni p. Turcji*, § 73). W rozumieniu art. 8 skarżący nie musi być właścicielem „domu”;
- nie ogranicza się on do prawnie uregulowanych miejsc zamieszkania (*Buckley p. Wielkiej Brytanii*, § 54; *Prokopovich p. Rosji*, § 36);
- może zatem mieć on zastosowanie do mieszkań socjalnych zajmowanych przez skarżącego w roli najemcy, mimo że prawo do zajmowania na mocy prawa krajowego wygasło (*McCann p. Wielkiej Brytanii*, § 46); nie ogranicza się to do tradycyjnych miejsc zamieszkania i może na przykład obejmować również przyczepy kempingowe i inne siedziby o charakterze nietrwałym (*Buckley p. Wielkiej Brytanii* (raport Komisji, § 64; *Chapman p. Wielkiej Brytanii* [WI], §§ 71-74);
- może również obejmować pozostałe domy lub domy letnie (*Demades p. Turcji*, §§ 32-34);
- może dotyczyć lokali użytkowych w przypadku braku jasnego rozróżnienia między biurem osoby a jej prywatnym miejscem zamieszkania lub między jej działalnością prywatną a gospodarczą (*Niemietz p. Niemcom*, §§ 29-31);
- ma również zastosowanie do siedzib firm, oddziałów i innych lokali użytkowych (*Société Colas Est i Inni p. Francji*, § 41);
- nie obejmuje zamiaru zbudowania domu na działce lub faktu posiadania korzeni na danym obszarze (*Loizidou p. Turcji*, § 66);
- nie dotyczy pralni będących wspólną własnością mieszkańców bloku, przeznaczonych do sporadycznego używania (*Chelu p. Rumunii*, § 45), garderób artystów (*Hartung p. Francji* (dec.)) lub gruntów, na których właściciele uprawiają lub zezwalają na uprawianie sportu (na przykład polowań - *Friend i Countryside Alliance i Inni p. Wielkiej Brytanii* (dec.)), § 45) oraz budynków i obiektów przemysłowych (na przykład, młyna, piekarni lub magazynu, przeznaczonych tylko do prowadzenia działalności gospodarczej - *Khamidov p. Rosji*, § 131).

333. Jednakże w przypadku powoływania się na pojęcie „domu” w odniesieniu do nieruchomości, która nigdy albo prawie nigdy nie była zamieszkiwana przez skarżącego lub jeśli nie trwało to przez dłuższy czas, może okazać się, że związek z tą nieruchomością jest tak słaby, że nie powoduje powstania jakiegokolwiek odniesienia do art. 8 (zob. na przykład *Andreou Papi p. Turcji*, § 54). Możliwość dziedziczenia takiej nieruchomości nie stanowi

wystarczająco mocnego związku, aby móc traktować ją jako „dom” (*Demopoulos i Inni p. Turcji* (dec.) [WI], §§ 136-137).

334. Chociaż pojęcia „domu” i „mienia” mogą się w dużej mierze pokrywać w art. 1 Protokołu Nr 1, istnienie „domu” nie jest zależne od istnienia prawa do lub udziału w nieruchomości (*Surugiu p. Rumunii*, § 63). Osoba może posiadać prawo własności do budynku lub gruntu dla celów art. 1 Protokołu Nr 1, nie będąc z nim lub nim wystarczająco związaną, aby stanowił on dla niej „dom” w rozumieniu art. 8 (*Khamidov p. Rosji*, § 128).

(c) Sytuacje mieszczące się w zakresie „domu”

335. Możliwe przypadki ingerencji w prawo do poszanowania domu osoby obejmują:

- umyślne zniszczenie domu (*Selçuk i Asker p. Turcji*, § 86);
- odmowę zezwolenia na powrót osób wysiedlonych do ich domów (*Cypr p. Turcji* [WI] §§ 165-177);
- eksmisja (*Orlić p. Chorwacji*, § 56 oraz zawarte tam odniesienia), wraz z nakazem eksmisji, który nie został jeszcze wykonany (*Gladysheva p. Rosji*, § 91);
- przeszukania (*Murray p. Wielkiej Brytanii*, § 88; *Chappell p. Wielkiej Brytanii*, §§ 50 i 51; *Funke p. Francji*, § 48) oraz inne rodzaje wkroczenia policji (*Evcen p. Holandii, decyzja Komisji*; *Kanthak p. Niemcom*, decyzja Komisji);); współpraca z policją nie wylicza „ingerencji” (*Saint-Paul Luxembourg S.A. p. Luksemburgowi*, § 38); fakt, że przestępstwo będące powodem przeszukania zostało popełnione przez osobę trzecią, nie ma znaczenia (*Buck p. Niemcom*);
- pozwolenia na budowę (*Buckley p. Wielkiej Brytanii*, § 60) i nakazy wywłaszczenia (*Howard p. Wielkiej Brytanii*, decyzja Komisji);
- obowiązek spółek wpuszczenia audytorów podatkowych na teren spółek w celu skopiowania danych zapisanych na ich serwerach (*Bernh Larsen Holding AS i Inni przeciwko Norwegii*, § 106).

336. Artykuł 8 może również mieć zastosowanie do poważnego zanieczyszczenia środowiska wpływającego bezpośrednio na dom (*López Ostra p. Hiszpanii*, § 51; *Powell i Rayner p. Wielkiej Brytanii*, § 40; *Fadeyeva p. Rosji*, §§ 68-69; *Deés p. Węgrom*, §§ 21-24). Może to być zanieczyszczenie hałasem, odorem lub innego rodzaju zanieczyszczenie, którego niekorzystny wpływ uniemożliwia korzystanie z własnego domu (przykłady, patrz: *Moreno Gómez p. Hiszpanii*, § 53; *Martínez Martínez i Pino Manzano p. Hiszpanii*, §§ 41 i 45) – w odróżnieniu od ogólnego pogorszenia się stanu środowiska oraz rodzajów niedogodności istniejących we współczesnym społeczeństwie. Zatem odczuwana niedogodność musi osiągnąć określony poziom ciężkości (*Leon i Agnieszka Kania p. Polsce*, § 100). Tego rodzaju ingerencja może być wynikiem działania podmiotów prywatnych lub publicznych.

Artykuł 8 może również odnosić się do ryzyka, które jeszcze się nie zmaterializowało, lecz które może bezpośrednio wpływać na dom (*Hardy i Maile p. Wielkiej Brytanii*, §§ 190-92).

337. Niektóre środki odnoszące się do kwestii korzystania z domu powinny jednak zostać zbadane na podstawie art. 1 Protokołu 1. Mogą to być:

- standardowe przypadki wywłaszczenia (*Mehmet Salih i Abdülsamet Çakmak p. Turcji*, § 22; *Mutlu p. Turcji*, § 23);
- niektóre aspekty najmu, takie jak wysokość czynszu (*Langborger p. Szwecji*, § 39).

338. W ten sam sposób niektóre środki, które sprowadzają się do naruszenia art. 8, nie muszą jednocześnie prowadzić do stwierdzenia naruszenia art. 1 Protokołu 1 (*Surugiu p. Rumunii*) i odwrotnie (*Öneryıldız p. Turcji* [WI], § 160).

339. W kontekście niebezpiecznych działań, art. 2 Konwencji może również mieć zastosowanie (*ibid.*; *Kolyadenko i Inni p. Rosji*, §§ 212-213 i 216).

340. Poszanowanie domu może pociągać za sobą przyjęcie przez władze publiczne środków w celu zabezpieczenia tego prawa (zobowiązanie pozytywne) nawet w sferze relacji między osobami, takich jak uniemożliwienie wejścia i ingerowania w obszar domu w sposób wykraczający poza normalną niedogodność związaną z życiem sąsiedzkiem (*Novoseletskiy p. Ukrainie*, § 68; *Surugiu p. Rumunii*, § 59 i zawarte tam odniesienia).

Jednak zobowiązanie to nie może narzucać niemożliwy lub nieproporcjonalny ciężar na władze krajowe (*ibid.* § 70).

341. Szczególnie w kontekście niebezpiecznych działań, Państwa mają obowiązek wprowadzenia w życie regulacji dostosowanych do specjalnych cech danej działalności, szczególnie w odniesieniu do poziomu potencjalnego ryzyka takiej działalności. Regulacje te muszą zapewnić skuteczną ochronę obywatelom, których życie może być narażone (*Di Sarno i Inni p. Włochom*, § 106). Fakt, że zarządzanie usługą publiczną zostało przekazane w ręce prywatne nie zwalnia Państwa z obowiązku dbania o nią (*ibid.*).

342. Państwo musi podejmować rozsądne i odpowiednie środki ochrony prawa do poszanowania domu. Trybunał skrytykował następujące środki:

- trwająca kilka miesięcy niemożność zapewnienia właściwego funkcjonowania usług zbierania i usuwania śmieci (*ibid.*);
- zaniechanie przez właściwe władze polegające na braku zapewnienia ochrony przed powodzią domów usytuowanych w dole biegu rzeki od zbiornika (*Kolyadenko i Inni p. Rosji*, § 216).

Zobowiązania proceduralne wynikające z art. 8 również nakładają wymóg zapewnienia społeczeństwu dostępu do informacji w celu dokonania oceny niebezpieczeństwa, na które jest narażone (*Giacomelli p. Włochom*, § 83).

(d) Zakres pojęcia „korespondencja”

343. Prawo do poszanowania korespondencji w rozumieniu art. 8 § 1 ma na celu zapewnienie ochrony poufności prywatnych kontaktów w następujących obszarach:

- korespondencję między osobami fizycznymi o charakterze prywatnym lub zawodowym (*Niemietz p. Niemcom*, § 32 in fine),, nawet jeśli nadawca lub odbiorca jest więźniem (*Silver i Inni p. Wielkiej Brytanii*, § 84 i *Mehmet Nuri Özen i Inni p. Turcji*), w tym paczki przejęte przez funkcjonariuszy celnych (*X p. Wielkiej Brytanii* (decyzja Komisji z dnia 12 października 1978 r.);
- rozmowy telefoniczne (*Klass i Inni p. Niemcom*, § 41; *Malone p. Wielkiej Brytanii*, § 64; *Margareta i Roger Andersson p. Szwecji*, § 72) z pomieszczeń prywatnych lub biurowych (*Halford p. Wielkiej Brytanii*, §§ 44-46; *Copland p. Wielkiej Brytanii*, § 41),, w tym informacje ich dotyczące, takie jak data i czas trwania rozmów oraz wybierane numery (*P.G i J.H. p. Wielkiej Brytanii*, § 42);
- wiadomości przesyłane za pośrednictwem pagera (*Taylor-Sabori p. Wielkiej Brytanii*);
- starsze formy komunikacji elektronicznej, takie jak teleksy (*Christie p. Wielkiej Brytanii* (decyzja Komisji);

- wiadomości elektroniczne (e-maile) oraz korzystanie z Internetu dla celów prywatnych, w tym w miejscu pracy (*Copland p. Wielkiej Brytanii*, §§ 41-42); oraz wysyłanie maili do więźnia na skrzynkę odbiorczą więźnia (*Helander p. Finlandii* (dec.), § 48);
- prywatne radio (*X i Y p. Belgii* (decyzja Komisji), ale nie w przypadku nadawania na częstotliwości publicznej dostępnej dla innych osób (*B.C. p. Szwajcarii* (decyzja Komisji));
- korespondencję przechwyconą w ramach działalności biznesowej lub w siedzibie firmy (*Kopp p. Szwajcarii* § 50; *Halford p. Wielkiej Brytanii*, §§ 44-46);
- dane elektroniczne przechwycone podczas przeszukania kancelarii prawnej (*Wieser i Bicos Beteiligungen GmbH p. Austrii*, § 45);
- dane elektroniczne spółek na serwerze (*Bernh Larsen Holding AS i Inni p. Norwegii*, § 106).

344. Treść korespondencji nie ma znaczenia dla kwestii samej ingerencji (*A. p. Francji*, §§ 35-37; *Frérot p. Francji*, § 54).

345. Nie istnieje zasada de minimis w odniesieniu do ingerencji: sam fakt otwarcia jednego listu jest wystarczający (*Narinen p. Finlandii*, § 32); *Idalov p. Rosji* [WI], § 197).

346. Trybunał określił już następujące zobowiązania pozytywne, zwłaszcza w odniesieniu do korespondencji:

- obowiązek zapobiegania ujawniania prywatnych rozmów opinii publicznej (*Craxi p. Włochom* (nr 2), §§ 68-76);
- obowiązek udzielenia pomocy więźniom w zakresie korespondencji poprzez zapewnienie im niezbędnych materiałów (*Cotlet p. Rumunii*, §§ 60-65);
- obowiązek wykonania orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego nakazującego zniszczenie kaset audio zawierających nagrania rozmów prawnika z klientem (*Chadimová p. Czechom*, § 146).

(e) Przykłady ingerencji

347. Ingerencja w prawo do poszanowania korespondencji może obejmować następujące działania przypisywane władzom publicznym:

- sprawdzanie korespondencji (*Campbell o. Wielkiej Brytanii*, § 33);
- przechwytywanie różnymi sposobami i rejestrowanie rozmów prywatnych i biznesowych (*Amann p. Szwajcarii* [WI], § 45); na przykład zakładanie podsłuchów telefonicznych (*Malone p. Wielkiej Brytanii*, § 64), nawet jeżeli założono je na linii należącej do osoby trzeciej (*Lambert p. Francji*, § 21);
- przechowywanie przechwyconych danych związanych z korzystaniem z telefonu, poczty elektronicznej i Internetu (*Copland p. Wielkiej Brytanii*, § 44). Sam fakt, że takie dane można uzyskać legalnie, na przykład z rachunków telefonicznych, nie jest przeszkodą dla stwierdzenia “ingerencji”. Fakt, że informacje nie zostały ujawnione osobom trzecim ani nie były wykorzystane w postępowaniu dyscyplinarnym ani żadnym innym przeciwko zainteresowanej osobie również nie ma tutaj znaczenia (§ 43);
- przekazywanie poczty osobie trzeciej (*Luordo p. Włochom*, § 94);
- kopiowanie plików elektronicznych, w tym plików będących własnością spółek (*Bernh Larsen Holding AS i Inni p. Norwegii*, § 106);
- systematyczne nagrywanie przez władze więzienia rozmów więźnia i jego krewnych w sali wizyt więzienia (*Wisse p. Francji*, § 29);

- odmowa władz więzienia przekazania dalej listu od więźnia do adresata (*Mehmet Nuri Özen i Inni p. Turcji*, § 42);
- tajne środki inwigilacji w pewnych przypadkach (*Kennedy p. Wielkiej Brytanii*, §§ 122-24 oraz odniesienia tam cytowane).

348. “Kluczowy wkład” władz w nagranie wykonane przez osobę prywatną jest równoznaczne z ingerencją “władzy publicznej” (*Van Vondel p. Holandii*, § 49).

349. Zaskarżona sytuacja może mieścić się w zakresie art. 8 § 1 zarówno z punktu widzenia poszanowania korespondencji jak i innych obszarów objętych ochroną przewidzianą w art. 8 (na przykład, *Chadimová p. Czechy*, § 143 i odniesienia tam cytowane).

5. Pojęcie „mienia”

Artykuł 1 Protokołu nr 1 - Ochrona własności

„1. Każda osoba fizyczna i prawna ma prawo do poszanowania swego mienia. ...”

(a) Mienie chronione

350. Skarżący może powoływać się na naruszenie art. 1 Protokołu nr 1 tylko w zakresie, w jakim zaskarżone decyzje związane są z jego „mieniem” w rozumieniu tego przepisu. „Mienie” może stanowić albo „istniejące mienie”, albo aktywa, w tym roszczenia, w odniesieniu do których skarżący może twierdzić, że posiada przynajmniej „szusne oczekiwanie” uzyskania możliwości skutecznego wykonywania prawa własności (*J.A. Pye (Oxford) Ltd i J.A. Pye (Oxford) Land Ltd p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 61; *Maltzan i Inni p. Niemcom* (dec.) [WI], § 74 c); *Kopecký p. Słowacji* [WI], § 35c)).

„Oczekiwanie” jest „uzasadnione”, jeśli oparte jest na przepisach prawnych lub dokumentach prawnych mających związek z przedmiotowym prawem własności (*Saghinadze i Inni p. Gruzji*, § 103).

(b) Autonomiczne znaczenie

351. Pojęcie „mienia” w pierwszej części art. 1 Protokołu nr 1 ma znaczenie autonomiczne, które nie jest ograniczone do prawa własności dóbr fizycznych oraz jest niezależne od formalnej klasyfikacji w prawie krajowym: niektóre inne prawa i udziały stanowiące aktywa mogą być również traktowane jako „prawo własności”, a więc w rozumieniu tego przepisu jako „mienie”. Kwestia, która w każdym przypadku wymaga zbadania dotyczy tego, czy okoliczności sprawy, rozpatrywane całościowo, skutkują przyznaniem skarżącemu tytułu prawnego do istotnego interesu chronionego na mocy art. 1 Protokołu nr 1 (*Depalle p. Francji* [WI], § 62; *Anheuser-Busch Inc. p. Portugalii* [WI], § 63; *Öneryildiz p. Turcji* [WI], § 124; *Broniowski p. Polsce* [WI], § 129; *Beyeler p. Włochom* [WI], § 100; *Iatridis p. Grecji* [WI], § 54); *Centro Europa 7 S.r.l. i Di Stefano p. Włochom*, [WI], § 171).

W przypadku aktywów niematerialnych Trybunał brał pod uwagę w szczególności, czy dana sytuacja prawna skutkowała powstaniem praw i udziałów finansowych, a więc miała wartość ekonomiczną (*Paeffgen GmbH p. Niemcom* (dec.)).

(c) Istniejące mienie

352. Art. 1 Protokołu nr 1 ma zastosowanie jedynie do istniejącego mienia osoby (*Marckx p. Belgii*, § 50; *Anheuser-Busch Inc. p. Portugalii* [WI], § 64). Nie gwarantuje prawa

do nabycia nieruchomości (*Slivenko i Inni p. Łotwie* (dec.) [WI], § 121; *Kopecký p. Słowacji* [WI], § 35(b)).

353. Osoba, która skarży się na naruszenie jej prawa własności, musi najpierw wykazać, że takie prawo istnieje (*Pišturová p. Republice Czeskiej*, § 38; *Des Fours Walderode p. Republice Czeskiej* (dec.); *Zhigalev p. Rosji*, § 131).

354. W przypadku istnienia sporu co do tego, czy skarżący posiada udział we własności, który uprawnia go do ochrony na mocy art. 1 Protokołu nr 1, Trybunał jest zobowiązany do ustalenia jego sytuacji prawnej (*J.A. Pye (Oxford) Ltd i J.A. Pye (Oxford) Land Ltd p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 61).

(d) Roszczenia i zobowiązania

355. Jeśli prawa majątkowe mają charakter roszczenia, mogą zostać uznane za „aktywa” jedynie, jeśli na poziomie krajowym istnieje odpowiednia podstawa prawna; na przykład istnieje utrwalone orzecznictwo sądów krajowych (*Plechanow p. Polsce*, § 83; *Vilho Eskelinen i Inni p. Finlandii* [WI], § 94; *Anheuser-Busch Inc p. Portugalii* [WI], § 65; *Kopecký p. Słowacji* [WI], § 52; *Draon p. Francji* [WI], § 68).

356. Dług określony wyrokiem sądowym, który jest wykonalny, stanowi „mienie” (*Stran Greek Refineries i Stratis Andreadis p. Grecji*, § 59; *Burdov p. Rosji*, § 40); *Kotov p. Rosji* [WI], § 90).

357. W ramach orzecznictwa Trybunału nie rozważano istnienia „rzeczywistego sporu” lub „spornego roszczenia” jako kryterium służącego do określenia, czy można mówić o „uzasadnionym oczekiwaniu” a co za tym idzie ochroną wynikającą z art. 1 Protokołu nr 1 (*Kopecký p. Słowacji* [WI], § 52; *Vilho Eskelinen i Inni p. Finlandii* [WI], § 94).

358. Nie ma bowiem miejsca na tzw. uzasadnione oczekiwanie w przypadku istnienia sporu jedynie co do właściwej interpretacji i stosowania prawa krajowego, a twierdzenia skarżącego zostały oddalone przez sądy krajowe (*Anheuser-Busch Inc p. Portugalii* [WI], § 65; *Kopecký p. Słowacji* [WI], § 50); *Centro Europa 7 S.r.l. i Di Stefano p. Włochom* [WI], § 173).

359. Pojęcie „mienia” może obejmować również konkretną korzyść, jakiej zainteresowane osoby były pozbawione z powodu dyskryminującego warunku uprawniającego (zróźnicowanie mężczyzn i kobiet w odniesieniu do roszczenia o nieskładkowe świadczenia socjalne, patrz: *Stec i Inni p. Wielkiej Brytanii* (dec.) [WI], § 55; różnice wynikające z narodowości między osobami otrzymującymi świadczenia emerytalne, patrz: *Andrejeva p. Łotwie* [WI], § 79; prawa dziedziczenia, których pozbawiono nieślubne dzieci, patrz: *Fabris p. Francji* [WI], § 50).

(e) Zwrot mienia

360. Art. 1 Protokołu nr 1 nie może być interpretowany jako nakładający na Państwa ogólny obowiązek zwrotu własności, która została na nie przeniesiona przed ratyfikacją Konwencji. Art. 1 Protokołu nr 1 nie nakłada żadnych ograniczeń swobody Państw-Stron w ramach określania zakresu zwrotu mienia i określenia warunków, na których zgadzają się one przywrócić prawa własności byłym właścicielom.

361. W szczególności, Państwa Strony posiadają szeroki margines swobody w odniesieniu do wyłączenia niektórych kategorii byłych właścicieli z takiego uprawnienia. W przypadku wykluczenia danych kategorii właścicieli, ich roszczenia o zwrot nie mogą stanowić podstawy „uzasadnionego oczekiwania” a tym samym nie podlegają one ochronie przewidzianej w art. 1 Protokołu nr 1.

362. Z drugiej strony, w przypadku gdy Państwo-Strona, które ratyfikowało Konwencję oraz Protokół nr 1, wprowadziło przepisy przewidujące całkowite lub częściowe

przywrócenie mienia skonfiskowanego w ramach poprzedniego systemu politycznego, można uznać, że takie przepisy stanowią niejako nowe prawo własności chronione na podstawie art. 1 Protokołu nr 1 w odniesieniu do osób spełniających wymogi przewidziane dla ww. uprawnienia. Podobnie będzie to miało miejsce w przypadku, w którym pozostawia się w mocy przepisy dotyczące restytucji lub rekompensaty obowiązujące przed ratyfikacją Protokołu nr 1 przez dane Państwo-Stronę (*Maltzan i Inni p. Niemcom* (dec.) [WI], § 74(d); *Kopecký p. Słowacji* [WI], § 35(d)).

363. Sama nadzieja na uznanie prawa własności, którego skuteczne wykonanie było niemożliwe, nie może być uznana za „mienie” w rozumieniu art. 1 Protokołu nr 1, podobnie jak roszczenie warunkowe, które wygasa w wyniku niespełnienia warunku (*Malhous p. Republice Czeskiej* (dec.) [WI]; *Kopecký p. Słowacji* [WI], § 35(c)).

364. Przekonanie, że obowiązujące wcześniej prawo zostanie zmienione na korzyść skarżącego nie może być uznane za formę uzasadnionego oczekiwania w rozumieniu art. 1 Protokołu nr 1. Istnieje bowiem różnica między nadzieją na restytucję, jakkolwiek może być ona rozumiana, a uzasadnionym oczekiwaniem, które musi mieć charakter bardziej konkretny aniżeli nadzieja, oraz musi być oparte na przepisach prawnych lub akcie prawnym, takim jak wyrok sądowy (*Gratzinger i Gratzingerova p. Republice Czeskiej* (dec.) [WI], § 73; *Maltzan i Inni p. Niemcom* (dec.) [WI], § 112).

(f) Przyszłe dochody

365. Przyszłe dochody stanowią „mienie” wyłącznie w przypadku dochodu już uzyskanego lub w przypadku istnienia wykonalnego roszczenia odnośnie takiego dochodu (*Ian Edgar (Liverpool) Ltd p. Wielkiej Brytanii* (dec.); *Wendenburg p. Niemcom* (dec.); *Levänen i Inni p. Finlandii* (dec.); *Anheuser-Busch Inc p. Portugalii* [WI], § 64; *N.K.M. p. Węgrom*, § 36).

(g) Klienci profesjonalni

366. Zastosowanie art. 1 Protokołu nr 1 obejmuje działalność przedstawicieli wolnych zawodów oraz ich klientów, gdyż stanowią oni dla nich pewną wartość, która pod wieloma względami ma charakter prawa prywatnego i tym samym stanowi aktywa, a zatem własność w rozumieniu art. 1 (*Lederer p. Niemcom* (dec.); *Buzescu p. Rumunii*, § 81; *Wendenburg i Inni p. Niemcom* (dec.); *Olbertz p. Niemcom* (dec.); *Döring p. Niemcom* (dec.); *Van Marle i Inni p. Holandii*, § 41).

(h) Zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej

367. Zezwolenie na prowadzenie działalności gospodarczej stanowi własność; a jego cofnięcie ingerencję w prawo zagwarantowane w art. 1 Protokołu nr 1 (*Megadat.com SRL p. Mołdawii*, §§ 62-63; *Bimer S.A. p. Mołdawii*, § 49; *Rosenzweig i Bonded Warehouses Ltd p. Polsce*, § 49; *Capital Bank AD p. Bułgarii*, § 130); *Tre Traktörer Aktiebolag p. Szwecji*, § 53).

368. Zyski z tytułu korzystania z zezwolenia stanowią zyski majątkowe podlegające ochronie w myśl art. 1 of Protokołu nr 1, a bez przyznania częstotliwości nadawania, zezwolenie pozbawione jest swojej istoty (*Centro Europa 7 S.r.l. i Di Stefano p. Włochom* [WI], §§ 177-78).

(i) Inflacja

369. Art. 1 Protokołu nr 1 nie nakłada na państwa żadnych ogólnych zobowiązań odnośnie do utrzymania siły nabywczej kwot zdeponowanych w instytucjach finansowych w drodze systematycznej indeksacji oszczędności (*Rudzińska p. Polsce* (dec.); *Gayduk i Inni p.*

Ukrainie (dec.); *Ryabykh p. Rosji*, § 63). To samo dotyczy a fortiori kwot zdeponowanych w innych instytucjach niefinansowych (*Flores Cardoso p. Portugalii*, §§ 54-55).

Powyższy przepis nie zobowiązuje również państw do zachowania wartości roszczeń lub zastosowania zgodnego z inflacją oprocentowania z tytułu nieterminowego uregulowania prywatnych roszczeń (*Todorov p. Bułgarii* (dec.)).

(j) Własność intelektualna

370. Art. 1 Protokołu nr 1 ma zastosowanie do własności intelektualnej jako takiej (*Anheuser-Busch Inc p. Portugalii* [WI], § 72).

371. Ma on zastosowanie do wniosków o rejestrację znaku towarowego (*ibid.*, [WI], § 78).

(k) Udziały w spółce

372. Akcja/udział w spółce, która ma wartość ekonomiczną, może być uznana za własność (*Olczak p. Polsce* (dec.), § 60; *Sovtransavto Holding p. Ukrainie*, § 91).

(l) Świadczenia socjalne

373. Nie ma podstaw do rozróżnienia między świadczeniami składkowymi i nieskładkowymi w rozumieniu art. 1 Protokołu nr 1.

374. Mimo że art. 1 Protokołu nr 1 nie obejmuje per se prawa do otrzymania jakichkolwiek wypłat z ubezpieczenia społecznego, to jeżeli w Państwie-Stronie obowiązują przepisy przewidujące wypłatę z mocy prawa świadczeń pomocy społecznej - związanych z wcześniejszym opłacaniem składek lub też nie - należy uznać, że przepisy te stanowią prawa majątkowe w rozumieniu art. 1 Protokołu nr 1 w odniesieniu do osób spełniających odpowiednie wymagania (*Stec i Inni p. Wielkiej Brytanii* (dec.) [WI], §§ 53-55; *Andrejeva p. Łotwie* [WI], § 77) i *Moskal p. Polsce*, § 38).

III. NIEDOPUSZCZALNOŚĆ OPARTA NA MERITUM SPRAWY

A. Skarga w sposób oczywisty nieuzasadniona

Artykuł 35 § 3 (a) - Warunki dopuszczalności

„3. Trybunał uznaje za niedopuszczalną każdą skargę indywidualną wniesioną w trybie artykułu 34, jeśli uważa, że:

(a) skarga jest ... w sposób oczywisty nieuzasadniona...”

1. Wprowadzenie ogólne

375. Nawet w przypadku, gdy skarga jest zgodna z Konwencją oraz wszystkie formalne warunki dopuszczalności zostały spełnione, Trybunał może uznać ją za niedopuszczalną z przyczyn związanych z jej meritum. Zdecydowanie najczęstszą przyczyną stanowi uznanie skargi za oczywiście bezzasadną. Prawdą jest, że użycie pojęcia „oczywistej bezzasadności” w rozumieniu art. 35 § 3 (a) może powodować zamieszanie: traktując je dosłownie, można rozumieć, że skarga zostanie uznana za niedopuszczalną na tej jedynie podstawie, jeżeli dla przeciętnego czytelnika oczywiste jest, że jest ona zbyt daleko idąca i bezpodstawna. Jednak, z utrwalonego i bogatego orzecznictwa instytucji konwencyjnych (czyli Trybunału i, przed dniem 1 listopada 1998 r., Europejskiej Komisji Praw Człowieka), wyrażenie to należy rozumieć szerzej, w odniesieniu do ostatecznego wyniku sprawy. W rzeczywistości każda skarga zostanie uznana za „oczywiście bezzasadną”, jeśli wstępne zbadanie jej treści nie ujawni żadnych oznak naruszenia praw gwarantowanych przez Konwencję, w wyniku czego może ona zostać już na samym początku uznana za niedopuszczalną bez przystąpienia do formalnego badania co do jej istoty (które zazwyczaj kończy się wydaniem wyroku).

376. Trybunał, w celu stwierdzenia oczywistej bezzasadności skargi, czasami musi wysłuchać uwag stron oraz przedstawić obszerny i szczegółowy uzasadnienie swojej decyzji. Nie zmienia to jednak nic w odniesieniu do „oczywiście” bezzasadnego charakteru skargi (*Mentzen p. Łotwie* (dec.)).

377. Większość skarg oczywiście bezzasadnych jest uznawanych za niedopuszczalne przez jednego sędziego lub komitet trzech sędziów (art. 27 i 28 Konwencji). Jednak niektóre skargi tego typu są badane przez Izbę, a w wyjątkowych przypadkach nawet przez Wielką Izbę (*Gratzinger i Gratzingerova p. Republice Czeskiej* (dec.) [WI], oraz *Demopoulos i Inni p. Turcji* (dec.) [WI]).

378. Pojęcie „oczywistej bezzasadności” może odnosić się do skargi jako całości lub do konkretnego zarzutu w szerszym kontekście sprawy. W niektórych przypadkach część skargi może zostać bowiem odrzucona ze względu na jej charakter czwartej instancji, natomiast pozostała część zostaje uznana za dopuszczalną, a nawet może zostać zakończona stwierdzeniem naruszenia Konwencji. W związku z powyższym bardziej precyzyjne jest stosowanie określenia „oczywiście bezzasadnych zarzutów”.

379. Aby zrozumieć znaczenie i zakres pojęcia „oczywistej bezzasadności”, należy pamiętać, że jedną z podstawowych zasad leżących u podstaw całego systemu Konwencji jest zasada subsydiarności. W kontekście Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oznacza to, że zadanie zapewnienia poszanowania, wdrażania i egzekwowania praw zawartych w Konwencji spada w pierwszej kolejności na władze Państw-Stron, a nie na Trybunał. Trybunał może interweniować jedynie w przypadku, gdy organy krajowe nie wypełnią swoich obowiązków (*Scordino p. Włochom (nr 1)* [WI], § 140). Najwłaściwszym byłoby zatem zbadanie okoliczności sprawy w miarę możliwości na poziomie krajowym,

tak, aby umożliwić władzom krajowym - które ze względu na bezpośredni i stały kontakt z ośrodkami decyzyjnymi w swoich państwach mają ku temu najlepsze możliwości - podjęcie działań w celu wyeliminowania domniemanego naruszenia Konwencji (*Varnava i Inni p. Turcji* [WI], § 164).

380. Oczywiście bezzasadne zarzuty można podzielić na cztery kategorie: zarzuty „czwartej instancji”, zarzuty, gdzie w sposób jasny lub klarowny naruszenie nie miało miejsca, zarzuty bezpodstawne oraz zarzuty nieprawdziwe lub nieokreślone.

2. „Czwarta instancja”

381. Szczególna kategoria skarg wnoszonych do Trybunału obejmuje skargi powszechnie określane jako skargi „czwartej instancji”. To pojęcie - niewystępujące w samym tekście Konwencji i które zostało ustalone w orzecznictwie instytucji konwencyjnych (*Kemmache p. Francji (nr 3)*, § 44) - ma charakter paradoksalny, ponieważ kładzie nacisk na to, czym Trybunał nie jest: nie jest bowiem ani sądem apelacyjnym, ani sądem który może uchylić orzeczenie wydane przez sąd Państwa-Strony Konwencji, ani sądem mającym prawo do ponownego rozpatrywania spraw, ani też nie może rozpatrzyć sprawy w sposób jaki to czyni Sąd Najwyższy. Skargi czwartej instancji wynikają więc z błędnego zrozumienia przez skarżących roli Trybunału i charakteru mechanizmu sądowego ustanowionego przez Konwencję.

382. Konwencja, pomimo jej szczególnych cech, pozostaje traktatem międzynarodowym, który podlega takim samym zasadom, jak inne umowy międzypaństwowe, w szczególności te określone w Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów (*Demir i Baykara p. Turcji* [WI], § 65). Trybunał nie może więc przekraczać granic ogólnych uprawnień powierzonych mu przez Państwa-Strony z ich suwerennej woli. Ograniczenia te zostały określone w art. 19 Konwencji, który stanowi:

„W celu zapewnienia przestrzegania zobowiązań wynikających dla Wysokich Układających się Stron z Konwencji i jej Protokołów tworzy się Europejski Trybunał Praw Człowieka...”

383. W związku z tym władza Trybunału ogranicza się do weryfikacji, czy Państwa-Strony wywiązują się z obowiązków dotyczących praw człowieka, do których zobowiązali się przystępując do Konwencji (i jej Protokołów). Ponadto, w związku z brakiem uprawnień do podjęcia bezpośredniej interwencji w ramach systemów prawnych Państw-Stron, Trybunał musi szanować autonomię tych systemów. Oznacza to, że do jego zadań nie należy zajmowanie się błędami co do faktów lub prawa rzekomo popełnionymi przez sąd krajowy, chyba że i tylko w zakresie, w jakim mogą one powodować naruszenie praw i wolności chronionych przez Konwencję. Nie może on sam oceniać faktów, które doprowadziły sąd do podjęcia takiej a nie innej decyzji. Gdyby było inaczej, Trybunał działałby jako sąd trzeciej lub czwartej instancji, co stanowiłoby przekroczenie granic jego działania (*García Ruiz p. Hiszpanii* [WI], § 28, oraz *Perlala p. Grecji*, § 25).

384. W świetle powyższych rozważań, co do zasady Trybunał nie może kwestionować ustaleń i wniosków sądów krajowych w zakresie:

- ustalenia stanu faktycznego sprawy;
- interpretacji i stosowania prawa krajowego;
- dopuszczalności i oceny dowodów w ramach rozprawy;
- słuszności merytorycznego rozstrzygnięcia sporu cywilnego;
- przypisaniu winy lub uniewinnienia oskarżonego w postępowaniu karnym.

385. Trybunał może, jako wyjątek od tej reguły, zakwestionować tego rodzaju ustalenia i wnioski, jedynie wówczas, gdy mają one charakter rażąco i oczywiście arbitralny, stoją w sprzeczności ze sprawiedliwością i zdrowym rozsądkiem oraz powodują naruszenie Konwencji (*Sisojeva i Inni p. Łotwie* [WI], § 89).

386. Skargi czwartej instancji mogą być wnoszone w oparciu o każde istotne postanowienie Konwencji, niezależnie od sfery prawnej, do której należą postępowania na poziomie krajowym. Doktryna czwartej instancji została zastosowana w następujących przypadkach:

- sprawy cywilne (*García Ruiz p. Hiszpanii* [WI], § 28, oraz *Pla i Puncernau p. Andorze*, § 26);
- sprawy karne (*Perlala p. Grecji*, § 25, oraz *Khan p. Wielkiej Brytanii*, § 34);
- sprawy podatkowe (*Dukmedjian p. Francji*, § 71);
- sprawy dotyczące kwestii społecznych (*Marion p. Francji*, § 22);
- sprawy administracyjne (*Agathos i 49 Innych p. Grecji*, § 26);
- sprawy dotyczące prawa głosu (*Adamsons p. Łotwie*, § 118);
- sprawy dotyczące wjazdu, pobytu i wydalenia cudzoziemców (*Sisojeva i Inni p. Łotwie* (skreślenie) [WI]).

387. Jednakże większość skarg czwartej instancji składanych jest na podstawie art. 6 § 1 Konwencji dotyczącego prawa do „sprawiedliwego procesu” w postępowaniach cywilnych i karnych. Należy pamiętać - ponieważ bardzo często jest to źródłem niezrozumienia ze strony skarżących - że „sprawiedliwość” w rozumieniu art. 6 § 1 nie stanowi sprawiedliwości „merytorycznej” (koncepcja, która ma częściowo wymiar prawny, częściowo etyczny i może być stosowana jedynie przez sędziego prowadzącego rozprawę), ale sprawiedliwość o charakterze „proceduralnym”. To przekłada się w praktyce na postępowania kontradyktoryjne, w ramach których rozpatrywane są wnioski składane przez strony traktowane przez sąd na równi (*Star Cate Epilekta Gevmata i Inni p. Grecji* (dec.)).

388. W związku z powyższym, zarzuty czwartej instancji wniesione w oparciu o art. 6 § 1 Konwencji zostaną odrzucone przez Trybunał ze względu na fakt, iż skarżący miał możliwość skorzystania z postępowania kontradyktoryjnego; tj. na różnych etapach tego postępowania skarżący miał możliwość przedstawienia argumentów i dowodów, które uważał za istotne w swojej sprawie; miał możliwość skutecznego zakwestionowania argumentów i dowodów przedstawionych przez stronę przeciwną; wszystkie jego argumenty, które, patrząc obiektywnie, były istotne dla rozstrzygnięcia sprawy, zostały należycie wysłuchane i zbadane przez sądy; faktyczne i prawne podstawy zaskarżonego orzeczenia zostały szczegółowo określone; a w związku z powyższym postępowanie jako całość było rzetelne (*García Ruiz p. Hiszpanii* [WI], oraz *Khan p. Wielkiej Brytanii*).

3. Wyraźny lub oczywisty brak naruszenia

389. Skarga również zostanie uznana za oczywiście bezzasadną, jeżeli pomimo spełnienia wszystkich formalnych przesłanek dopuszczalności, jej zgodności z Konwencją i faktu, że nie stanowi ona skargi czwartej instancji, nie wynika z niej jakiegokolwiek naruszenie praw gwarantowanych przez Konwencję. W takich przypadkach rola Trybunału będzie polegać na zbadaniu zasadności skargi i stwierdzeniu, iż nie ujawnia ona naruszenia oraz uznaniu jej za niedopuszczalną bez konieczności prowadzenia dalszego postępowania. Można wyróżnić trzy rodzaje skarg, kiedy przyjmuje się takie podejście:

(a) Brak arbitralności lub niesprawiedliwości

390. Zgodnie z zasadą subsydiarności, to do władz krajowych w pierwszej kolejności należy zapewnienie przestrzegania praw podstawowych zawartych w Konwencji. W związku z tym, ustalenie stanu faktycznego sprawy i wykładnia prawa krajowego co do zasady należy wyłącznie do sądów krajowych i innych organów, których ustalenia i wnioski w tym zakresie są dla Trybunału wiążące. Jednakże, wpisana w system Konwencji zasada skuteczności praw oznacza, że Trybunał może i powinien upewnić się, że proces orzekania, stanowiący podstawę do wniesienia skargi, był sprawiedliwy i nie miał charakteru arbitralnego (w zależności od sprawy, proces ten może mieć charakter administracyjny lub sądowy, albo odnosić się do obu jednocześnie).

391. W związku z powyższym, Trybunał może uznać za oczywiście bezzasadny zarzut, który został rozpatrzony co do istoty przez właściwe sądy krajowe w toku postępowania, który spełnia *a priori* następujące warunki (przy braku dowodów świadczących, że jest inaczej):

- postępowanie było prowadzone przed organami do tego celu powołanymi na mocy przepisów prawa krajowego;
- postępowanie było prowadzone zgodnie z wymogami proceduralnymi prawa krajowego;
- zainteresowana strona miała możliwość przytoczenia swych argumentów i dowodów, które zostały odpowiednio rozpatrzone przez dany organ;
- właściwe organy zbadały i uwzględniły wszystkie okoliczności faktyczne i prawne, które z obiektywnego punktu widzenia były istotne dla sprawiedliwego rozstrzygnięcia sprawy;
- postępowanie zakończyło się wydaniem uzasadnionego orzeczenia.

(b) Nie widać braku proporcjonalności pomiędzy celami i środkami

392. W przypadku, gdy prawo określone w Konwencji, na które powołuje się skarżący, nie ma charakteru absolutnego i podlega ograniczeniom, które są albo wyraźne (w sposób wyraźny wymienione w Konwencji) albo dorozumiane (określone w orzecznictwie Trybunału), Trybunał często jest zmuszony do dokonania oceny, czy ingerencja będąca przedmiotem skargi była proporcjonalna.

393. W grupie przepisów wyraźnie określających dopuszczalne ograniczenia, można wymienić podgrupę czterech artykułów: art. 8 (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego), art. 9 (wolność myśli, sumienia i wyznania), art. 10 (wolność słowa) i art. 11 Konwencji (wolność zgromadzeń i stowarzyszania się). Wszystkie te artykuły mają taką samą strukturę: pierwszy akapit zawiera opis przedmiotowego prawa podstawowego, a drugi akapit określa okoliczności, w których państwo może ograniczyć możliwość korzystania z tego prawa. Treść drugiego akapitu nie jest identyczna w każdym przypadku, jednak jego struktura jest taka sama. Na przykład w odniesieniu do prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego art. 8 § 2 stanowi:

„Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa, z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób”.

Art. 2 Protokołu nr 4 (swobodny przepływ osób) również należy do tej kategorii przepisów, jako że ustęp trzeci przepisu jest uregulowany w taki sam sposób.

394. Trybunał, rozpatrując ingerencję władz publicznych w którekolwiek z wymienionych powyżej praw, zawsze analizuje tę kwestię na trzech etapach. Jeżeli rzeczywiście doszło do „ingerencji” ze strony państwa (i jest to odrębna kwestia, którą należy zająć się w pierwszej kolejności, jako że odpowiedź nie zawsze jest oczywista), Trybunał stara się odpowiedzieć na trzy kolejne pytania:

- Czy ingerencja była zgodna z „prawem”, które było dostępne i wystarczająco przewidywalne?
- Jeśli tak, to czy miało ono na celu realizację co najmniej jednego z enumeratywnie wymienionych „uzasadnionych celów” (ich lista zmienia się w zależności od artykułu)?
- Jeśli tak, to czy ingerencja była „konieczna w demokratycznym społeczeństwie” dla osiągnięcia tego celu? Innymi słowy, czy istniał stosunek proporcjonalności pomiędzy celem a przedmiotowymi ograniczeniami?

395. Ingerencję uznaje się za zgodną z Konwencją jedynie w przypadku, gdy odpowiedź na każde z powyższych trzech pytań jest twierdząca. Jeśli tak nie jest, zostanie stwierdzone naruszenie. Odnośnie do trzeciego pytania, Trybunał musi wziąć pod uwagę margines swobody oceny państwa, którego zakres różni się w zależności od okoliczności, charakteru chronionego prawa i ingerencji (*Stoll p. Szwajcarii* [WI], § 105; *Demir i Baykara p. Turcji* [WI], § 119; *S. i Marper p. Wielkiej Brytanii* [WI], § 102; oraz *Mentzen p. Łotwie* (dec.)).

396. Ta sama zasada ma zastosowanie nie tylko do wyżej wymienionych artykułów, ale także do większości pozostałych przepisów Konwencji oraz do dorozumianych ograniczeń, które nie zostały wskazane w omawianym przepisie. Na przykład prawo dostępu do sądu zapewnione przez art. 6 § 1 Konwencji nie ma charakteru absolutnego i może podlegać ograniczeniom. Ograniczenia takie są bowiem dozwolone, gdyż prawo dostępu do sądu ze swej natury musi być regulowane przez państwo. W związku z tym, Państwa-Strony posiadają pewien margines swobody choć ostateczna decyzja co do przestrzegania wymogów Konwencji pozostaje w gestii Trybunału. Trybunał musi mieć bowiem pewność, że stosowane ograniczenia nie limitują lub nie zmniejszają osobom dostępu do skorzystania z prawa w sposób, który powoduje osłabienie istoty tego prawa. Ponadto ograniczenie dostępu do sądu nie będzie zgodne z art. 6 § 1, jeśli cel takiego ograniczenia nie jest uzasadniony oraz nie istnieje rozsądny stosunek proporcjonalności pomiędzy zastosowanymi środkami a celem, który ma być osiągnięty (*Cudak p. Litwie* [WI], § 55).

397. Jeżeli w wyniku wstępnego badania skargi Trybunał uzyska pewność, że warunki, o których mowa powyżej zostały spełnione oraz że w świetle wszystkich istotnych okoliczności sprawy nie istnieje wyraźny brak proporcji między celami realizowanymi przez ingerencję państwa a zastosowanymi środkami, Trybunał uzna skargę za niedopuszczalną jako oczywiście bezzasadną. Uzasadnienie decyzji o niedopuszczalności będzie w takim przypadku identyczne lub podobne do tego, które Trybunał przyjąłby w ramach wyroku co do istoty sprawy, stwierdzając, że nie doszło do naruszenia (*Mentzen p. Łotwie* (dec.)).

(c) Inne względnie proste zagadnienia materialne

398. Oprócz sytuacji opisanych powyżej Trybunał uzna skargę za oczywiście bezzasadną, jeżeli stwierdzi, że z przyczyn związanych z meritem sprawy nie wynika

naruszenie przepisu Konwencji co zarzucał skarżący. Istnieją w szczególności dwa rodzaje okoliczności, w których taka sytuacja ma miejsce:

- jeżeli istnieje ustalone i bogate orzecznictwo Trybunału w sprawach identycznych lub podobnych, na podstawie którego można stwierdzić, że nie doszło do naruszenia Konwencji w danej sprawie (*Galev i Inni p. Bułgarii* (dec.));
- jeśli nawet istnieją wcześniejsze orzeczenia bezpośrednio dotyczące danego zagadnienia, to Trybunał może stwierdzić na jego podstawie, że naruszenie Konwencji nie miało miejsca (*Hartung p. Francji* (dec.)).

399. W obu powyższych sytuacjach Trybunał może być zmuszony do obszernego i szczegółowego zbadania okoliczności sprawy i wszystkich innych istotnych elementów stanu faktycznego (*Collins i Akaziebie p. Szwecji* (dec.)).

4. Skargi bezpodstawne: brak dowodów

400. Postępowania przed Trybunałem mają charakter kontradyktoryjny. Dlatego to strony - czyli skarżący i pozwany Rząd - muszą uzasadnić swoje argumenty faktyczne (poprzez dostarczenie Trybunałowi niezbędnych dowodów rzeczowych), a także argumenty prawne (wyjaśniając przyczynę, dla której ich zdaniem przedmiotowy przepis Konwencji został lub nie został naruszony).

401. Odpowiednie części Reguły 47 Regulaminu Trybunału, który reguluje treść skarg indywidualnych, stanowią, że:

„1. Skarga złożona na podstawie art. 34 Konwencji powinna zostać sporządzona na oficjalnym formularzu skargi udostępnionym przez Kancelarię, chyba że Trybunał postanowi inaczej. Formularz skargi powinien zawierać wszystkie informacje wymagane w poszczególnych jego częściach, a mianowicie:

...

(d) zwięzły i czytelny opis stanu faktycznego;

(e) zwięzłe i czytelne oświadczenie dotyczące zarzucanego naruszenia lub naruszeń Konwencji, wraz z uzasadnieniem; a także;

...

2. (a) Wszystkie informacje, o których mowa w punktach od d) do f) paragrafu 1 powyżej, powinny być przedstawione w odpowiedniej części formularza skargi w sposób umożliwiający Trybunałowi określenie rodzaju skargi i jej przedmiotu, bez odwoływania się do innych dokumentów.

....

3.1 Formularz skargi musi być podpisany przez skarżącego lub jego pełnomocnika. Do formularza skargi należy dołączyć:

(a) kopie dokumentów odnoszących się do przedmiotu skargi, a w szczególności orzeczeń sądowych lub innych decyzji;

(b) kopie dokumentów oraz decyzji świadczących o tym, że wyczerpane zostały krajowe środki odwoławcze i zachowany został termin, o którym mowa w art. 35 § 1 Konwencji;

...

5.1 Niespełnienie wymogów przewidzianych w paragrafach 1-3 niniejszego artykułu może spowodować, że skarga nie zostanie rozpatrzona przez Trybunał, chyba że:

(a) skarżący przedstawił zadowalające wyjaśnienie powodów, dla których nie mógł sprostać powyższym wymogom;

...

(c) Trybunał zadecyduje inaczej z własnej inicjatywy lub na wniosek skarżącego.

...”

402. Ponadto, zgodnie z Regułą 44C § 1 Regulaminu Trybunału:

„Jeżeli strona nie przedstawi dowodu lub nie przekaze informacji żądanej przez Trybunał lub nie udostępni istotnej informacji z własnej inicjatywy, lub w inny sposób nie bierze efektywnego udziału w postępowaniu, Trybunał może wyciągnąć z tego stosowne wnioski. Trybunał może wyciągnąć z tego takie wnioski, jakie uzna za stosowne.”

403. Jeżeli powyższe warunki nie zostaną spełnione, Trybunał uzna skargę za niedopuszczalną ze względu na oczywistą bezzasadność. Istnieją w szczególności dwa rodzaje okoliczności, w których taka sytuacja może wystąpić:

- jeśli skarżący po prostu cytuje jedno lub więcej postanowień Konwencji, nie wyjaśniając, w jaki sposób zostały one naruszone, chyba że w sposób oczywisty wynika to z okoliczności sprawy (*Trofimchuk p. Ukrainie* (dec.); *Baillard p. Francji* (dec.));
- jeśli skarżący pomija lub odmawia okazania dowodów na poparcie swoich twierdzeń (w szczególności odmawia przekazania orzeczeń sądów lub innych organów krajowych), chyba że istnieją wyjątkowe okoliczności od niego niezależne, które mu to uniemożliwiają (na przykład, jeśli władze więzienne odmawiają przekazania do Trybunału dokumentów z akt sprawy więźnia) lub jeżeli Trybunał sam postanowi inaczej.

5. Skargi niezrozumiałe lub mało prawdopodobne

404. Trybunał odrzuca zarzuty jako oczywiście bezzasadne, które są na tyle niezrozumiałe, że obiektywnie nie jest możliwe określenie sensu faktów przytaczanych przez skarżącego oraz krzywd, jakie skarżący chce przedstawić Trybunałowi. To samo odnosi się do zbyt daleko idących zarzutów, tj. skarg dotyczących faktów, które są obiektywnie niemożliwe, wyraźnie zostały zmyślane lub w oczywisty sposób są sprzeczne ze zdrowym rozsądkiem. W takich przypadkach, fakt braku przesłanek do stwierdzenia naruszenia Konwencji powinien być oczywisty dla przeciętnego obserwatora, nawet nieposiadającego wykształcenia prawniczego.

B. Brak znaczącego uszczerbku

Artykuł 35 § 3 (b) - Warunki dopuszczalności

„3. Trybunał uznaje za niedopuszczalną każdą skargę indywidualną wniesioną w trybie artykułu 34, jeśli uważa, że:

...

(b) skarżący nie doznał znaczącego uszczerbku, chyba że poszanowanie praw człowieka w rozumieniu niniejszej Konwencji i jej Protokołów wymaga rozpatrzenia przedmiotu skargi oraz pod warunkiem, że żadna sprawa, która nie została należycie rozpatrzona przez sąd krajowy, nie może być odrzucona na tej podstawie.”

1. Kontekst nowego kryterium

405. Nowe kryterium dopuszczalności zostało dodane do kryteriów określonych w art. 35 w dniu 1 czerwca 2010 r. wraz z wejściem w życie Protokołu nr 14 do Konwencji. Zgodnie z art. 20 Protokołu, nowy przepis ma zastosowanie do wszystkich skarg toczących się przed Trybunałem, z wyjątkiem tych uznanych za dopuszczalne przed wejściem w życie Protokołu. Z tego powodu w sprawie *Vistiņš i Perepjolkins p. Łotwie* [WI], § 66, zastrzeżenie wstępne rządu podnoszące argument braku znaczącego uszczerbku zostało oddalone ponieważ skarga została uznana za dopuszczalną w 2006 r., przed wejściem w życie Protokołu Nr 1.

Wprowadzenie tego kryterium uznano za konieczne ze względu na zwiększającą się liczbę spraw wnoszonych do Trybunału. Gwarantuje to Trybunałowi dodatkowe narzędzie, które powinno mu pomóc w skoncentrowaniu się na sprawach wymagających zbadania co do meritum. Innymi słowy, umożliwi ono Trybunałowi odrzucenie spraw uznawanych za „drobne” według zasady, zgodnie z którą sędziowie nie powinni zajmować się takimi sprawami („*De minimis non curat praetor*”).

406. Pojęcie „*de minimis*”, mimo że do dnia 1 czerwca 2010 r. formalnie nie stanowiło części Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, zostało jednak przywołane w kilku zdaniach odrębnych Komisji (zob. sprawozdania Komisji w *Eyoum-Priso p. Francji*, sprawozdanie Komisji z dnia 9 kwietnia 1997 r. (dec.); *H.F.K-F p. Niemcom*, sprawozdanie Komisji z dnia 10 września 1996 r.; *Lechesne p. Francji*, sprawozdanie Komisji z dnia 21 maja 1997 r. i sędziów Trybunału (zob. na przykład *Dudgeon p. Wielkiej Brytanii*; *O'Halloran i Francis p. Wielkiej Brytanii* [WI]; oraz *Micallef p. Malcie* [WI]), a także przez rządy w ich uwagach do Trybunału (zob. na przykład *Koumoutsea i Inni p. Grecji* (dec.)).

2. Zakres

407. Art. 35 § 3(b) składa się z trzech odrębnych elementów. W pierwszej kolejności występuje kryterium dopuszczalności: Trybunał może uznać za niedopuszczalną każdą skargę indywidualną, jeżeli skarżący nie poniósł znaczącego uszczerbku. Następnie dochodzą dwie klauzule ochronne. Po pierwsze, Trybunał nie może uznać takiej skargi za niedopuszczalną, jeżeli poszanowanie praw człowieka wymaga jej rozpatrzenia co do meritum. Po drugie, w ramach tego nowego kryterium nie może zostać odrzucona żadna sprawa, która nie została odpowiednio rozpatrzona przez organ krajowy. Należy wspomnieć, że zgodnie z art. 5 Protokołu 15 zmieniającego Konwencję, który jeszcze nie wszedł w życie, druga klauzula ochronna ma zostać skreślona.[‡] Gdy te trzy warunki niedopuszczalności zostaną spełnione, Trybunał uznaje skargę za niedopuszczalną na podstawie art. 35 §§ 3 (b) i 4 Konwencji.

408. W *Shefer p. Rosji* (dec.) Trybunał stwierdził, że chociaż nie istnieje hierarchia między tymi trzema elementami art. 35 § 3 b), istotą nowego wymogu jest kwestia “znaczącego uszczerbku.” W większości spraw stosuje się podejście hierarchiczne, gdzie każdy element nowego wymogu jest rozpatrywany osobno.

409. Wyłącznie Trybunał jest właściwy do dokonywania wykładni tego wymogu dopuszczalności i podjęcia decyzji o jego zastosowaniu. W ciągu pierwszych dwóch lat od wejścia w życie stosowanie kryterium było zastrzeżone dla Izb oraz Wielkiej Izby (art. 20 § 2 Protokołu nr 14). Od 1 czerwca 2012 r. wymóg ten jest stosowany przez wszystkie składy Trybunału.

[‡] W art. 35, paragraf 3, ustęp b) Konwencji, słowa “oraz pod warunkiem, że żadna sprawa, która nie została należycie rozpatrzona przez sąd krajowy, nie może być odrzucona na tej podstawie” zostaną skreślone.

410. Trybunał może podnieść wymóg dopuszczalności z własnej inicjatywy (*Ionescu p. Rumunii* (dec.)) lub w odpowiedzi na zastrzeżenie podniesione przez rząd (*Gaglione i Inni p. Włochom*). W niektórych sprawach Trybunał rozpatruje nowe kryterium przez innymi wymogami dopuszczalności (*Korolev p. Rosji* (dec.); *Rinck p. Francji* (dec.); *Gaftoniuc p. Rumunii*; *Burov p. Mołdawii* (dec.); *Shefer p. Rosji* (dec.)). W innych sprawach przechodzi do rozpatrzenia nowego kryterium dopiero gdy wykluczy inne kryteria (*Ionescu p. Rumunii* (dec.); *Holub p. Czechom* (dec.)).

3. Czy skarżący doznał znaczącego uszczerbku

411. Główny element zawarty w tym kryterium stanowi pytanie czy skarżący doznał “znaczącego uszczerbku.” “Znaczący uszczerbek” sprowadza się do tego, że naruszenie prawa, choć rzeczywiste z prawnego punktu widzenia, powinno być co najmniej tak ciężkie, by uzasadnić rozpatrzenie przez międzynarodowy trybunał. Naruszenia o charakterze czysto technicznym i nieznaczącym, poza ujęciem formalistycznym, nie zasługują na kontrolę ze strony organów europejskich (*Shefer p. Rosji* (dec.)). Ocena tej minimalnej ciężkości jest względna i zależy od wszystkich okoliczności sprawy. Ciężar naruszenia powinien być oceniany biorąc pod uwagę jego subiektywny odbiór przez skarżącego oraz obiektywną istotę konkretnej sprawy (*Korolev p. Rosji* (dec.)). Jednak, subiektywny odbiór przez skarżącego nie wystarczy, by móc stwierdzić, że skarżący poniósł znaczący uszczerbek. Subiektywny odbiór musi znaleźć obiektywne uzasadnienie (*Ladygin p. Rosji* (dec.)). Naruszenie Konwencji może dotyczyć istotnych kwestii zasad i przez to spowodować znaczący uszczerbek bez względu na interes pieniężny (*Korolev p. Rosji* (dec.)). In *Giuran p. Rumunii*, §§ 17-25, Trybunał stwierdził, że skarżący poniósł znaczący uszczerbek ponieważ postępowania dotyczyło zasadniczej dla niego kwestii, a mianowicie jego prawa do poszanowania jego mienia i jego domu.. To było pomimo faktu, że postępowanie krajowe będące przedmiotem jego skargi miało na celu odzyskanie rzeczy o wartości 350 euro skradzionych z mieszkania skarżącego.

412. Ponadto, oceniając subiektywne znaczenie sprawy dla skarżącego, Trybunał może wziąć pod uwagę zachowanie skarżącego, na przykład jego nieaktywność podczas procesu sądowego przez pewien czas, co świadczyło o braku zainteresowania ze strony skarżącej przebiegiem postępowania (*Shefer p. Rosji* (dec.)). W *Giusti p. Włochom*, §§ 22-36, Trybunał wprowadził pewne nowe elementy do uwzględnienia przy ustalaniu minimum ciężkości uzasadniającej zbadanie sprawy przez międzynarodowy sąd, a mianowicie charakter rzekomo naruszonego prawa, ciężar zaskarżonego naruszenia lub potencjalne konsekwencje naruszenia dla sytuacji osobistej skarżącego. Oceniając te konsekwencje Trybunał zbada w szczególności czego sprawa dotyczy lub wynik postępowania krajowego.

(a) Brak znaczącego uszczerbku finansowego

413. W kilku przypadkach ciężar naruszenia jest oceniany w świetle skutku finansowego przedmiotu sporu oraz znaczenia sprawy dla skarżącego. Skutek finansowy nie jest oceniany jedynie w świetle odszkodowania niepieniężnego, o jakie wystąpił skarżący. W *Kiousi p. Grecji* (dec.), Trybunał orzekł, że kwota odszkodowania niepieniężnego, o którą wystąpił skarżący, czyli 1000 euro, nie miała znaczenia dla obliczenia wartości istoty sprawy dla skarżącego. Tak jest dlatego, że odszkodowanie niepieniężne jest często obliczane przez samych skarżących na podstawie ich własnych domysłów dotyczących wartości sporu.

414. Jeśli chodzi o nieznaczący skutek finansowy, Trybunał dotychczas stwierdził brak “znaczącego uszczerbku” w następujących sprawach, gdzie odnośna kwota wynosiła 500 euro lub mniej:

- w sprawie dotyczącej postępowania, w którym kwota sporu wynosiła 90 euro (*Ionescu p. Rumunii* (dec.));
- w sprawie dotyczącej niezapłacenia skarżącemu kwoty stanowiącej równowartość mniej niż jednego euro przez władze (*Korolev p. Rosji* (dec.));
- w sprawie dotyczącej niezapłacenia skarżącemu kwoty wynoszącej około 12 euro przez władze (*Vasilchenko p. Rosji*, § 49);
- sprawy dotyczącej mandatu drogowego w wysokości 150 euro i nałożenia jednego punktu karnego na prawo jazdy skarżącego (*Rinck p. Francji* (dec.));
- opóźnienie wypłaty 25 euro (*Gaftoniuc p. Rumunii*);
- brak zwrotu 125 euro (*Stefanescu p. Rumunii* (dec.));
- niezapłacenie skarżącemu 12 euro przez władze państwowe (*Fedotov p. Mołdawii* (dec.));
- niezapłacenie skarżącemu 107 euro plus koszty i wydatki w kwocie 121 euro, czyli w sumie 228 euro przez władze państwowe (*Burov p. Mołdawii* (dec.));
- w sprawie dotyczącej kary w wysokości 135 euro, kosztów na kwotę 22 euro i jednego punktu karnego nałożonego na prawo jazdy skarżącego (*Fernandez p. Francji* (dec.));
- w sprawie, w której Trybunał zauważył, że kwota odszkodowania pieniężnego będąca przedmiotem sporu wynosiła 504 euro (*Kiousi p. Grecji* (dec.));
- w sprawie, gdzie pierwotne roszczenie na kwotę 99 euro wniesione przez skarżącego przeciwko swojemu adwokatowi było rozpatrywane razem z faktem, że zasądzono na jego korzyść kwotę stanowiącą równowartość 1515 euro za całą długość postępowania dotyczącego przedmiotu sprawy (*Havelka p. Czechom* (dec.));
- w sprawie zaległości wynagrodzeń na kwotę stanowiącą równowartość około 200 euro (*Guruyan p. Armenii* (dec.));
- w sprawie dotyczącej kosztów na kwotę 227 euro (*Šumbera p. Czechom* (dec.));
- w sprawie dotyczącej wykonania wyroku na kwotę 34 euro (*Shefer p. Rosji* (dec.));
- w sprawie dotyczącej odszkodowania niepieniężnego w wysokości 445 euro za odcięcie dopływu prądu (*Bazelyuk p. Ukrainie* (dec.));
- w sprawie dotyczącej kar administracyjnych w wysokości 50 euro (*Boelens i Inni p. Belgii* (dec.));
- gdzie roszczenia dotyczyły wynagrodzenia w wysokości od 98 do 137 euro plus odsetki za zwłokę (*Hudecová i Inni p. Słowacji* (dec.)).

415. W sprawie *Havelka p. Czechom* (dec.) Trybunał wziął pod uwagę fakt, że zasądzona kwota 1515 euro nie mogła ściśle rzecz biorąc stanowić słusznego zadośćuczynienia w odpowiedniej wysokości w myśl orzecznictwa Trybunału, jednakże nie odbiegała ona na tyle od słusznego zadośćuczynienia w odpowiedniej wysokości, by skarżący doznał znaczącego uszczerbku.

416. W końcu, Trybunał jest świadom tego, że nie można mierzyć skutków straty finansowej w kategoriach abstrakcyjnych; nawet niewielka szkoda finansowa może być znacząca w świetle konkretnej sytuacji osoby oraz sytuacji gospodarczej kraju lub region, w którym ta osoba mieszka. Dlatego Trybunał bada skutek straty finansowej, biorąc pod uwagę sytuację danej osoby. W *Fernandez p. Francji* (dec.) fakt, że skarżącą była sędzia w

administracyjnym sądzie apelacyjnym w Marsylii był istotny dla orzeczenia Trybunału, że kara w wysokości 135 euro nie stanowiła dla niej znaczącej kwoty.

(b) Znaczący uszczerbek finansowy

417. Odwrotnie, tam, gdzie Trybunał stwierdzi, że skarżący poniósł znaczący uszczerbek finansowy, wówczas kryterium to może być odrzucone. Tak się stało w przypadku następujących spraw:

- w sprawie, w której stwierdzono opóźnienia trwające od dziewięciu do czterdziestu dziewięciu miesięcy w wykonaniu orzeczeń zasądających odszkodowanie za cały czas trwania postępowania, którego przedmiotem były kwoty w wysokości od 200 do 13749,99 euro (*Gaglione i Inni przeciwko Włochom*);
- w sprawie dotyczącej opóźnień w wypłacie odszkodowania za wywłaszczoną nieruchomość oraz kwot sięgających dziesiątki tysięcy euro (*Sancho Cruz i Inni p. Portugalii*, §§ 32-35);
- w sprawie dotyczącej sporu o prawa pracownicze, gdzie kwota roszczenia wynosiła około 1,800 euro (*Živić p. Serbii*);
- w sprawie dotyczącej długości postępowania cywilnego trwającego piętnaście lat i pięć miesięcy oraz braku środka odwoławczego wobec roszczenia stanowiącego “poważną kwotę” (*Giusti p. Włochom* §§ 22-36);
- w sprawie dotyczącej długości postępowania cywilnego, gdzie kwota będącą przedmiotem postępowania dotyczyła rent inwalidzkich, które nie były nieistotne (*De Ieso p. Włochom*);
- w sprawie, w której skarżący został zobowiązany do zapłacenia kosztów sądowych przekraczających o 20 procent jej miesięczne dochody (*Piętka p. Polsce*, §§ 33-41).

(c) Brak znaczącego uszczerbku niefinansowego

418. Trybunał nie jest jednak zainteresowany wyłącznie sprawami dotyczącymi nieznaczących kwot finansowych, gdy stosuje kryterium braku znaczącego uszczerbku. Faktyczny wynik sprawy na poziomie krajowym może mieć inne niż finansowe reperkusje. W *Holub p. Czechom* (dec.), *Bratři Zátkové, A.S., p. Czechom* (dec.), *Matoušek p. Czechom* (dec.), *Čavajda p. Czechom* (dec.), *Jirsák p. Czechom* (dec.), i *Hanzl i Špadrna p. Czechom* (dec.), Trybunał oparł swoje decyzje na fakcie, że nie zakomunikowane uwagi innych stron nie zawierały niczego nowego lub istotnego dla sprawy, a każdorazowo decyzja Trybunału Konstytucyjnego nie była na nich oparta. W *Liga Portuguesa de Futebol Profissional p. Portugalii* (dec.) Trybunał przyjął tę samą linię argumentacyjną, co w sprawie *Holub p. Czechom* (dec.). Rzeczoną uszczerbkiem był fakt, że skarżącemu nie przesłano opinii prokuratora, a nie kwota 19 milionów euro, którą Spółka mogła być zmuszona zapłacić. Trybunał stwierdził, że skarżąca Spółka nie poniosła uszczerbku z powodu braku przekazania jej rzeczonych opinii.

419. Podobnie w *Jančev p. byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii* (dec.), skarga dotyczyła braku publicznego ogłoszenia decyzji sądu pierwszej instancji. Trybunał orzekł, że skarżący nie poniósł znaczącego uszczerbku, ponieważ nie był stroną poszkodowaną. Trybunał również wziął pod uwagę to, że obowiązek zburzenia ściany i usunięcia cegieł, wynikający z niezgodnego z prawem zachowania skarżącego, nie nakładał na niego znaczącego obciążenia finansowego. Inną sprawą, w której skarżący nie przywoływał bezpośrednio kwoty finansowej była *Savu p. Rumunii* (dec.). W tej sprawie, skarżący skarżył się na niewykonanie określonych orzeczeń sądowych na jego korzyść, w tym obowiązku wydania zaświadczenia.

420. W *Gagliano Giorgi p. Włochom*, Trybunał po raz pierwszy orzekał w sprawie dotyczącej długości trwania postępowania *karnego*. Biorąc pod uwagę fakt, że wyrok skarżącego uległ zmniejszeniu w wyniku długości postępowania, Trybunał orzekł, że to zmniejszenie zrekompensowało skarżącemu lub w szczególności zmniejszyło szkodę, którą mógłby ponieść w wyniku przewlekłego postępowania. Zgodnie z powyższym, Trybunał orzekł, że skarżący nie poniósł znaczącego uszczerbku. W *Galović p. Chorwacji* (dec.), Trybunał stwierdził, że skarżący tak naprawdę skorzystał z przewlekającego się postępowania cywilnego, ponieważ pozostała w swojej posiadłości przez kolejne sześć lat i dwa miesiące. Inne dwie sprawy holenderskie również dotyczyły długości postępowania *karnego* oraz braku skutecznego środka odwoławczego, a mianowicie *Çelik p. Holandii* (dec.) i *Van der Putten p. Holandii* (dec.). Skargi skarżących dotyczyły wyłącznie długości postępowania przed Sądem Najwyższym wynikającej z czasu, jaki Sąd Apelacyjny potrzebował, by skompletować akta sprawy. Jednak w obu sprawach skarżący wnieśli odwołanie do Sądu Najwyższego podnosząc kwestie prawne, nie wnosząc żadnej podstawy do odwołania. Stwierdzając brak skargi w sprawie orzeczenia Sądu Apelacyjnego lub jakiegokolwiek aspektu wcześniejszego postępowania *karnego*, Trybunał orzekł w obu sprawach, że skarżący nie ponieśli znaczącego uszczerbku.

421. W *Zwinkels p. Holandii* (dec.), jedyną ingerencją w prawo do poszanowania domu na podstawie art. 8 było nieuprawnione wejście inspektorów pracy do garażu i, w związku z tym Trybunał oddalił skargę jako wywierającą “nie więcej niż minimalny skutek” ma prawo skarżącego do domu lub życia prywatnego.

(d) Znaczący uszczerbek niefinansowy

422. Przechodząc do spraw, w których Trybunał odrzucił to nowe kryterium, w *3A.CZ s.r.o. p. Czechom*, § 34, Trybunał stwierdził, że niezakomunikowane obserwacje mogły zawierać nowe informacje, o których skarżąca Spółka nie wiedziała. Wyróżniając sprawy z kategorii *Holub p. Czechom* (dec.), Trybunał nie mógł orzec, że Spółka nie poniosła znaczącego uszczerbku. Tej samej argumentacji użyto w *BENet Praha, spol. s r.o., p. Czechom*, § 135; i *Joos p. Szwajcarii*, § 20.

423. W *Luchaninova p. Ukrainie*, §§ 46-50, Trybunał zauważył, że wynik postępowania, które skarżący twierdził, było niegodne z prawem i prowadzone w sposób niesprawiedliwy, wywarł szczególnie negatywny skutek na jej życie zawodowe. W szczególności ze skazania skarżącej uczyniono podstawę do zwolnienia jej z pracy. Zatem, skarżąca poniosła znaczący uszczerbek. W *Diacenco p. Rumunii*, § 46, kwestią zasadniczą dla skarżącego było jego prawo do domniemania jego niewinności zgodnie z art. 6 § 2.

424. W *Van Velden p. Holandii*, §§ 33-39, skarżący wniósł skargę na podstawie art. 5 § 4 Konwencji. Rząd podniósł argument, że skarżący nie poniósł znaczącego uszczerbku, gdyż cały okres jego aresztu tymczasowego został odliczony od jego wyroku pozbawienia wolności. Jednak Trybunał stwierdził, że postępowania karne wielu Układających się Stron miało tę cechę, że okresy aresztu przed wyrokiem skazującym i pozbawieniem wolności były odliczane od ostatecznego okresu pozbawienia wolności; gdyby Trybunał orzekł ogólnie, że wszelki uszczerbek wynikający z tymczasowego aresztu był zatem *ipso facto* bez znaczenia dla celów Konwencji, tym samym usunąłby dużą porcję potencjalnych skarg na podstawie art. 5 z zakresu swojego badania. Zastrzeżenie rządu powołującego się na kryterium braku znaczącego uszczerbku zostało zatem odrzucone. Kolejną sprawą z art. 5, w której zastrzeżenie rządu na podstawie obecnego kryterium zostało odrzucone była sprawa *Bannikov p. Łotwie*, §§ 54-60. W tym przypadku okres aresztu tymczasowego wynosił jeden rok, jednaście miesięcy i osiem dni.

425. W trzech interesujących sprawach dotyczących skarg z artykułów 9, 10 i 11, zastrzeżenia rządu na podstawie braku znaczącego uszczerbku zostały odrzucone. W

Vartic p. Rumunii (nr. 2), §§ 37-41, skarżący skarżył się, że odmawiając mu diety wegetariańskiej wynikającej z jego przekonań jako buddysty, władze więzienia naruszyły jego prawo do uzewnętrzniania jego wyznania na podstawie art. 9. Trybunał orzekł, że przedmiot skargi dotyczy ważnej kwestii zasad. W *Eon p. Francji*, § 34, skarga na podstawie art. 10, dotyczyła tego, czy obrażanie głowy państwa powinno pozostać karalnym przestępstwem. Odrzucając zastrzeżenie rządu, Trybunał stwierdził, że kwestia ta była subiektywnie ważna dla skarżącego i obiektywnie sprawą interesu publicznego. W *Berladir i Inni p. Rosji*, § 34, Trybunał nie uznał za słuszne oddalenie skarg na podstawie art. 10 i 11 w związku z art. 35 § 3 pkt. b) Konwencji, gdyż mogły one dotyczyć kwestii zasad.

4. Dwie klauzule ochronne

426. Gdy Trybunał orzekł, zgodnie z wyżej opisanym podejściem, że nie doszło do żadnego znaczącego uszczerbku, powinien następnie sprawdzić, czy mimo wszystko, jedna z dwóch klauzul ochronnych zawartych w art. 35 § 3 pkt. b) nie zobowiązywałaby go do rozpatrzenia przedmiotu skargi.

(a) Czy poszanowanie praw człowieka wymaga zbadania przedmiotu sprawy

427. Drugi element stanowi klauzula ochronna (zob. Raport wyjaśniający do Protokołu 14 do Konwencji, § 81), zgodnie z którą skarga zostanie uznana za dopuszczalną, jeśli poszanowanie praw człowieka określonych w Konwencji lub jej Protokołach wymaga rozpatrzenia przedmiotu sprawy. Brzmienie tego elementu zostało zaczerpnięte z drugiego zdania art. 37 § 1 Konwencji, który pełni podobną funkcję w kontekście decyzji dotyczących skreślenia skarg z listy spraw Trybunału. To samo sformułowanie użyte zostało w art. 39 § 1 Konwencji jako podstawa polubownego rozstrzygnięcia sporu między stronami.

428. Organy konwencyjne konsekwentnie interpretują te postanowienia w taki sposób, że wymaga się od nich dalszego badania sprawy, niezależnie od jej rozstrzygnięcia przez strony lub istnienia jakiegokolwiek innej podstawy do skreślenia sprawy z listy. Dalsze badanie sprawy uznano zatem za niezbędne w przypadku zaistnienia kwestii o charakterze ogólnym mającej wpływ na przestrzeganie Konwencji (zob. *Tyrer p. Wielkiej Brytanii*, §§ 24-27).

429. Takie kwestie o charakterze ogólnym mogłyby wystąpić na przykład w przypadku potrzeby wyjaśnienia zobowiązań państw w ramach Konwencji lub skłonienia pozwanego państwa do rozwiązania systemowego problemu mającego wpływ na inne osoby znajdujące się w tej samej sytuacji co skarżący.

430. Trybunał w ten sam sposób podszedł do sprawy *Finger p. Bulgarii*, §§ 67-77, uznając za konieczne ustalenie czy skarżący poniósł znaczący uszczerbek, ponieważ poszanowanie praw człowieka wymagało zbadania przedmiotu sprawy (dotyczącego potencjalnego problemu strukturalnego wynikającego z nieuzasadnionej długości trwania postępowania cywilnego i zarzucanego braku skutecznego środka odwoławczego).

431. W *Zivic p. Serbii*, §§ 36-42, Trybunał również stwierdził, że nawet przy założeniu, że skarżący nie poniósł znaczącego uszczerbku, sprawa dotyczyła interesu ogólnego, który należało zbadać. Wynikało to z niekonsekwentnego orzecznictwa Sądu Okręgowego w Belgradzie dotyczącego prawa do sprawiedliwego wynagrodzenia i równej płacy za równą pracę, czyli w tym przypadku wypłaty tej samej podwyżki wynagrodzenia przyznanej określonej kategorii policjantów.

432. Podobnie w *Nicoleta Gheorghe p. Rumunii*, Trybunał odrzucił nowe kryterium mimo, że chodziło o zasądzenie nieistotnej kwoty (17 euro), ponieważ decyzja w tej

sprawie dotycząca zasady, była potrzebna dla krajowego sądownictwa (sprawa dotyczyła kwestii domniemania niewinności i równego traktowania w postępowaniu karnym i była pierwszym orzeczeniem po zmianie prawa krajowego). W *Juhas Đurić p. Serbii* (rewizja wyroku), skarżący skarżył się na wypłatę wynagrodzenia obrońcy powołanego przez policję w trakcie wstępnego dochodzenia karnego. Sąd stwierdził, że zaskarżone sprawy nie mogły być uznane za błahe lub, w konsekwencji, za coś, co nie nadawało się do zbadania co do istoty sprawy, ponieważ dotyczyły one funkcjonowania systemu wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych. Zatem, zastrzeżenie rządu oparte na nowym kryterium dopuszczalności zostało odrzucone, ponieważ poszanowanie praw człowieka wymagało zbadania sprawy co do jej przedmiotu (meritum).

433. Jak zauważono w ustępie 39 Raportu wyjaśniającego, stosowanie kryterium dopuszczalności powinno zapewnić, że nie będą odrzucane sprawy, które, mimo błahego charakteru, podnoszą poważne kwestie wpływające na stosowanie lub interpretację Konwencji lub istotne kwestie z zakresu prawa międzynarodowego.

434. Trybunał wcześniej orzekł, że poszanowanie praw człowieka nie wymaga od niego dalszego badania skargi gdy, na przykład, odnośne prawo uległo zmianie i podobne kwestie zostały rozstrzygnięte w innych sprawach wniesionych do Trybunału (*Léger p. Francji* (skreślenie) [WI], § 51; *Rinck p. Francji* (dec.); *Fedotova p. Rosji*). Trybunał nie bada również skargi, gdy dotyczy ona uchylonego przepisu prawa, a skarga przed Trybunałem ma jedynie wartość historyczną (*Ionescu p. Rumunii* (dec.)). Podobnie, poszanowanie praw człowieka nie nakłada na Trybunał obowiązku zbadania skargi, jeżeli Trybunał i Komitet Ministrów ustosunkowali się do kwestii jako do problemu strukturalnego, na przykład, nie wykonywanie orzeczeń sądów krajowych przez Federację Rosyjską (*Vasilchenko p. Rosji*) lub Rumunię (*Gaftoniuc p. Rumunii* (dec.); *Savu p. Rumunii* (dec.)) lub Republikę Mołdawii (*Burov p. Mołdawii* (dec.)) lub Armenię (*Guruyan p. Armenii* (dec.)). Ponadto, jeżeli sprawa dotyczy przewlekłości postępowań w Grecji (*Kiousi p. Grecji* (dec.)) lub Czechach (*Havelka p. Czechom* (dec.)), Trybunał miał wiele sposobności, by odnieść się do tej kwestii we wcześniejszych wyrokach. Dotyczy to w równym stopniu publicznego ogłaszania wyroków (*Janev p. byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii* (dec.)) lub możliwości zapoznania się i skomentowania uwag złożonych lub dowodów przytoczonych przez drugą stronę (*Bazelyuk p. Ukrainie* (dec.)).

(b) Czy sprawa została należycie rozpatrzona przez sąd krajowy

435. Na koniec, art. 35 § 3 pkt. b) nie pozwala odrzucić skargi na podstawie kryterium dopuszczalności, jeżeli sprawa nie była należycie rozpatrzona przez sąd krajowy. Reguła ta, nazwana przez autorów “drugą klauzulą ochronną” ma na celu zapewnić, by każda sprawa została rozpatrzona przez sąd, albo na szczeblu krajowym, albo międzynarodowym. Jak wcześniej wspomniano, druga klauzula ochronna art. 35 § 3 pkt. b) ma zostać skreślona po wejściu w życie Protokołu Nr 15 zmieniającego Konwencję.

436. Zatem celem drugiej klauzuli ochronnej jest uniknięcie odmowy ochrony prawnej dla skarżącego (*Korolev p. Rosji* (dec.); *Gaftoniuc p. Rumunii* (dec.); *Fedotov p. Mołdawii* (dec.)). Skarżący powinien mieć możliwość przedstawienia swoich argumentów w postępowaniu kontradiktoryjnym przed co najmniej jedną instancją sądu krajowego (*Ionescu p. Rumunii* (dec.); *Stefanescu p. Rumunii* (dec.)).

437. Druga klauzula ochronna jest również zgodna z zasadą subsydiarności, wyraźnie odzwierciedloną w art. 13 Konwencji, który wymaga, by skuteczny środek przeciwko naruszeniom był dostępny na szczeblu krajowym. W opinii Trybunału, nie należy stawiać znaku równości między słowem “sprawa” a słowem “skarga”, czyli skargą wniesioną do Trybunału w Strasburgu. W przeciwnym razie nie można byłoby uznać za niedopuszczalną skargę dotyczącą zarzucanych naruszeń popełnionych przez władze ostatniej instancji,

gdyż ich działania z definicji nie podlegają dalszemu badaniu w kraju. (*Holub p. Czechom* (dec.)). “Sprawa” jest zatem rozumiana jako powództwo, skarga lub roszczenie wniesione przez skarżącego do sądów krajowych.

438. W *Dudek p. Niemcom* (dec.) skarga na przewlekłość postępowania cywilnego na gruncie prawa niemieckiego nie była należycie rozpatrzona przez sąd krajowy z powodu nieuchwalenia jeszcze w tym czasie skutecznego środka odwoławczego. Zatem w tej sprawie nie można było zastosować tego kryterium. W *Finger p. Bułgarii*, §§ 67-77, Trybunał orzekł, że główny argument podniesiony w sprawie dotyczył właśnie tego, czy skarga skarżącego dotycząca zarzucanej przewlekłości postępowania może być należycie rozpatrzona na szczeblu krajowym. Zatem sprawa nie może być postrzegana jako spełniająca drugą klauzulę ochrona. To samo podejście przyjęto w *Flisar p. Słowenii*, § 28. Trybunał zauważył, że skarżący zarzucał właśnie braku należytego rozpatrzenia jego sprawy przez sądy krajowe. Zauważył też, że Trybunał Konstytucyjny nie odniósł się skarg skarżącego dotyczących zarzucanego naruszenia gwarancji zawartych w art. 6 Konwencji. W związku z tym Trybunał odrzucił zastrzeżenie rządu na gruncie tego kryterium. W *Fomin p. Mołdawii*, skarżący skarżył się na podstawie art. 6, że sądy nie przedstawiły wystarczających powodów dla swoich decyzji skazując ją za przestępstwo administracyjne. Trybunał w tej sprawie połączył kwestię czy jej skarga została należycie rozpatrzona przez sąd krajowy z przedmiotem skargi, ostatecznie odrzucając możliwość zastosowania tego kryterium i stwierdzając naruszenie art. 6 łącznie.

439. Odnośnie interpretacji słowa “należycie”, obecne kryterium nie powinno być interpretowane równie dosłownie jak prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy, o którym mowa w art. 6 (*Ionescu p. Rumunii* (dec.); *Liga Portuguesa de Futebol Profissional p. Portugalii* (dec.)). Chociaż, jak wyjaśniono w *Šumbera p. Czechom*, niektóre uchybienia sprawiedliwości w postępowaniu mogą, z uwagi na ich charakter i natężenie, mieć wpływ na „należyte” rozpatrzenie sprawy (stąd stwierdzenie Trybunału, że nowe kryterium nie miało zastosowania do tej sprawy *Fomin p. Mołdawii*).

440. Ponadto pojęcie “należycie rozpatrzone” nie wymaga od Państwa zbadania przedmiotu jakiegokolwiek roszczenia wniesionego do sądów krajowych, bez względu na jego błahość. W *Ladygin p. Rosji* (dec.) Trybunał stwierdził, że tam, gdzie skarżący zamierza wystąpić z roszczeniem, które wyraźnie nie ma podstaw w prawie krajowym, ostatnie kryterium z art. 35 § 3 pkt. b) jest mimo to spełnione.

441. Jeżeli sprawa dotyczy zarzucanego naruszenia popełnionego w ostatniej instancji krajowego systemu prawnego, Trybunał może zrezygnować z wymogu należytego rozpatrzenia. Odmienna interpretacja pozbawiłaby Trybunał możliwości odrzucenia roszczenia, bez względu na jego błahość, jeżeli zarzucane naruszenie nastąpiło na ostatnim krajowym poziomie sądownictwa. (*Çelik p. Holandii* (dec.)).

LISTA SPRAW CYTOWANYCH

Orzecznictwo cytowane w tym Przewodniku odnosi się do wyroków i decyzji wydanych przez Europejski Trybunał Praw Człowieka oraz do decyzji i raportów Europejskiej Komisji Praw Człowieka.

Jeśli z informacji nie wynika inaczej to referencja cytowana odsyła do wyroku w przedmiocie skargi wydanego przez jedną z Izb Trybunału. Skrót „(dec.)” oznacza decyzję jednej z Izb Trybunału, natomiast skrót „[WI]” oznacza, że skarga była rozpatrywana przez Wielką Izbę Trybunału.

Hiperlinki do spraw cytowanych w wersji elektronicznej Przewodnika prowadzą do bazy danych HUDOC (<<http://hudoc.echr.coe.int>>) zawierającej orzecznictwo Trybunału (wyroki, decyzje Wielkiej Izby, Izb i Komitetu, sprawy zakomunikowane, opinie doradcze i streszczenia prawne z Notatki Informacyjnej Orzecznictwa), Komisji (decyzje i raporty) i Rady Ministrów (uchwały).

Trybunał wydaje wyroki i decyzje w języku angielskim lub francuskim, które są jego językami oficjalnymi. HUDOC zawiera również tłumaczenia wielu ważnych spraw na prawie trzydziści języków nieoficjalnych oraz linki do około stu zbiorów internetowych utworzonych przez osoby trzecie.

- A, B i C p. Irlandii* [WI], nr 25579/05, ECHR 2010
A. Menarini Diagnostics S.r.l. p. Włochom, nr 43509/08, 27 września 2011 r.
A. p. Francji, 23 listopada 1993 r., Seria A nr 277-B
A. p. Norwegii, nr 28070/06, 9 kwietnia 2009 r.
A. p. Wielkiej Brytanii, 23 września 1998 r., *Raporty z Wyroków i Decyzji 1998-VI*
A.A. p. Wielkiej Brytanii, nr 8000/08, 20 września 2011 r.
A.D.T. p. Wielkiej Brytanii, nr 35765/97, ECHR 2000-IX
A.N.H. p. Finlandii (dec.), nr 70773/11, 12 lutego 2013 r.
Abdulaziz, Cabales i Balkandali p. Wielkiej Brytanii, 28 maja 1985 r., Seria A nr 94
Abdulkhakov p. Rosji, nr 14743/11, 2 października 2012 r.
Abdulrahman p. Holandii (dec.), nr 66994/12, 5 lutego 2013 r.
Adam i Inni p. Niemcom (dec.), nr 290/03, 1 września 2005 r.
Ādamsons p. Łotwie, nr 3669/03, 24 czerwca 2008 r.
Adesina p. Francji (dec.), nr 31398/96, 13 września 1996 r.
Adolf p. Austrii, 26 marca 1982 r., Seria A nr 49
Aerts p. Belgii, 30 lipca 1998 r., *Raporty 1998-V*
Agathos i Inni p. Grecji, nr 19841/02, 23 września 2004 r.
Agbovi p. Niemcom (dec.), nr 71759/01, 25 września 2006 r.
Ageyevy p. Rosji, nr 7075/10, 18 kwietnia 2013 r.
AGOSI p. Wielkiej Brytanii, 24 października 1986 r., Seria A nr 108
Ahmet Sadik p. Grecji, 15 listopada 1996 r., *Raporty 1996-V*
Ahmud p. Holandii, 28 listopada 1996 r., *Raporty 1996-VI*
Ahrens p. Niemcom, nr 45071/09, 22 marca 2012 r.
Ahtinen p. Finlandii (dec.), nr 48907/99, 31 maja 2005 r.
Air Canada p. Wielkiej Brytanii, 5 maja 1995 r., Seria A nr 316-A
Airey p. Irlandii, 9 października 1979 r., Seria A nr 32
Aizpurua Ortiz i Inni p. Hiszpanii, nr 42430/05, 2 lutego 2010
Akdivar i Inni p. Turcji, 16 września 1996 r., *Raporty 1996-IV*
Aksoy p. Turcji, 18 grudnia 1996 r., *Raporty 1996-VI*

Aksu p. Turcji [WI], nr 4149/04 i 41029/04, ECHR 2012 r.
Al-Adsani p. Wielkiej Brytanii [GC], nr 35763/97, ECHR 2001-XI
Alatulkkila i Inni p. Finlandii, nr 33538/96, 28 lipca 2005 r.
Alaverdyan p. Armenii (dec.), nr 4523/04, 24 sierpnia 2010 r.
Albayrak p. Turcji, nr 38406/97, 31 stycznia 2008 r.
Albert i Le Compte p. Belgii, 10 lutego 1983, Seria A nr 58
Aldrian p. Austrii (dec.), nr 16266/90, decyzja Komisji z 7 maja 1990 r., Decyzja i Raporty (DR) 65
Aleksandr Zaichenko p. Rosji, nr 39660/02, 18 lutego 2010 r.
Aleksanyan p. Rosji, nr 46468/06, 22 grudnia 2008 r.
Aliev p. Gruzji, nr 522/04, 13 stycznia 2009 r.
Al-Jedda p. Wielkiej Brytanii [WI], nr 27021/08, ECHR 2011
Allan p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 48539/99, 28 sierpnia 2001 r.
Allen p. Wielkiej Brytanii [WI], nr 25424/09, ECHR 2013
Almeida Garrett, Mascarenhas Falcão i Inni p. Portugalii, nr. 29813/96 i 30229/96, ECHR 2000-I
Al-Moayad p. Niemcom (dec.), nr 35865/03, 20 lutego 2007 r.
Al-Nashif p. Bułgarii, nr 50963/99, 20 czerwca 2002 r.
Al-Saadoon i Mufdhi p. Wielkiej Brytanii, nr 61498/08, ECHR 2010
Al-Skeini i Inni p. Wielkiej Brytanii [WI], nr 55721/07, ECHR 2011
Amann p. Szwajcarii [WI], nr 27798/95, ECHR 2000-II
An i Inni p. Cyprówi, nr 18270/91, decyzja Komisji z 8 października 1991
Anayo p. Niemcom, nr 20578/07, 21 grudnia 2010 r.
Anchugov i Gladkov p. Rosji, nr 11157/04 i 15162/05, 4 lipca 2013 r.
Andrášik i Inni p. Słowacji (dec.), nr 57984/00 i inne, ECHR 2002-IX
Andrejeva p. Łotwie [WI], nr 55707/00, ECHR 2009
Andreou Papi p. Turcji, nr 16094/90, 22 września 2009 r.
Andronicou i Constantinou p. Cyprówi, 9 października 1997, Raporty 1997-VI
Andronikashvili p. Gruzji (dec.), nr 9297/08, 22 czerwca 2010 r.
Anheuser-Busch Inc. p. Portugalii [WI], nr 73049/01, ECHR 2007-I
Apay p. Turcji (dec.), nr 3964/05, 11 grudnia 2007 r.
APEH Üldözötteinek Szövetsége i Inni p. Węgrom, nr 32367/96, ECHR 2000-X
Apinis p. Łotwie (dec.), nr 46549/06, 20 Września 2011
Aquilina p. Malcie [WI], nr 25642/94, ECHR 1999-III
Arat p. Turcji, nr 10309/03, 10 November 2009
Armonienė p. Litwie, nr 36919/02, 25 November 2008
Assanidze p. Gruzji [WI], nr 71503/01, ECHR 2004-II
Association 21 December 1989 i Inni p. Rumunii, nr 33810/07 i 18817/08, 24 maja 2011 r.
Association Les témoins de Jéhovah p. Francji (dec.), nr 8916/05, 21 września 2010 r.
Athanassoglou i Inni p. Szwajcarii [WI], nr 27644/95, ECHR 2000-IV
Ayuntamiento de Mula p. Hiszpanii (dec.), nr 55346/00, ECHR 2001-I
Azemi p. Serbii (dec.), nr 11209/09, 5 November 2013
Azinas p. Cyprówi [WI], nr 56679/00, ECHR 2004-III

—B—

B. p. Francji, 25 marca 1992 r., Seria A nr 232-C
B.B. i F.B. p. Niemcom, nos. 18734/09 i 9424/11, 14 March 2013
B.C. p. Szwajcarii (dec.), nr 21353/93, Decyzja Komisji z 27 lutego 1995 r.
Bagheri i Maliki p. Holandii (dec.), nr 30164/06, 15 Maja 2007
Baillard p. Francji (dec.), nr 6032/04, 25 wrzesień 2008 r.
Balan p. Mołdawii (dec.), nr 44746/08, 24 styczeń 2012 r.
Balmer-Schafroth i Inni p. Szwajcarii, 26 sierpień 1997r., Raporty 1997-IV
Balsytė-Lideikienė p. Litwie, nr 72596/01, 4 listopad 2008 r.
Bandaletov p. Ukrainie, nr 23180/06, 31 październik 2013 r.

- Banković i Inni p. Belgii i innym* (dec.) [WI], nr 52207/99, ECHR 2001-XII
- Bannikov p. Łotwie*, nr 19279/03, 11 czerwca 2013 r.
- Barberà, Messegué i Jabardo p. Hiszpanii*, 6 grudnia 1988 r., Seria A nr 146
- Baumann p. Francji*, nr 33592/96, ECHR 2001-V
- Bazelyuk p. Ukrainie* (dec.), nr 49275/08, 27 marca 2012 r.
- Bazorkina p. Rosji*, nr 69481/01, 27 lipiec 2006 r.
- Beaumont p. Francji*, 24 listopada 1994 r., Seria A nr 296-B
- Beer i Regan p. Niemcom* [WI], nr 28934/95, 18 lutego 1999 r.
- Beganović p. Chorwacji*, nr 46423/06, 25 czerwca 2009 r.
- Behrami p. Francji i Saramati p. Francji, Niemcom i Norwegii* (dec.) [WI], nr 71412/01 i 78166/01, 2 maja 2007 r
- Bekauri p. Gruzji* (zastrzeżenia wstępne), nr 14102/02, 10 kwietnia 2012 r.
- Bekirski p. Bułgarii*, nr 71420/01, 2 września 2010 r.
- Belilos p. Szwajcarii*, 29 kwietnia 1988 r., Seria A nr 132
- Ben Salah Adraoui i Dhaima p. Hiszpanii* (dec.), nr 45023/98, ECHR 2000-IV
- Bendenoun p. Francji*, 24 lutego 1994 r., Seria A nr 284
- Benet Praha, spol. s r.o., p. Czechom* (dec.), nr 38354/06, 28 września 2010 r.
- BENet Praha, spol. s r.o., p. Czechom*, nr 33908/04, 24 lutego 2011 r.
- Benham p. Wielkiej Brytanii* [WI], 10 June 1996, *Reports* 1996-III
- Bensaid p. Wielkiej Brytanii*, nr 44599/98, ECHR 2001-I
- Bentham p. Holandii*, 23 października 1985 r., Seria A nr 97
- Berdzenishvili p. Rosji* (dec.), nr 31697/03, ECHR 2004-II
- Berić i Inni p. Bośni i Hercegowinie* (dec.), nos. 36357/04 et al., 16 październik 2007 r
- Berladir i Inni p. Rosji*, nr 34202/06, 10 lipiec 2012 r
- Bernadet p. Francji* (dec.), nr 31406/96, 27 listopad 1996 r.
- Bernh Larsen Holding AS i Inni p. Norwegii*, nr 24117/08, 14 marzec 2013 r.
- Berrehab p. Holandii*, 21 czerwiec 1988 r., Seria A nr 138
- Beyeler p. Włochom* [WI], nr 33202/96, ECHR 2000-I
- Beygo p. 46 Państwom Członkowskim Rady Europy* (dec.), nr 36099/06, 16 czerwca 2009 r.
- Bic i Inni p. Turcji* (dec.), nr 55955/00, 2 lutego 2006 r
- Bigaeva p. Grecji*, nr 26713/05, 28 maja 2009 r.
- Bijelić p. Czarnogórze i Serbii*, nr 11890/05, 28 kwietnia 2009 r
- Bimer S.A. p. Mołdawii*, nr 15084/03, 10 lipca 2007 r.
- Blagojević p. Holandii* (dec.), nr 49032/07, 9 czerwca 2009 r
- Blečić p. Chorwacji* [WI], nr 59532/00, ECHR 2006-III
- Blondje p. Holandii* (dec.), nr 7245/09, ECHR 2009
- Bock p. Niemcom* (dec.), nr 22051/07, 19 stycznia 2010 r.
- Boelens i Inni p. Belgii* (dec.), nr 20007/09, 11 września 2012 r.
- Boicenco p. Mołdawii*, nr 41088/05, 11 lipca 2006 r.
- Boivin p. 34 Państwom Członkowskim Rady Europy* (dec.), nr 73250/01, ECHR 2008
- Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi p. Irlandii* [WI], nr 45036/98, ECHR 2005-VI
- Botta p. Włochom*, 24 lutego 1998 r., *Reports* 1998-I
- Bottaro p. Włochom* (dec.), nr 56298/00, 23 maja 2002 r
- Bouglame p. Belgii* (dec.), nr 16147/08, 2 marca 2010 r
- Bouillop p. Francji* (dec.), nr 34489/03, 28 listopada 2006 r
- Boulois p. Luksemburgowi* [WI], nr 37575/04, ECHR 2012
- Boyle p. Wielkiej Brytanii*, 28 February 1994, opinia Komisji, Seria A nr 282-B
- Božinovski p. bylej Jugosławińskiej Republice Macedonii* (dec.), nr 68368/01, 1 lutego 2005 r.
- Brândușe p. Rumunii*, nr 6586/03, 7 kwietnia 2009 r.
- Bratři Zátkové, A.S., p. Czechom* (dec.), nr 20862/06, 8 lutego 2011 r.
- Brežec p. Chorwacji*, nr 7177/10, 18 lipca 2013 r.
- Broca i Texier-Micault p. Francji*, nr 27928/02 i 31694/02, 21 października 2003 r.

Bronda p. Włochom , 9 czerwca 1998 r., *Raporty* 1998-IV
Broniowski p. Polsce (dec.) [WI], nr 31443/96, ECHR 2002-X
Broniowski p. Polsce [WI], nr 31443/96, ECHR 2004-V
Brown p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 38644/97, 24 listopada 1998 r.
Brudnicka i Inni p. Polsce, nr 54723/00, ECHR 2005-II
Brüggemann i Scheuten p. Niemcom, nr 6959/75, Decyzja Komisji z dnia 19 maja 1976 r., DR 5
Brumărescu p. Rumunii [WI], nr 28342/95, ECHR 1999-VII
Brusco p. Francji , nr 1466/07, 14 października 2010 r.
Brusco p. Włochom (dec.), nr 69789/01, ECHR 2001-IX
Buchholz p. Niemcom, 6 maja 1981 r., Seria A nr 42
Buck p. Niemcom, nr 41604/98, ECHR 2005-IV
Buckley p. Wielkiej Brytanii, 25 września 1996r., *Raporty* 1996-IV
Bui Van Thanh i Inni p. Wielkiej Brytanii, nr 16137/90, Decyzja Komisji z dnia 12 marca 1990 r., DR 65
Buijen p. Niemcom, nr 27804/05, 1 kwietnia 2010 r.
Buj p. Chorwacji, nr 24661/02, 1 czerwca 2006 r.
Buldakov p. Rosji, nr 23294/05, 19 lipca 2011 r.
Bulinwar OOD i Hrusanov p. Bułgarii, nr 66455/01, 12 kwietnia 2007 r.
Burden p. Wielkiej Brytanii [WI], nr 13378/05, ECHR 2008
Burdov p. Rosji (nr 2), nr 33509/04, ECHR 2009
Burdov p. Rosji, nr 59498/00, ECHR 2002-III
Burghartz p. Szwajcarii, 22 lutego 1994 r., Seria A nr 280-B
Burov p. Mołdawii (dec.), nr 38875/03, 14 czerwca 2011 r.
Buzescu p. Rumunii, nr 61302/00, 24 maja 2005 r.

—C—

C.A.S. i C.S. p. Rumunii, nr 26692/05, 20 marca 2012 r.
C.C. p. Hiszpanii, nr 1425/06, 6 października 2009 r.
Çakıcı p. Turcji [WI], nr 23657/94, ECHR 1999-IV
Çakir i Inni p. Cypru (dec.), nr 7864/06, 29 kwietnia 2010 r.
Caldas Ramirez de Arrellano p. Hiszpanii (dec.), nr 68874/01, ECHR 2003-I
Campbell i Fell p. Wielkiej Brytanii, 28 czerwca 1984 r., Seria A nr 80
Campbell p. Wielkiej Brytanii, 25 marca 1992 r., Seria A nr 233
Cankoçak p. Turcji, nr 25182/94 i 26956/95, 20 lutego 2001 r.
Cantoni p. Francji [WI], 15 listopada 1996 r., *Raporty* 1996-V
Capital Bank AD p. Bułgarii, nr 49429/99, ECHR 2005-XII
Carson i Inni p. Wielkiej Brytanii [WI], nr 42184/05, ECHR 2010
Castells p. Hiszpanii, 23 kwietnia 1992 r., Seria A nr 236
Catan i Inni p. Republice Mołdawii i Rosji [WI], nr. 43370/04, 8252/05 i 18454/06, ECHR 2012
Čavajda p. Czechom (dec.), nr 17696/07, 29 marca 2011 r.
Çelik p. Holandii (dec.), nr 12810/13, 27 sierpnia 2013 r.
Çelik p. Turcji (dec.), nr 52991/99, ECHR 2004-X
Celniku p. Grecji , nr 21449/04, 5 lipca 2007 r.
Centro Europa 7 S.r.l. Di Stefano p. Włochom [WI], nr 38433/09, ECHR 2012
Chadimová p. Czechom, nr 50073/99, 18 kwietnia 2006 r.
Chagos Islanders p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 35622/04, 11 grudnia 2012 r.
Chapman p. Belgii (dec.), nr 39619/05, 5 marca 2013 r.
Chapman p. Wielkiej Brytanii [WI], nr 27238/95, ECHR 2001-I
Chappell p. Wielkiej Brytanii, 30 marca 1989 r., Seria A nr 152-A
Chappex p. Szwajcarii (dec.), nr 20338/92, 12 października 1994 r.
Charzyński p. Polsce (dec.), nr 15212/03, ECHR 2005-V
Chaudet p. Francji , nr 49037/06, 29 października 2009 r.
Chauvy i Inni p. Francji , nr 64915/01, ECHR 2004-VI

Chavdarov p. Bułgarii, nr 3465/03, 21 grudnia 2010 r.
Chelu p. Rumunii, nr 40274/04, 12 stycznia 2010 r.
Chernitsyn p. Rosji, nr 5964/02, 6 kwietnia 2006 r.
Chevrol p. Francji, nr 49636/99, ECHR 2003-III
Chiragov i Inni p. Armenii (dec.) [WI], nr 13216/05, 14 December 2011
Christie p. Wielkiej Brytanii, nr 21482/93, Decyzja Komisji z dnia 27 czerwca 1994 r., DR 78-B
Christine Goodwin p. Wielkiej Brytanii [WI], nr 28957/95, ECHR 2002-VI
Church of X. p. Wielkiej Brytanii, nr 3798/68, Decyzja Komisji z dnia 17 grudnia 1968 r, Zbiór 29
Çinar p. Turcji (dec.), nr 28602/95, 13 listopada 2003 r.
Ciobanu p. Rumunii (dec.), nr 52414/99, 16 grudnia 2003 r.
Ciubotaru p. Moldawii, nr 27138/04, 27 kwietnia 2010 r.
Ciulla p. Włochom, 22 lutego 1989, Seria A nr 148
Ciupercescu p. Rumunii, nr 35555/03, 15 czerwca 2010 r.
Cocchiarella p. Włochom [WI], nr 64886/01, ECHR 2006-V
Colibaba p. Moldawii, nr 29089/06, 23 października 2007 r.
Collectif national d'information et d'opposition à l'usine Melox – Collectif Stop Melox et Mox p. Francji (dec.), nr 75218/01, 28 marca 2006 r.
Collins i Akaziebie p. Szwecji (dec.), nr 23944/05, 8 March 2007
Confédération française démocratique du travail p. Wspólnotom Europejskim, nr 8030/77, Decyzja Komisji z dnia 10 lipca 1978 r., DR 13
Connolly p. 15 Państwom Członkowskim Unii Europejskiej (dec.), nr 73274/01, 9 grudnia 2008 r.
Constantinescu p. Rumunii, nr 28871/95, ECHR 2000-VIII
Cooperatieve Producentenorganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij U.A. p. Holandii (dec.), nr 13645/05, ECHR 2009
Cooperativa Agricola Slobozia-Hanesei p. Moldawii, nr 39745/02, 3 kwietnia 2007 r.
Copland p. Wielkiej Brytanii, nr 62617/00, ECHR 2007-I
Costa i Pavan p. Włochom, nr 54270/10, 28 sierpnia 2012 r.
Costello-Roberts p. Wielkiej Brytanii, 25 marca 1993 r., Seria A nr 247-C
Cotleş p. Rumunii, nr 38565/97, 3 czerwca 2003 r.
Craxi p. Włochom (nr 2), nr 25337/94, 17 lipca 2003 r.
Cudak p. Litwie [WI], nr 15869/02, ECHR 2010
Cvetković p. Serbii, nr 17271/04, 10 czerwca 2008 r.
Cypr p. Turcji [WI], nr 25781/94, ECHR 2001-IV

—D—

D.B. p. Turcji, nr 33526/08, 13 lipca 2010 r.
D.H. i Inni p. Czechom [WI], nr 57325/00, ECHR 2007-IV
D.J. i A.-K.R. p. Rumunii (dec.), nr 34175/05, 20 października 2009 r.
Dadouch p. Malcie, nr 38816/07, 20 lipca 2010 r.
Dalban p. Rumunii [WI], nr 28114/95, ECHR 1999-VI
Dalea p. Francji (dec.), nr 964/07, 2 lutego 2010 r.
Dalia p. Francji, 19 lutego 1998, *Raporty* 1998-I
Dayanan p. Turcji, nr 7377/03, 13 października 2009 r.
De Becker p. Belgii, nr 214/56, Decyzja Komisji z dnia 9 czerwca 1958 r.
De Bruin p. Holandii (dec.), nr 9765/09, 17 września 2013 r.
De Geouffre de la Pradelle p. Francji, 16 grudnia 1992 r., Seria A nr 253-B
De Ieso p. Włochom, nr 34383/02, 24 kwietnia 2012 r.
De Moor p. Belgii, 23 June 1994, Seria A nr 292-A
De Saedeleer p. Belgii, nr 27535/04, 24 lipca 2007 r.
De Wilde, Ooms I Versyp p. Belgii, 18 czerwca 1971 r., Seria A nr 12
Deés p. Węgrom, nr 2345/06, 9 listopada 2010 r.
Del Río Prada p. Hiszpanii [WI], nr 42750/09, ECHR 2013
Demades p. Turcji, nr 16219/90, 31 lipca 2003 r.

Demicoli p. Malcie, 27 sierpnia 1991 r., Seria A nr 210
Demir i Baykara p. Turcji [WI], nr 34503/97, ECHR 2008
Demirbaş i Inni p. Turcji (dec.), nr 1093/08 i inne, 9 listopada 2010 r.
Demopoulos i Inni p. Turcji (dec.) [WI], nr 46113/99 i nast., ECHR 2010
Dennis i Inni p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 76573/01, 2 lipca 2002 r.
Depalle p. Francji [WI], nr 34044/02, ECHR 2010
Depauw p. Belgii (dec.), nr 2115/04, 15 maja 2007 r.
Des Fours Walderode p. Czechom (dec.), nr 40057/98, ECHR 2004-V
Deweere p. Belgii, 27 lutego 1980 r., Seria A nr 35
Di Giovanni p. Włochom, nr 51160/06, 9 lipca 2013 r.
Di Salvo p. Włochom (dec.), nr 16098/05, 11 stycznia 2007 r.
Di Sante p. Włochom (dec.), nr 56079/00, 24 czerwca 2004 r.
Di Sarno i Inni p. Włochom, nr 30765/08, 10 stycznia 2012 r.
Diacenco p. Rumunii, nr 124/04, 7 lutego 2012 r.
Dickson p. Wielkiej Brytanii [WI], nr 44362/04, ECHR 2007-V
Dimitrescu p. Rumunii, nr. 5629/03 i 3028/04, 3 czerwca 2008 r.
Dink p. Turcji, nos. 2668/07 i nast., 14 września 2010 r.
Djokaba Lambi Longa p. Holandii (dec.), nr 33917/12, ECHR 2012
Doran p. Irlandii, nr 50389/99, ECHR 2003-X
Döring p. Niemcom (dec.), nr 37595/97, ECHR 1999-VIII
Döşemealtı Belediyesi p. Turcji (dec.), nr 50108/06, 23 marca 2010 r.
Draon p. Francji [WI], nr 1513/03, 6 października 2005 r.
Drijfhout p. Holandii (dec.), nr 51721/09, 22 lutego 2011 r.
Drozd i Janousek p. Francji i Hiszpanii, 26 czerwca 1992 r., Seria A nr 240
Dubus S.A. p. Francji, nr 5242/04, 11 czerwca 2009 r.
Dudek p. Niemcom (dec.), nr 12977/09 i nast., 23 listopada 2010 r.
Dudgeon p. Wielkiej Brytanii, 22 października 1981 r., Seria A nr 45
Dukmedjian p. Francji, nr 60495/00, 31 stycznia 2006 r.
Đurđević p. Chorwacji, nr 52442/09, ECHR 2011
Düringer i Grunze p. Francji (dec.), nr 61164/00 i 18589/02, ECHR 2003-II
Durini p. Włochom, nr 19217/91, Decyzja Komisji z dnia 12 stycznia 1994 r., DR 76-B
Dvořáček i Dvořáčková p. Słowacji, nr 30754/04, 28 lipca 2009 r.

—E—

E.B. p. Francji [WI], nr 43546/02, 22 stycznia 2008 r.
E.S. p. Niemcom, nr 262/57, Decyzja Komisji z dnia 28 sierpnia 1957 r., Yearbook 1
Eberhard i M. p. Słowenii, nr 8673/05 i 9733/05, 1 grudnia 2009 r.
Eckle p. Niemcom, 15 lipca 1982 r., Seria A nr 51
Éditions Périscope p. Francji, 26 marca 1992 r., Seria A nr 234-B
Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası p. Turcji, nr 20641/05, ECHR 2012
Egmez p. Cyprowi, nr 30873/96, ECHR 2000-XII
El Majjaoui i Stichting Touba Moskee p. Holandii (skreślenie) [WI], nr 25525/03, 20 grudnia 2007 r.
Ellès i Inni p. Szwajcarii, nr 12573/06, 16 grudnia 2010 r.
Ellli Poluhas Dödsbo p. Szwecji, nr 61564/00, ECHR 2006-I
El-Masri p. byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii [WI], nr 39630/09, ECHR 2012
Emesa Sugar N.V. p. Holandii (dec.), nr 62023/00, 13 stycznia 2005 r.
Emine Araç p. Turcji, nr 9907/02, 23 września 2008 r.
Enea p. Włochom [WI], nr 74912/01, ECHR 2009
Engel i Inni p. Holandii, 8 czerwca 1976 r., Seria A nr 22
Enukidze i Girgvliani p. Gruzji, nr 25091/07, 26 kwietnia 2011 r.
Eon p. Francji, nr 26118/10, 14 marca 2013 r.
Epözdemir p. Turcji (dec.), nr 57039/00, 31 stycznia 2002 r.

Evans p. Wielkiej Brytanii [WI], nr 6339/05, ECHR 2007-I
Evcen p. Holandii, nr 32603/96, Decyzja Komisji z dnia 3 grudnia 1997 r.
Eyoun-Priso p. Francji, nr 24352/94, raport Komisji z dnia 9 kwietnia 1997 r
Ezeh i Connors p. Wielkiej Brytanii [WI], nos. 39665/98 i 40086/98, ECHR 2003-X

—F—

Fabris p. Francji [WI], nr 16574/08, ECHR 2013
Fadeyeva p. Rosji, nr 55723/00, ECHR 2005-IV
Fairfield p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 24790/04, ECHR 2005-VI
Fakhretdinov i Inni p. Rosji (dec.), nr 26716/09, 67576/09 i 7698/10, 23 września 2010 r
Farcaş p. Rumunii (dec.), nr 32596/04, 14 września 2010 r
Fawsie p. Grecji, nr 40080/07, 28 października 2010 r
Fayed p. Wielkiej Brytanii, 21 września 1994 r., Seria A nr 294-B
Fédération chrétienne des témoins de Jéhovah de France p. Francji (dec.), nr 53430/99, ECHR 2001-XI
Federation of French Medical Trade Unions i National Federation of Nurses p. Francji (dec.), nr 10983/84, Decyzja Komisji z dnia 12 maja 1986 r., DR 47
Fedotov p. Moldawii (dec.), nr 51838/07, 24 maja 2011 r
Fedotova p. Rosji, nr 73225/01, 13 kwietnia 2006 r
Feldbrugge p. Holandii, 29 maja 1986 r, Seria A nr 99
Fener Rum Patrikliği (Ecumenical Patriarchy) p. Turcji (dec.), nr 14340/05, 12 czerwca 2007 r
Fernandez p. Francji (dec.), nr 65421/10, 17 stycznia 2012 r
Fernie p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 14881/04, 5 stycznia 2006 r
Ferrazzini p. Włochom [WI], nr 44759/98, ECHR 2001-VII
Ferreira Alves p. Portugalii (nr 6), nr 46436/06 i 55676/08, 13 kwietnia 2010 r.
Filipović p. Serbii, nr 27935/05, 20 listopada 2007 r.
Financial Times Ltd i Inni p. Wielkiej Brytanii, nr 821/03, 15 grudnia 2009 r
Finger p. Bułgarii, nr 37346/05, 10 maja 2011 r.
Fischer p. Austrii (dec.), nr 27569/02, ECHR 2003-VI
Fiume p. Włochom, nr 20774/05, 30 czerwca 2009 r
Flisar p. Słowenii, nr 3127/09, 29 września 2011
Flores Cardoso p. Portugalii, nr 2489/09, 29 maja 2012
Fogarty p. Wielkiej Brytanii [WI], nr 37112/97, ECHR 2001-XI
Folgerø i Inni p. Norwegii (dec.), nr 15472/02, 14 lutego 2006 r.
Folgerø i Inni p. Norwegii [WI], nr 15472/02, ECHR 2007-III
Fomin p. Moldawii, nr 36755/06, 11 października 2011 r
Foti i Inni p. Włochom, 10 grudnia 1982 r., Seria A nr 56
Frérot p. Francji, nr 70204/01, 12 czerwca 2007 r
Fressoz I Roire p. Francji [WI], nr 29183/95, ECHR 1999-I
Friend i Inni p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 16072/06 i 27809/08, 24 listopada 2009 r
Funke p. Francji, 25 lutego 1993 r., Seria A nr 256-A

—G—

Gäfgen p. Niemcom [WI], nr 22978/05, ECHR 2010
Gaftoniuc p. Rumunii (dec.), nr 30934/05, 22 lutego 2011 r
Gagiu p. Rumunii, nr 63258/00, 24 lutego 2009 r
Gagliano Giorgi p. Włochom, nr 23563/07, ECHR 2012
Gaglione i Inni p. Włochom, nos. 45867/07 i nast., 21 grudnia 2010 r
Galev i Inni p. Bułgarii (dec.), nr 18324/04, 29 września 2009 r
Galić p. Holandii (dec.), nr 22617/07, 9 czerwca 2009 r
Galović p. Chorwacji (dec.), nr 54388/09, 5 marca 2013 r
García Ruiz p. Hiszpanii [WI], nr 30544/96, ECHR 1999-I
Gardean i S.C. Grup 95 SA p. Rumunii (rewizja), nr 25787/04, 30 kwietnia 2013 r
Gardel p. Francji, nr 16428/05, ECHR 2009

Garnaga p. Ukrainie, nr 20390/07, 16 maja 2013 r
Gas i Dubois p. Francji (dec.), nr 25951/07, 31 sierpnia 2010 r
Gasparini p. Włochom i Belgii (dec.), nr 10750/03, 12 maja 2009 r
Gast i Popp p. Niemcom, nr 29357/95, ECHR 2000-II
Gayduk i Inni p. Ukrainie (dec.), nr 45526/99 i inne, ECHR 2002-VI
Gennari p. Włochom (dec.), nr 46956/99, 5 października 2000 r
Gentilhomme, Schaff-Benhadi i Zerouki p. Francji, nr 48205/99, 48207/99 i 48209/99, 14 maja 2002 r
Georgel i Georgeta Stoicescu p. Rumunii, nr 9718/03, 26 lipca 2011 r
Georgiadis p. Grecji, 29 maja 1997 r., *Raporty 1997-III*
Georgian Labour Party p. Gruzji, nr 9103/04, ECHR 2008
Geraguyn Khorhurd Patgamavorakan Akumb p. Armenii (dec.), nr 11721/04, 14 kwietnia 2009 r
Giacomelli p. Włochom, nr 59909/00, ECHR 2006-XII
Gillan i Quinton p. Wielkiej Brytanii, nr 4158/05, ECHR 2010
Gillberg p. Szwecji [WI], nr 41723/06, 3 kwietnia 2012 r
Gillow p. Wielkiej Brytanii, 24 listopada 1986 r., Seria A nr 109
Giuliani i Gaggio p. Włochom [WI], nr 23458/02, ECHR 2011
Giummarra i Inni p. Francji (dec.), nr 61166/00, 12 czerwca 2001 r
Giuran p. Rumunii, nr 24360/04, ECHR 2011
Giusti p. Włochom, nr 13175/03, 18 października 2011 r.
Gladysheva p. Rosji, nr 7097/10, 6 grudnia 2011 r
Glass p. Wielkiej Brytanii, nr 61827/00, ECHR 2004-II
Glor p. Szwajcarii, nr 13444/04, ECHR 2009
Godelli p. Włochom, nr 33783/09, 25 września 2012 r
Gorou p. Grecji (nr 2) [WI], nr 12686/03, 20 marca 2009 r
Gorraiz Lizarraga i Inni p. Hiszpanii, nr 62543/00, ECHR 2004-III
Goția p. Rumunii (dec.), nr 24315/06, 5 października 2010 r
Grădinar p. Mołdawii, nr 7170/02, 8 kwietnia 2008 r
Grässer p. Niemcom (dec.), nr 66491/01, 16 września 2004 r
Gratzinger i Gratzingerova p. Czechom (dec.) [WI], nr 39794/98, ECHR 2002-VII
Grecu p. Rumunii, nr 75101/01, 30 listopada 2006 r
Greek Federation of Bank Employee Unions p. Grecji (dec.), nr 72808/10, 6 grudnia 2011 r
Grišankova i Grišankovs p. Łotwie (dec.), nr 36117/02, ECHR 2003-II
Groni p. Albanii, nr 25336/04, 7 lipca 2009 r
Grossi i Inni p. Włochom (rewizja), nr 18791/03, 30 października 2012 r
Grzinčič p. Słowenii, nr 26867/02, 3 maja 2007 r
Guerra i Inni p. Włochom, 19 lutego 1998 r., *Raporty 1998-I*
Guillot p. Francji, 24 października 1996 r., *Raporty 1996-V*
Guisset p. Francji, nr 33933/96, ECHR 2000-IX
Gül p. Szwajcarii, 19 lutego 1996 r., *Raporty 1996-I*
Gülmez p. Turcji, nr 16330/02, 20 maja 2008 r
Güneş p. Turcji (dec.), nr 53916/00, 13 maja 2004 r
Gurguchiani p. Hiszpanii, nr 16012/06, 15 grudnia 2009 r
Guruyan p. Armenii (dec.), nr 11456/05, 24 stycznia 2012 r
Gutfreund p. Francji, nr 45681/99, ECHR 2003-VII
Güzel Erdagöz p. Turcji, nr 37483/02, 21 października 2008 r

—H—

H.F. K.-F. p. Niemcom, nr 25629/94, raport Komisji z dnia 10 września 1996 r
Haas p. Szwajcarii (dec.), nr 31322/07, 20 maja 2010 r
Haas p. Szwajcarii, nr 31322/07, 20 stycznia 2011 r
Haas p. Holandii, nr 36983/97, ECHR 2004-I
Hadrabová i Inni p. Czechom (dec.), nr 42165/02 i 466/03, 25 września 2007 r

Hadri-Vionnet p. Szwajcarii, nr 55525/00, 14 lutego 2008 r
Hajduová p. Słowacji, nr 2660/03, 30 listopada 2010 r
Halford p. Wielkiej Brytanii, 25 czerwca 1997 r., *Raporty 1997-III*
Hamer p. Belgii, nr 21861/03, ECHR 2007-V
Hamidovic p. Włochom (dec.), nr 31956/05, 13 września 2011 r
Hanzl i Špadrna p. Czechom (dec.), nr 30073/06, 15 stycznia 2013 r
Harabin p. Słowacji, nr 58688/11, 20 listopada 2012 r
Hardy i Maile p. Wielkiej Brytanii, nr 31965/07, 14 lutego 2012 r
Hartman p. Czechom, nr 53341/99, ECHR 2003-VIII
Hartung p. Francji (dec.), nr 10231/07, 3 listopada 2009 r
Harutyunyan p. Armenii, nr 36549/03, ECHR 2007-III
Havelka p. Czechom (dec.), nr 7332/10, 20 września 2011 r
Helander p. Finlandii (dec.) nr 10410/10, 10 września 2013 r
Helmers p. Szwecji, 29 October 1991, Seria A nr 212-A
Hingitaq 53 i Inni p. Danii (dec.), nr 18584/04, ECHR 2006-I
Hirsi Jamaa i Inni p. Włochom [WI], nr 27765/09, ECHR 2012
Hofmann p. Niemcom (dec.), nr 1289/09, 23 lutego 2010 r
Hokkanen p. Finlandii (dec.), nr 25159/94, 15 maja 1996 r
Hokkanen p. Finlandii, 23 września 1994, Seria A nr 299-A
Holland p. Szwecji (dec.), nr 27700/08, 9 lutego 2010 r
Holub p. Czechom (dec.), nr 24880/05, 14 grudnia 2010 r
Hornsby p. Grecji, 19 marca 1997 r., *Raporty 1997-II*
Horsham p. Wielkiej Brytanii, nr 23390/94, Decyzja Komisji z dnia 4 września 1995 r
Horvat p. Chorwacji, nr 51585/99, ECHR 2001-VIII
Hotter p. Austrii (dec.), nr 18206/06, 7 października 2010 r
Howard p. Wielkiej Brytanii, nr 10825/84, Decyzja Komisji z dnia 18 października 1985 r., DR 52
Hristozov i Inni p. Bułgarii, nr 47039/11 i 358/12, ECHR 2012
Hudecová i Inni p. Słowacji (dec.), nr 53807/09, 18 grudnia 2012 r
Humen p. Polsce [WI], nr 26614/95, 15 października 1999 r
Hüseyin Turan p. Turcji, nr 11529/02, 4 marca 2008 r
Hussein p. Albanii i 20 innym Ukladającym się Stronom (dec.), nr 23276/04, 14 marca 2006 r
Hutten-Czapska p. Polsce [WI], nr 35014/97, ECHR 2006-VIII

I.J.L. p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 39029/97, 6 lipca 1999 r
I.T.C. Ltd p. Malcie (dec.), nr 2629/06, 11 grudnia 2007 r
Iambor p. Rumunii (nr 1), nr 64536/01, 24 czerwca 2008 r
Ian Edgar (Liverpool) Ltd p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 37683/97, ECHR 2000-I
Iatridis p. Grecji [WI], nr 31107/96, ECHR 1999-II
İçyer p. Turcji (dec.), nr 18888/02, ECHR 2006-I
Idalov p. Rosji [WI], nr 5826/03, 22 maja 2012 r
Ignats p. Łotwie (dec.), nr 38494/05, 24 września 2013 r
Ilaşcu i Inni p. Mołdawii i Rosji [WI], nr 48787/99, ECHR 2004-VII
İlhan p. Turcji [WI], nr 22277/93, ECHR 2000-VII
Illiu i Inni p. Belgii (dec.), nr 14301/08, 19 maja 2009 r
Imakayeva p. Rosji, nr 7615/02, ECHR 2006-XIII
Imbrioscia p. Szwajcarii, 24 listopada 1993 r., Seria A nr 275
Ionescu p. Rumunii (dec.), nr 36659/04, 1 czerwca 2010 r
Iordache p. Rumunii, nr 6817/02, 14 października 2008 r
İpek p. Turcji (dec.), nr 39706/98, 7 listopada 2000 r
Irlandia p. Wielkiej Brytanii, 18 stycznia 1978 r., Seria A nr 25
Isaak i Inni p. Turcji (dec.), nr 44587/98, 28 września 2006 r

Islamic Republic of Iran Shipping Lines p. Turcji, nr 40998/98, ECHR 2007-V
Issa i Inni p. Turcji, nr 31821/96, 16 listopada 2004 r
Ivan Atanasov p. Bułgarii, nr 12853/03, 2 grudnia 2010 r
Ivanțoc i Inni p. Moldawii i Rosji, nr 23687/05, 15 listopada 2011 r

—J—

J.A. Pye (Oxford) Ltd i J.A. Pye (Oxford) Land Ltd p. Wielkiej Brytanii [WI], nr 44302/02, ECHR 2007-III
James i Inni p. Wielkiej Brytanii, 21 lutego 1986 r., Seria A nr 98
Jančev. p. byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii (dec.), nr 18716/09, 4 października 2011 r
Janowiec i Inni p. Rosji [WI], nr 55508/07 i 29520/09, ECHR 2013
Jasinskis p. Łotwie, nr 45744/08, 21 grudnia 2010 r
Jeličić p. Bośni i Hercegowinie (dec.), nr 41183/02, ECHR 2005-XII
Jenița Mocanu p. Rumunii, nr 11770/08, 17 grudnia 2013 r
Jensen i Rasmussen p. Danii (dec.), nr 52620/99, 20 marca 2003 r
Jensen p. Danii (dec.), nr 48470/99, ECHR 2001-X
Jian p. Rumunii (dec.), nr 46640/99, 30 marca 2004 r
Jirsák p. Czechom (dec.), nr 8968/08, 5 kwietnia 2012 r
Johansen p. Norwegii, 7 sierpnia 1996 r., *Raporty* 1996-III
Johnston i Inni p. Irlandii, 18 grudnia 1986 r., Seria A nr 112
Johti Sapmelaccat Ry i Inni p. Finlandii (dec.), nr 42969/98, 18 stycznia 2005 r
Joos p. Szwajcarii, nr 43245/0, 15 listopada 2012 r
Jovanović p. Chorwacji (dec.), nr 59109/00, ECHR 2002-III
Juhas Đurić p. Serbii (rewizja), nr 48155/06, 10 kwietnia 2012 r
Jurisic i Collegium Mehrerau p. Austrii, nr 62539/00, 27 lipca 2006 r
Jussila p. Finlandii [WI], nr 73053/01, ECHR 2006-XIII

—K—

K. p. Wielkiej Brytanii, nr 11468/85, Decyzja Komisji z dnia 15 października 1986 r., DR 50
K.H. i Inni p. Słowacji, nr 32881/04, ECHR 2009
K.S. i K.S. AG p. Szwajcarii, nr 19117/91, Decyzja Komisji z dnia 12 stycznia 1994 r., DR 76-B
Kaburov p. Bułgarii (dec.), nr 9035/06, 19 czerwca 2012 r.
Kadiķis p. Łotwie (dec.), nr 47634/99, 29 czerwca 2000 r
Kafkaris p. Cypru (dec.), nr 9644/09, 21 czerwca 2011 r
Kalashnikov p. Rosji, nr 47095/99, ECHR 2002-VI
Kamaliyevy p. Rosji, nr 52812/07, 3 czerwca 2010 r
Kanthak p. Niemcom, nr 12474/86, Decyzja Komisji z dnia 11 października 1988 r., DR 58
Karakó p. Węgrom, nr 39311/05, 28 kwietnia 2009 r
Karapanagiotou i Inni p. Grecji, nr 1571/08, 28 października 2010 r
Karashev p. Finlandii (dec.), nr 31414/96, ECHR 1999-II
Karner p. Austrii, nr 40016/98, ECHR 2003-IX
Karoussiotis p. Portugalii, nr 23205/08, ECHR 2011
Kaur p. Holandii (dec.), nr 35864/11, 15 maja 2012 r
Kaya i Polat p. Turcji (dec.), nr 2794/05 i 40345/05, 21 października 2008 r
Kearns p. Francji, nr 35991/04, 10 stycznia 2008 r
Keegan p. Irlandii, 26 maja 1994 r., Seria A nr 290
Kefalas i Inni p. Grecji, 8 czerwca 1995 r., Seria A nr 318-A
Kemmache p. Francji (nr 3), 24 listopada 1994 r., Seria A nr 296-C
Kennedy p. Wielkiej Brytanii, nr 26839/05, 18 maja 2010 r
Kerechashvili p. Gruzji (dec.), nr 5667/02, ECHR 2006-V
Kerimov p. Azerbejdżanowi (dec.), nr 151/03, 28 września 2006 r
Kerojärvi p. Finlandii, 19 lipca 1995 r., Seria A nr 322
Kezer i Inni p. Turcji (dec.), nr 58058/00, 5 października 2004 r
Khadzhaliyev i Inni p. Rosji, nr 3013/04, 6 listopada 2008 r

Khamidov p. Rosji, nr 72118/01, 15 listopada 2007 r
Khan p. Wielkiej Brytanii, nr 35394/97, ECHR 2000-V
Khashiyev i Akayeva p. Rosji, nr 57942/00 i 57945/00, 24 lutego 2005 r
Khodorkovskiy i Lebedev p. Rosji, nr 11082/06 i 13772/05, 25 lipca 2013 r
Kiiskinen p. Finlandii (dec.), nr 26323/95, ECHR 1999-V
Kikots i Kikota p. Łotwie (dec.), nr 54715/00, 6 czerwca 2002 r
Kioui p. Grecji (dec.), nr 52036/09, 20 września 2011 r
Klass i Inni p. Niemcom, 6 września 1978 r., Seria A nr 28
Klyakhin p. Rosji, nr 46082/99, 30 listopada 2004 r
Koç i Tambaş p. Turcji (dec.), nr 46947/99, 24 lutego 2005 r
Koç i Tosun p. Turcji (dec.), nr 23852/04, 13 listopada 2008 r.
Koch p. Niemcom, nr 497/09, 19 lipca 2012 r.
Kök p. Turcji, nr 1855/02, 19 października 2006 r
Kokhreidze i Ramishvili p. Gruzji (dec.), nr 17092/07 i 22032/07, 25 września 2012 r
Kolyadenko i Inni p. Rosji, nr 17423/05 i nast., 28 lutego 2012 r
König p. Niemcom, 28 czerwca 1978 r., Seria A nr 27
Konstantin Markin p. Rosji [WI], nr 30078/06, ECHR 2012 r
Kopecký p. Słowacji [WI], nr 44912/98, ECHR 2004-IX
Köpke p. Niemcom (dec.), nr 420/07, 5 października 2010 r
Kopp p. Szwajcarii, 25 marca 1998 r., *Raporty* 1998-II
Korenjak p. Słowenii (dec.), nr 463/03, 15 maja 2007 r
Korizno p. Łotwie (dec.), nr 68163/01, 28 września 2006 r
Kornakovs p. Łotwie, nr 61005/00, 15 czerwca 2006 r
Korolev p. Rosji (dec.), nr 25551/05, 1 lipca 2010 r
Kotov p. Rosji [WI], nr 54522/00, 3 kwietnia 2012 r
Koumoutsea i Inni p. Grecji (dec.), nr 56625/00, 13 grudnia 2001 r
Kozacıoğlu p. Turcji [WI], nr 2334/03, 19 lutego 2009 r
Kozlova i Smirnova p. Łotwie (dec.), nr 57381/00, ECHR 2001-XI
Kroon i Inni p. Holandii, 27 października 1994 r., Seria A nr 297-C
Krušković p. Chorwacji, nr 46185/08, 21 czerwca 2011 r
Kübler p. Niemcom, nr 32715/06, 13 stycznia 2011 r
Kudła p. Polsce [WI], nr 30210/96, ECHR 2000-XI
Kurić i Inni p. Słowenii [WI], nr 26828/06, ECHR 2012
Kurt p. Turcji, 25 maja 1998, *Raporty* 1998-III
Kutzner p. Niemcom, nr 46544/99, ECHR 2002-I
Kwakye-Nti i Dufie p. Holandii (dec.), nr 31519/96, 7 listopada 2000 r
Kyprianou p. Cypru [WI], nr 73797/01, ECHR 2005-XIII

L. p. Holandii, nr 45582/99, ECHR 2004-IV
L'Érablière A.S.B.L. p. Belgii, nr 49230/07, ECHR 2009
Labsi p. Słowacji, nr 33809/08, 15 maja 2012 r
Laduna p. Słowacji, nr 31827/02, ECHR 2011
Ladygin p. Rosji (dec.), nr 35365/05, 30 sierpnia 2011 r
Laidin p. Francji (nr 2), nr 39282/98, 7 stycznia 2003 r
Lambert p. Francji, 24 sierpnia 1998 r., *Raporty* 1998-V
Langborger p. Szwecji, 22 czerwca 1989, Seria A nr 155
Laska i Lika p. Albanii, nr 12315/04 i 17605/04, 20 kwietnia 2010 r
Laskey, Jaggard i Brown p. Wielkiej Brytanii, 19 lutego 1997, *Raporty* 1997-I
Łatak p. Polsce (dec.), nr 52070/08, 12 października 2010 r
Lauko p. Słowacji, 2 września 1998 r., *Raporty* 1998-VI
Le Calvez p. Francji, 29 lipca 1998 r., *Raporty* 1998-V

Le Compte, Van Leuven i De Meyere p. Belgii, 23 czerwca 1981 r., Seria A nr 43
Leander p. Szwecji, 26 marca 1987 r., Seria A nr 116
Leandro Da Silva p. Luksemburgowi, nr 30273/07, 11 lutego 2010 r
Lechesne p. Francji, nr 20264/92, raport Komisji z dnia 21 maja 1997 r
Lederer p. Niemcom (dec.), nr 6213/03, ECHR 2006-VI
Léger p. Francji (skreślenie) [WI], nr 19324/02, 30 marca 2009 r
Lehtinen p. Finlandii (dec.), nr 39076/97, ECHR 1999-VII
Lenzing AG p. Niemcom (dec.), nr 39025/97, 9 września 1998 r
Leon i Agnieszka Kania p. Polsce, nr 12605/03, 21 lipca 2009 r
Lepojić p. Serbii, nr 13909/05, 6 listopada 2007 r
Levänen i Inni p. Finlandii (dec.), nr 34600/03, 11 kwietnia 2006 r
Libert p. Belgii (dec.), nr 44734/98, 8 lipca 2004 r
Lienhardt p. Francji (dec.), nr 12139/10, 13 września 2011 r
Liepājnieks p. Łotwie (dec), nr 37586/06, 2 listopada 2010 r
Liga Portuguesa de Futebol Profissional p. Portugalii (dec.), nr 49639/09, 3 kwietnia 2012 r
Lilly France p. Francji (dec.), nr 53892/00, 3 grudnia 2002 r
Löffler p. Austrii, nr 30546/96, 3 października 2000 r
Loiseau p. Francji (dec.), nr 46809/99, ECHR 2003-XII
Loizidou p. Turcji (wstępne zastrzeżenia), 23 marca 1995 r., Seria A nr 310
Loizidou p. Turcji, 18 grudnia 1996 r., *Raporty* 1996-VI
Lopata p. Rosji, nr 72250/01, 13 lipca 2010 r
Lopez Cifuentes p. Hiszpanii (dec.), nr 18754/06, 7 lipca 2009 r
López Ostra p. Hiszpanii, 9 grudnia 1994 r., Seria A nr 303-C
Losonci Rose i Rose p. Szwajcarii, nr 664/06, 9 listopada 2010 r
Lowe p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 12486/07, 8 września 2009 r
Luchaninova p. Ukrainie, nr 16347/02, 9 czerwca 2011 r
Lüdi p. Szwajcarii, 15 czerwca 1992 r., Seria A nr 238
Lukenda p. Słowenii, nr 23032/02, ECHR 2005-X
Luordo p. Włochom, nr 32190/96, ECHR 2003-IX
Lutz p. Niemcom, 25 August 1987, Series A nr 123
Lyons p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 15227/03, ECHR 2003-IX

—M—

M. p. Danii, nr 17392/90, Decyzja Komisji z dnia 14 października 1992 r., DR 73
M. p. Wielkiej Brytanii, nr 13284/87, Decyzja Komisji z dnia 15 października 1987 r., DR 54
M.B. p. Wielkiej Brytanii, nr 22920/93, Decyzja Komisji z dnia 6 kwietnia 1994 r., DR 77-B
M.K. p. Francji, nr 19522/09, 18 kwietnia 2013 r
M.S.S. p. Belgii i Grecji [WI], nr 30696/09, 21 stycznia 2011 r
Maaouia p. Francji [WI], nr 39652/98, ECHR 2000-X
Macedo da Costa p. Luksemburgowi (dec.), nr 26619/07, 5 czerwca 2012 r
Mackay i BBC Scotland p. Wielkiej Brytanii, nr 10734/05, 7 grudnia 2010 r
Makharadze i Sikharulidze p. Gruzji, nr 35254/07, 22 listopada 2011 r
Malhous p. Czechom (dec.) [WI], nr 33071/96, ECHR 2000-XII
Malige p. Francji, 23 września 1998, *Raporty* 1998-VII
Malone p. Wielkiej Brytanii, 2 sierpnia 1984, Seria A nr 82
Maltzan i Inni p. Niemcom (dec.) [WI], nr 71916/01, 71917/01 i 10260/02, ECHR 2005-V
Mamatkulov i Askarov p. Turcji [WI], nr 46827/99 i 46951/99, ECHR 2005-I
Mann p. Wielkiej Brytanii i Portugalii (dec.), nr 360/10, 1 lutego 2011 r
Mannai p. Włochom, nr 9961/10, 27 marca 2012 r
Manoilescu i Dobrescu p. Rumunii i Rosji (dec.), nr 60861/00, ECHR 2005-VI
Manuel p. Portugalii (dec.), nr 62341/00, 31 stycznia 2002 r
Marckx p. Belgii, 13 czerwca 1979 r., Seria A nr 31

Marckx p. Belgii, raport Komisji z dnia 10 grudnia 1977 r., Seria B nr 29
Margareta i Roger Andersson p. Szwecji, 25 lutego 1992 r., Seria A nr 226-A
Marion p. Francji, nr 30408/02, 20 grudnia 2005 r
Markovic i Inni p. Włochom [WI], nr 1398/03, ECHR 2006-XIV
Martínez Martínez i Pino Manzano p. Hiszpanii, nr 61654/08, 3 lipca 2012 r
Maskhadova i Inni p. Rosji, nr 18071/05, 6 czerwca 2013 r
Maslov p. Austrii [WI], nr 1638/03, ECHR 2008
Maslova i Nalbandov p. Rosji, nr 839/02, 24 stycznia 2008 r
Masson i Van Zon p. Holandii, 28 września 1995 r., Seria A nr 327-A
Massuro p. Włochom (dec.), nr 58587/00, 1 kwietnia 2004 r
Matoušek p. Czechom (dec.), nr 9965/08, 29 marca 2011 r.
Matter p. Słowacji, nr 31534/96, 5 lipca 1999 r
Matthews p. Wielkiej Brytanii [WI], nr 24833/94, ECHR 1999-I
Matveyev p. Rosji, nr 26601/02, 3 lipca 2008 r
Matyjek p. Polsce (dec.), nr 38184/03, ECHR 2006-VII
McCann i Inni p. Wielkiej Brytanii, 27 września 1995 r., Seria A nr 324
McCann p. Wielkiej Brytanii, nr 19009/04, 13 maja 2008 r
McElhinney p. Irlandii i Wielkiej Brytanii (dec.) [WI], nr 31253/96, 9 lutego 2000 r
McFarlane p. Irlandii [WI], nr 31333/06, 10 września 2010 r
McFeeley i Inni p. Wielkiej Brytanii, nr 8317/78, Decyzja Komisji z dnia 15 maja 1980 r, DR 20
McGinley i Egan p. Wielkiej Brytanii, 9 czerwca 1998 r., *Raporty* 1998-III
McKay-Kopecka p. Polsce (dec.), nr 45320/99, 19 września 2006
McKerr p. Wielkiej Brytanii, nr 28883/95, ECHR 2001-III
McLeod p. Wielkiej Brytanii, 23 września 1998 r., *Raporty* 1998-VII
McMichael p. Wielkiej Brytanii, 24 lutego 1995 r., Seria A nr 307-B
McShane p. Wielkiej Brytanii, nr 43290/98, 28 maja 2002 r
Medvedev i Inni p. Francji [WI], nr 3394/03, ECHR 2010
Meftah i Inni p. Francji [WI], nr 32911/96, 35237/97 i 34595/97, ECHR 2002-VII
Megadat.com SRL p. Moldawii, nr 21151/04, ECHR 2008
Mehmet Nuri Özen i Inni p. Turcji, nr 15672/08 i nast., 11 stycznia 2011 r
Mehmet Salih i Abdülsamet Çakmak p. Turcji, nr 45630/99, 29 kwietnia 2004 r
Melnik p. Ukrainie, nr 72286/01, 28 marca 2006 r
Meltex Ltd p. Armenii (dec.), nr 37780/02, 27 maja 2008 r
Menteş i Inni p. Turcji, 28 listopada 1997 r., *Raporty* 1997-VIII
Mentzen p. Łotwie (dec.), nr 71074/01, ECHR 2004-XII
Merger i Cros p. Francji (dec.), nr 68864/01, 11 marca 2004 r
Merit p. Ukrainie, nr 66561/01, 30 marca 2004 r.
Messina p. Włochom (nr 2), nr 25498/94, ECHR 2000-X
Micallef p. Malcie [WI], nr 17056/06, ECHR 2009
Michalak p. Polsce (dec.), nr 24549/03, 1 marca 2005 r
Michaud p. Francji, nr 12323/11, ECHR 2012
Mieg de Boofzheim p. Francji (dec.), nr 52938/99, ECHR 2002-X
Migliore i Inni p. Włochom (dec.), nr 58511/13, 59971/13 i 59987/13, 12 listopada 2013 r
Mihova p. Włochom (dec.), nr 25000/07, 30 marca 2010 r
Mikolajová p. Słowacji, nr 4479/03, 18 stycznia 2011 r
Mikulić p. Chorwacji, nr 53176/99, ECHR 2002-I
Mileva i Inni p. Bułgarii, nos. 43449/02 i 21475/04, 25 listopada 2010 r
Milošević p. Holandii (dec.), nr 77631/01, 19 marca 2002 r
Miroļubovs i Inni p. Łotwie, nr 798/05, 15 września 2009 r
Miszczyński p. Polsce (dec.), nr 23672/07, 8 lutego 2011 r
Moldovan i Inni p. Rumunii (dec.), nr 8229/04 i nast., 15 lutego 2011 r

Mólka p. Polsce (dec.), nr 56550/00, ECHR 2006-IV
Monedero Angora p. Hiszpanii (dec.), nr 41138/05, ECHR 2008
Monnat p. Szwajcarii, nr 73604/01, ECHR 2006-X
Monory p. Rumunii i Węgrom, nr 71099/01, 5 kwietnia 2005 r
Montcornet de Caumont p. Francji (dec.), nr 59290/00, ECHR 2003-VII
Montera p. Włochom (dec.), nr 64713/01, 9 lipca 2002 r
Moon p. Francji, nr 39973/03, 9 lipca 2009 r
Mooren p. Niemcom [WI], nr 11364/03, 9 lipca 2009 r
Moreira Barbosa p. Portugalii (dec.), nr 65681/01, ECHR 2004-V
Moreno Gómez p. Hiszpanii, nr 4143/02, ECHR 2004-X
Moretti i Benedetti p. Włochom, nr 16318/07, 27 kwietnia 2010 r
Moskal p. Polsce, nr 10373/05, 15 września 2009 r
Moskovets p. Rosji, nr 14370/03, 23 kwietnia 2009 r
Mosley p. Wielkiej Brytanii, nr 48009/08, 10 maja 2011 r
Mouillet p. Francji (dec.), nr 27521/04, 13 września 2007 r
Moustaquim p. Belgii, 18 lutego 1991 r., Seria A nr 193
MPP Golub p. Ukrainie (dec.), nr 6778/05, ECHR 2005-XI
Mrkić p. Chorwacji (dec.), nr 7118/03, 8 czerwca 2006
Municipal Section of Antilly p. Francji (dec.), nr 45129/98, ECHR 1999-VIII
Murray p. Wielkiej Brytanii, 28 października 1994 r., Seria A nr 300-A
Mustafa i Armağan Akin p. Turcji, nr 4694/03, 6 kwietnia 2010 r
Mutlu p. Turcji, nr 8006/02, 10 października 2006 r
Mykhaylenky i Inni p. Ukrainie, nr 35091/02 i nast., ECHR 2004-XII

—N—

N.K.M. p. Węgrom, nr 66529/11, 14 maja 2013 r
Nada p. Szwajcarii [WI], nr 10593/08, ECHR 2012 r
Nagovitsyn i Nalgiyev p. Rosji (dec.), nr 27451/09 i 60650/09, 23 września 2010 r
Narinen p. Finlandii, nr 45027/98, 1 czerwca 2004 r
Nassau Verzekering Maatschappij N.V. p. Holandii (dec.), nr 57602/09, 4 października 2011 r
Naydyon p. Ukrainie, nr 16474/03, 14 października 2010 r
Nekvedavicius p. Niemcom (dec.), nr 46165/99, 19 czerwca 2003 r
Nencheva i Inni p. Bułgarii, nr 48609/06, 18 czerwca 2013 r
Neves e Silva p. Portugalii, 27 kwietnia 1989 r., Seria A nr 153-A
Nicoleta Gheorghe p. Rumunii, nr 23470/05, 3 kwietnia 2012 r
Niemietz p. Niemcom, 16 grudnia 1992 r., Seria A nr 251-B
Nikolova i Vandova p. Bułgarii, nr 20688/04, 17 grudnia 2013 r
Nikula p. Finlandii (dec.), nr 31611/96, 30 listopada 2000 r
Nizomkhon Dzhurayev p. Rosji, nr 31890/11, 3 października 2013 r
Nogolica p. Chorwacji (dec.), nr 77784/01, ECHR 2002-VIII
Nolan i K. p. Rosji, nr 2512/04, 12 lutego 2009 r
Nold p. Niemcom, nr 27250/02, 29 czerwca 2006 r
Nölkenbockhoff p. Niemcom, 25 sierpnia 1987 r, Seria A nr 123
Norbert Sikorski p. Polsce, nr 17599/05, 22 października 2009 r
Normann p. Danii (dec.), nr 44704/98, 14 czerwca 2001 r
Novinskiy p. Rosji, nr 11982/02, 10 lutego 2009 r
Novoseletskiy p. Ukrainie, nr 47148/99, ECHR 2005-II
Nurmagomedov p. Rosji, nr 30138/02, 7 czerwca 2007 r
Nylund p. Finlandii (dec.), nr 27110/95, ECHR 1999-VI

—O—

O'Halloran i Francis p. Wielkiej Brytanii [WI], nr 15809/02 i 25624/02, ECHR 2007-III
OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos p. Rosji, nr 14902/04, 20 września 2011 r

Öcalan p. Turcji (dec.), nr 5980/07, 6 lipca 2010 r
Öcalan p. Turcji [WI], nr 46221/99, ECHR 2005-IV
Odièvre p. Francji [WI], nr 42326/98, ECHR 2003-III
Oferta Plus SRL p. Moldawii, nr 14385/04, 19 grudnia 2006 r
Ohlen p. Danii (skreślenie), nr 63214/00, 24 lutego 2005 r
Olaechea Cahuas p. Hiszpanii, nr 24668/03, ECHR 2006-X
Olbertz p. Niemcom (dec.), nr 37592/97, ECHR 1999-V
Olczak p. Polsce (dec.), nr 30417/96, ECHR 2002-X
Oleksandr Volkov p. Ukrainie, nr 21722/11, ECHR 2013
Oleksy p. Polsce (dec.), nr 1379/06, 16 czerwca 2009 r
Ölmez p. Turcji (dec.), nr 39464/98, 1 lutego 2005 r
Olujć p. Chorwacji, nr 22330/05, 5 lutego 2009 r
Omkanananda i Divine Light Zentrum p. Szwajcarii, nr 8118/77, Decyzja Komisji z dnia 19 marca 1981 r., DR 25
Öneryıldız p. Turcji [WI], nr 48939/99, ECHR 2004-XII
Orlić p. Chorwacji, nr 48833/07, 21 czerwca 2011 r.
Oršuš i Inni p. Chorwacji [WI], nr 15766/03, ECHR 2010
Osman p. Wielkiej Brytanii, 28 października 1998 r., *Raporty* 1998-VIII
Osmanov i Husseinov p. Bułgarii (dec.), nr 54178/00 i 59901/00, 4 września 2003 r.
Österreichischer Rundfunk p. Austrii (dec.), nr 57597/00, 25 maja 2004 r
Otto p. Niemcom (dec.), nr 21425/06, 10 listopada 2009 r
Özpınar p. Turcji, nr 20999/04, 19 października 2010 r
Öztürk p. Niemcom, 21 lutego 1984 r., Seria A nr 73

—P—

P. i S. p. Polsce, nr 57375/08, 30 października 2012 r
P.B. i J.S. p. Austrii, nr 18984/02, 22 lipca 2010 r
P.G. i J.H. p. Wielkiej Brytanii, nr 44787/98, ECHR 2001-IX
Paeffgen GmbH p. Niemcom (dec.), nr 25379/04, 21688/05, 21722/05 i 21770/05, 18 września 2007 r
Paksas p. Litwie [WI], nr 34932/04, ECHR 2011
Paladi p. Moldawii [WI], nr 39806/05, 10 marca 2009 r
Palić p. Bośni i Hercegowinie, nr 4704/04, 15 lutego 2011 r
Panjeighalehei p. Danii (dec.), nr 11230/07, 13 października 2009 r
Pannullo i Forte p. Francji, nr 37794/97, ECHR 2001-X
Papachelas p. Grecji [WI], nr 31423/96, ECHR 1999-II
Papamichalopoulos i Inni p. Grecji, 24 czerwca 1993 r., Seria A nr 260-B
Papon p. Francji (dec.), nr 344/04, ECHR 2005-XI
Parizov p. bylej Jugosławańskiej Republice Macedonii, nr 14258/03, 7 lutego 2008 r
Paşa i Erkan Erol p. Turcji, nr 51358/99, 12 grudnia 2006 r
Patera p. Czechom (dec.), nr 25326/03, 10 stycznia 2006 r
Pauger p. Austrii, nr 24872/94, Decyzja Komisji z dnia 9 stycznia 1995 r., DR 80-B
Paul i Audrey Edwards p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 46477/99, 7 czerwca 2001 r
Paulino Tomás p. Portugalii (dec.), nr 58698/00, ECHR 2003-VIII
Peck p. Wielkiej Brytanii, nr 44647/98, ECHR 2003-I
Peers p. Grecji, nr 28524/95, ECHR 2001-III
Pellegrin p. Francji [WI], nr 28541/95, ECHR 1999-VIII
Pellegriti p. Włochom (dec.), nr 77363/01, 26 maja 2005 r
Peñafiel Salgado p. Hiszpanii (dec.), nr 65964/01, 16 kwietnia 2002 r
Peraldi p. Francji (dec.), nr 2096/05, 7 kwietnia 2009 r
Perez p. Francji [WI], nr 47287/99, ECHR 2004-I
Perlala p. Grecji, nr 17721/04, 22 lutego 2007 r
Peruzzo i Martens p. Niemcom (dec.), nr 7841/08 i 57900/12, 4 czerwca 2013 r
Petra p. Rumunii, 23 września 1998, *Raporty* 1998-VII

Petrina p. Rumunii, nr 78060/01, 14 października 2008 r
Pfeifer p. Austrii, nr 12556/03, 15 listopada 2007 r
Philis p. Grecji (nr 2), 27 czerwca 1997, *Raporty 1997-IV*
Philis p. Grecji, nr 28970/95, Decyzja Komisji z dnia 17 października 1996 r
Phillips p. Wielkiej Brytanii, nr 41087/98, ECHR 2001-VII
Piechowicz p. Polsce, nr 20071/07, 17 kwietnia 2012 r
Pierre-Bloch p. Francji, 21 października 1997 r., *Raport 1997-VI*
Piętka p. Polsce, nr 34216/07, 16 października 2012 r
Pini i Inni p. Rumunii, nr 78028/01 i 78030/01, ECHR 2004-V
Pisano p. Włochom (skreślenie) [WI], nr 36732/97, 24 października 2002 r
Pištorová p. Czechom, nr 73578/01, 26 października 2004 r
Pla i Puncernau p. Andorze, nr 69498/01, ECHR 2004-VIII
Plechanow p. Polsce, nr 22279/04, 7 lipca 2009 r
Ploski p. Polsce, nr 26761/95, 12 listopada 2002 r
POA i Inni p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 59253/11, 21 maja 2013 r
Pocius p. Litwie, nr 35601/04, 6 lipca 2010 r
Polanco Torres i Movilla Polanco p. Hiszpanii, nr 34147/06, 21 września 2010 r
Popov p. Mołdawii, nr 74153/01, 18 stycznia 2005 r
Poslu i Inni p. Turcji, nr 6162/04 i nast., 8 czerwca 2010 r
Post p. Holandii (dec.), nr 21727/08, 20 stycznia 2009 r
Powell i Rayner p. Wielkiej Brytanii, 21 lutego 1990, Seria A nr 172
Poznanski i Inni p. Niemcom (dec.), nr 25101/05, 3 lipca 2007 r
Predescu p. Rumunii, nr 21447/03, 2 grudnia 2008 r
Predil Anstalt p. Włochom (dec.), nr 31993/96, 14 marca 2002 r
Prencipe p. Monako, nr 43376/06, 16 lipca 2009 r
Pressos Compania Naviera S.A. i Inni p. Belgii, 20 listopada 1995 r., Seria A nr 332
Pretty p. Wielkiej Brytanii, nr 2346/02, ECHR 2002-III
Preussische Treuhand GmbH & Co. KG a.A. p. Polsce (dec.), nr 47550/06, 7 października 2008
Price p. Wielkiej Brytanii, nr 12402/86, Decyzja Komisji z dnia 9 marca 1988 r., DR 55
Pridatchenko i Inni p. Rosji, nr 2191/03, 3104/03, 16094/03 i 24486/03, 21 czerwca 2007 r
Prokopovich p. Rosji, nr 58255/00, ECHR 2004-XI
Prystavskaja p. Ukrainie (dec.), nr 21287/02, ECHR 2002-X
Puchstein p. Austrii, nr 20089/06, 28 stycznia 2010 r
Putistin p. Ukrainie, nr 16882/03, 21 listopada 2013 r
Putz p. Austrii, 22 lutego 1996 r., *Raporty 1996-I*

—Q—

Quark Fishing Ltd p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 15305/06, ECHR 2006-XIV

—R—

R. p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 33506/05, 4 stycznia 2007 r
R.R. p. Polsce, nr 27617/04, ECHR 2011
Radio France i Inni p. Francji (dec.), nr 53984/00, ECHR 2003-X
Raimondo p. Włochom, 22 lutego 1994 r., Seria A nr 281-A
Rambus Inc. p. Niemcom (dec.) nr 40382/04, 16 czerwca 2009 r
Ramsahai i Inni p. Holandii [WI], nr 52391/99, ECHR 2007-II
Raninen p. Finlandii, 16 grudnia 1997 r, *Raporty 1997-VIII*
Rantsev p. Cyprów i Rosji, nr 25965/04, ECHR 2010
Rasmussen p. Danii, 28 listopada 1984 r., Seria A nr 87
Ravnsborg p. Szwecji, 23 marca 1994 r., Seria A nr 283-B
Refah Partisi (the Welfare Party) i Inni p. Turcji (dec.), nr 41340/98, 41342/98, 41343/98 i 41344/98, 3 października 2000 r.
Řehák p. Czechom (dec.), nr 67208/01, 18 maja 2004 r
Reinprecht p. Austrii, nr 67175/01, ECHR 2005-XII

Reklos i Davourlis p. Grecji , nr 1234/05, 15 stycznia 2009 r
Revel i Mora p. Francji (dec.), nr 171/03, 15 listopada 2005 r
Rezgui p. Francji (dec.), nr 49859/99, ECHR 2000-XI
Rhazali i Inni p. Francji (dec.), nr 37568/09, 10 kwietnia 2012 r
Riad i Idiab p. Belgii, nr 29787/03 i 29810/03, 24 stycznia 2008 r
Riener p. Bułgarii, nr 46343/99, 23 maja 2006 r
Rinck p. Francji (dec.), nr 18774/09, 19 października 2010 r
Ringeisen p. Austrii, 16 lipca 1971 r., Seria A nr 13
Rizi p. Albanii (dec), nr 49201/06, 8 listopada 2011 r
Robert Lesjak p. Słowenii, nr 33946/03, 21 lipca 2009 r
Roche p. Wielkiej Brytanii [WI], nr 32555/96, ECHR 2005-X
Romańczyk p. Francji , nr 7618/05, 18 listopada 2010 r
Rosenzweig i Bonded Warehouses Ltd p. Polsce, nr 51728/99, 28 lipca 2005 r
Rossi i Inni p. Włochom (dec.), nr 55185/08 i nast., 16 grudnia 2008 r
Rotaru p. Rumunii [WI], nr 28341/95, ECHR 2000-V
RTBF p. Belgii, nr 50084/06, 29 marca 2011 r
Rudzińska p. Polsce (dec.), nr 45223/99, ECHR 1999-VI
Ruiz-Mateos p. Hiszpanii, 23 czerwca 1993 r., Seria A nr 262
Ryabov p. Rosji, nr 3896/04, 31 stycznia 2008 r
Ryabykh p. Rosji, nr 52854/99, ECHR 2003-IX

—S—

S. i Marper p. Wielkiej Brytanii [WI], nr 30562/04 i 30566/04, ECHR 2008
S.H. i Inni p. Austrii, nr 57813/00, 1 kwietnia 2010 r
S.P., D.P. i A.T. p. Wielkiej Brytanii, nr 23715/96, Decyzja Komisji z dnia 20 maja 1996 r
Sabanchiyeva i Inni p. Rosji, nr 38450/05, ECHR 2013
Sablon p. Belgii, nr 36445/97, 10 kwietnia 2001 r
Sabri Güneş p. Turcji [WI], nr 27396/06, 29 czerwca 2012 r
Saccoccia p. Austrii (dec.), nr 69917/01, 5 lipca 2007 r
Sadak p. Turcji, nr 25142/94 i 27099/95, 8 kwietnia 2004 r
Saghinadze i Inni p. Gruzji, nr 18768/05, 27 maja 2010 r
Şahmo p. Turcji (dec.), nr 37415/97, 1 kwietnia 2003 r
Saint-Paul Luxembourg S.A. p. Luksemburgowi, nr 26419/10, 18 kwietnia 2013 r
Sakellaropoulos p. Grecji (dec.), nr 38110/08, 6 stycznia 2011 r
Sakhnovskiy p. Rosji [WI], nr 21272/03, 2 listopada 2010 r
Salabiaku p. Francji , 7 October 1988, Series A nr 141-A
Salduz p. Turcji [WI], nr 36391/02, ECHR 2008
Salesi p. Włochom , 26 lutego 1993 r., Seria A nr 257-E
Salman p. Turcji [WI], nr 21986/93, ECHR 2000-VII
Sâmbata Bihor Greco-Catholic Parish p. Rumunii (dec.), nr 48107/99, 25 maja 2004 r
Sâmbata Bihor Greco-Catholic Parish p. Rumunii, nr 48107/99, 12 stycznia 2010 r
San Leonard Band Club p. Malcie, nr 77562/01, ECHR 2004-IX
Sánchez Ramirez p. Francji , nr 48787/99, Decyzja Komisji z dnia 24 czerwca 1996 r., DR 86-B
Sancho Cruz i 14 innych spraw Reformy Rolnej p. Portugalii, nr 8851/07 i nast., 18 stycznia 2011 r
Şandru i Inni p. Rumunii, nr 22465/03, 8 grudnia 2009 r
Sanles Sanles p. Hiszpanii (dec.), nr 48335/99, ECHR 2000-XI
Sapeyan p. Armenii, nr 35738/03, 13 stycznia 2009 r
Sargsyan p. Azerbejdżanowi (dec.) [WI], nr 40167/06, 14 grudnia 2011 r
Savino i Inni p. Włochom , nr 17214/05, 20329/05 i 42113/04, 28 kwietnia 2009 r
Savridin Dzhurayev p. Rosji, nr 71386/10, ECHR 2013
Savu p. Rumunii (dec.), nr 29218/05, 11 października 2011 r
Scavuzzo-Hager i Inni p. Szwajcarii (dec.), nr 41773/98, 30 listopada 2004 r

Schalk i Kopf p. Austrii, nr 30141/04, ECHR 2010
Schmautzer p. Austrii, 23 października 1995 r., Seria A nr 328-A
Schouten i Meldrum p. Holandii, 9 grudnia 1994 r., Seria A nr 304
Schwizgebel p. Szwajcarii, nr 25762/07, ECHR 2010
Sciacca p. Włochom, nr 50774/99, ECHR 2005-I
Scoppola p. Włochom (nr 2) [WI], nr 10249/03, 17 września 2009 r
Scordino p. Włochom (dec.), nr 36813/97, ECHR 2003-IV
Scordino p. Włochom (nr 1) [WI], nr 36813/97, ECHR 2006-V
Scozzari i Giunta p. Włochom [WI], nr 39221/98 i 41963/98, ECHR 2000-VIII
Sdružení Jihočeské Matky p. Czechom (dec.), nr 19101/03, 10 lipca 2006 r
Sejdić i Finci p. Bośni i Hercegowinie [WI], nr 27996/06 i 34836/06, ECHR 2009
Sejdovic p. Włochom [WI], nr 56581/00, ECHR 2006-II
Selçuk i Asker p. Turcji, 24 kwietnia 1998 r., Raporty 1998-II
Selmouni p. Francji [WI], nr 25803/94, ECHR 1999-V
Senator Lines GmbH p. piętnastu Państwom członkowskim Unii Europejskiej (dec.) [WI], nr 56672/00, ECHR 2004-IV
Sergey Zolotukhin p. Rosji [WI], nr 14939/03, ECHR 2009
Şerife Yiğit p. Turcji [WI], nr 3976/05, 2 listopada 2010 r
Shamajev i Inni p. Gruzji i Rosji (dec.), nr 36378/02, 16 września 2003 r
Shamayev i Inni p. Gruzji i Rosji, nr 36378/02, ECHR 2005-III
Shefer p. Rosji (dec.), nr 45175/04, 13 marca 2012 r
Shevanova p. Łotwie (skreślenie) [WI], nr 58822/00, 7 grudnia 2007 r
Shimovolos p. Rosji, nr 30194/09, 21 czerwca 2011 r
Sidabras i Džiautas p. Litwie (dec.), nr 55480/00 i 59330/00, 1 lipca 2003 r
Sidabras i Džiautas p. Litwie, nr 55480/00 i 59330/00, ECHR 2004-VIII
Sigalas p. Grecji, nr 19754/02, 22 września 2005 r
Šikić p. Chorwacji, nr 9143/08, 15 lipca 2010 r
Siliadin p. Francji, nr 73316/01, ECHR 2005-VII
Silickienė p. Litwie, nr 20496/02, 10 kwietnia 2012 r
Šilih p. Słowenii [WI], nr 71463/01, 9 kwietnia 2009 r
Silver i Inni p. Wielkiej Brytanii, 25 March 1983, Series A nr 61
Simitzi-Papachristou i Inni p. Grecji (dec.), nos. 50634/11 et al., 5 November 2013
Sindicatul Păstorul cel Bun p. Rumunii [WI], nr 2330/09, ECHR 2013
Sisojeva i Inni p. Łotwie (skreślenie) [WI], nr 60654/00, ECHR 2007-I
Skorobogatykh p. Rosji (dec.), nr 37966/02, 8 czerwca 2006 r
Slavgorodski p. Estonii (dec.), nr 37043/97, ECHR 1999-II
Slaviček p. Chorwacji (dec.), nr 20862/02, 4 lipca 2002 r
Slivenko i Inni p. Łotwie (dec.) [WI], nr 48321/99, ECHR 2002-II
Slivenko p. Łotwie [WI], nr 48321/99, ECHR 2003-X
Smirnov p. Rosji (dec.), nr 14085/04, 6 lipca 2006 r
Smirnova p. Rosji, nr 46133/99 i 48183/99, ECHR 2003-IX
Société Colas Est i Inni p. Francji, nr 37971/97, ECHR 2002-III
Söderman p. Szwecji [WI], nr 5786/08, ECHR 2013
Soering p. Wielkiej Brytanii, 7 lipca 1989 r., Seria A nr 161
Solmaz p. Turcji, nr 27561/02, 16 stycznia 2007 r
Sovtransavto Holding p. Ukrainie, nr 48553/99, ECHR 2002-VII
Sporrong i Lönnroth p. Szwecji, 23 września 1982 r., Seria A nr 52
Stamoulakatos p. Grecji (nr 1), 26 października 1993 r., Seria A nr 271
Stamoulakatos p. Wielkiej Brytanii, nr 27567/95, Decyzja Komisji z dnia 9 kwietnia 1997 r.
Stanev p. Bułgarii [WI], nr 36760/06, ECHR 2012
Star Cate – Epilekta Gevmata i Inni p. Grecji (dec.), nr 54111/07, 6 lipca 2010 r
State Holding Company Luganskvugillya p. Ukrainie (dec.), nr 23938/05, 27 stycznia 2009 r

Stec i Inni p. Wielkiej Brytanii (dec.) [WI], nr 65731/01 i 65900/01, ECHR 2005-X
Steel i Inni p. Wielkiej Brytanii, 23 września 1998, *Raporty* 1998-VII
Stefanescu p. Rumunii (dec.), nr 11774/04, 12 kwietnia 2011 r
Stegarescu i Bahrin p. Portugalii, nr 46194/06, 6 kwietnia 2010 r
Steininger p. Austrii, nr 21539/07, 17 kwietnia 2012 r
Stephens p. Cyprówi, Turcji i Narodom Zjednoczonym (dec.), nr 45267/06, 11 grudnia 2008 r
Stephens p. Malcie (nr 1), nr 11956/07, 21 kwietnia 2009 r
Štitić p. Chorwacji, nr 29660/03, 8 listopada 2007 r
Stjerna p. Finlandii, 25 listopada 1994 r., Seria A nr 299-B
Stojkovic p. byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii, nr 14818/02, 8 listopada 2007 r
Stoll p. Szwajcarii [WI], nr 69698/01, ECHR 2007-V
Stran Greek Refineries i Stratis Andreadis p. Grecji, 9 grudnia 1994 r., Seria A nr 301-B
Stukus i Inni p. Polsce, nr 12534/03, 1 kwietnia 2008 r
Suküt p. Turcji (dec.), nr 59773/00, 11 września 2007 r
Šumbera p. Czechom (dec.), nr 48228/08, 21 lutego 2012 r
Sürmeli p. Niemcom (dec.), nr 75529/01, 29 kwietnia 2004 r
Sürmeli p. Niemcom [WI], nr 75529/01, ECHR 2006-VII
Surugiu p. Rumunii, nr 48995/99, 20 April 2004
Szabó p. Szwecji (dec.), nr 28578/03, ECHR 2006-VIII
Szott-Medyńska p. Polsce (dec.), nr 47414/99, 9 października 2003 r
Szücs p. Austrii, 24 listopada 1997 r., *Raporty* 1997-VII

—T—

Tahsin Acar p. Turcji [WI], nr 26307/95, ECHR 2004-III
Tănase p. Mołdawii [WI], nr 7/08, ECHR 2010
Tanrikulu p. Turcji [WI], nr 23763/94, ECHR 1999-IV
Taşkın i Inni p. Turcji, nr 46117/99, ECHR 2004-X
Tătar p. Rumunii, nr 67021/01, 27 stycznia 2009 r
Taylor-Sabori p. Wielkiej Brytanii, nr 47114/99, 22 października 2002 r
Techniki Olympiaki A.E. p. Grecji (dec.), nr 40547/10, 1 października 2013 r
Ternovszky p. Węgrom, nr 67545/09, 14 grudnia 2010 r
The Holy Monasteries p. Grecji, 9 grudnia 1994 r., Seria A nr 301-A
Thévenon p. Francji (dec.), nr 2476/02, ECHR 2006-III
Tinnelly & Sons Ltd i Inni i McElduff i Inni p. Wielkiej Brytanii, 10 lipca 1998 r., *Reports* 1998-IV
Todorov p. Bułgarii (dec.), nr 65850/01, 13 maja 2008 r
Topčić-Rosenberg p. Chorwacji, nr 19391/11, 14 listopada 2013 r
Torri p. Włochom, 1 lipca 1997 r., *Raporty* 1997-IV
Transpetrol, a.s., p. Słowacji (dec.), nr 28502/08, 15 listopada 2011 r
Tre Traktörer Aktiebolag p. Szwecji, 7 lipca 1989 r., Seria A nr 159
Treska p. Albanii i Włochom (dec.), nr 26937/04, ECHR 2006-XI
Trofimchuk p. Ukrainie (dec.), nr 4241/03, 31 maja 2005 r
Trubnikov p. Rosji, nr 49790/99, 5 lipca 2005 r
Tucka p. Wielkiej Brytanii (nr 1) (dec.), nr 34586/10, 18 stycznia 2011 r
Tuna p. Turcji, nr 22339/03, 19 stycznia 2010 r
Turgut i Inni p. Turcji, nr 1411/03, 8 lipca 2008 r
Tyrer p. Wielkiej Brytanii, 25 kwietnia 1978 r., Seria A nr 26
Tysiqc p. Polsce, nr 5410/03, ECHR 2007-I

—U—

Ukraine-Tyumen p. Ukrainie, nr 22603/02, 22 listopada 2007 r
Ülke p. Turcji (dec.), nr 39437/98, 1 czerwca 2004 r
Ulyanov p. Ukrainie (dec.), nr 16472/04, 5 października 2010 r
Unédic p. Francji, nr 20153/04, 18 grudnia 2008 r

Üner p. Holandii [WI], nr 46410/99, ECHR 2006-XII
Užukauskas p. Litwie, nr 16965/04, 6 lipca 2010 r
Uzun p. Niemcom, nr 35623/05, ECHR 2010

—V—

V.C. p. Słowacji, nr 18968/07, ECHR 2011
Vallianatos i Inni p. Grecji [WI], nr 29381/09 i 32684/09, ECHR 2013
Van Colle p. Wielkiej Brytanii, nr 7678/09, 13 listopada 2012 r
Van der Heijden p. Holandii [WI], nr 42857/05, 3 kwietnia 2012 r
Van der Putten p. Holandii (dec.), nr 15909/13, 27 sierpnia 2013 r
Van der Tang p. Hiszpanii, 13 lipca 1995 r., Seria A nr 321
Van der Ven p. Holandii, nr 50901/99, ECHR 2003-II
Van Droogenbroeck p. Belgii, 24 czerwca 1982 r., Series A nr 50
Van Marle i Inni p. Holandii, 26 czerwca 1986 r., Seria A nr 101
Van Velden p. Holandii, nr 30666/08, 19 lipca 2011 r
Van Vondel p. Holandii, nr 38258/03, 25 października 2007 r
Vanyan p. Rosji, nr 53203/99, 15 grudnia 2005 r
Varbanov p. Bułgarii, nr 31365/96, ECHR 2000-X
Varnava i Inni p. Turcji [WI], nr 16064/90 i nast., ECHR 2009
Vartic p. Rumunii (nr 2), nr 14150/08, 17 grudnia 2013 r
Vasilchenko p. Rosji, nr 34784/02, 23 września 2010 r
Vasiliy Ivashchenko p. Ukrainie, nr 760/03, 26 lipca 2012 r
Vasilkoski i Inni p. byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii, nr 28169/08, 28 października 2010 r
Vassilios Athanasiou i Inni p. Grecji, nr 50973/08, 21 grudnia 2010 r
Veeber p. Estonii (nr 1), nr 37571/97, 7 listopada 2002 r
Velikova p. Bułgarii (dec.), nr 41488/98, ECHR 1999-V
Velikova p. Bułgarii, nr 41488/98, ECHR 2000-VI
Vera Fernández-Huidobro p. Hiszpanii, nr 74181/01, 6 January 2010
Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) p. Szwajcarii (nr 2) [WI], nr 32772/02, ECHR 2009
Veriter p. Francji, nr 31508/07, 14 October 2010
Verlagsgruppe News GmbH p. Austrii (dec.), nr 62763/00, 16 stycznia 2003 r
Vernillo p. Francji, 20 lutego 1991 r., Seria A nr 198
Vijayanathan i Pusparajah p. Francji, 27 sierpnia 1992 r., Seria A nr 241-B
Vilho Eskelinen i Inni p. Finlandii [WI], nr 63235/00, ECHR 2007-II
Vilnes i Inni p. Norwegii, nr 52806/09 i 22703/10, 5 grudnia 2013 r
Vistiņš i Perepjolkins p. Łotwie [WI], nr 71243/01, 25 października 2012 r
Vladimir Romanov p. Rosji, nr 41461/02, 24 lipca 2008 r
Voggenreiter p. Niemcom, nr 47169/99, ECHR 2004-I
Vojnović p. Chorwacji (dec.), nr 4819/10, 26 czerwca 2012 r.
Von Hannover p. Niemcom (nr 2) [WI], nr 40660/08 i 60641/08, ECHR 2012
Von Hannover p. Niemcom, nr 59320/00, ECHR 2004-VI

—W—

Waite i Kennedy p. Niemcom [WI], nr 26083/94, ECHR 1999-I
Wakefield p. Wielkiej Brytanii, nr 15817/89, Decyzja Komisji z dnia 1 października 1990 r., DR 66
Weber i Saravia p. Niemcom (dec.), nr 54934/00, ECHR 2006-XI
Weber p. Szwajcarii, 22 maja 1990 r., Seria A nr 177
Welch p. Wielkiej Brytanii, 9 lutego 1995 r., Seria A nr 307-A
Wendenburg i Inni p. Niemcom (dec.), nr 71630/01, ECHR 2003-II
Wieser i Bicos Beteiligungen GmbH p. Austrii, nr 74336/01, ECHR 2007-IV
Williams p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 32567/06, 17 lutego 2009 r
Winterstein i Inni p. Francji, nr 27013/07, 17 października 2013 r
Wisse p. Francji, nr 71611/01, 20 grudnia 2005 r

Worm p. Austrii, 29 sierpnia 1997 r., *Raporty 1997-V*
Worwa p. Polsce, nr 26624/95, ECHR 2003-XI
Woś p. Polsce, nr 22860/02, ECHR 2006-VII

—X—

X i Inni p. Austrii [WI], nr 19010/07, ECHR 2013
X i Y p. Holandii, 26 marca 1985 r., Seria A nr 91
X p. Finlandii, nr 34806/04, ECHR 2012
X p. Francji, 31 marca 1992 r., Seria A nr 234-C
X, Y i Z p. Wielkiej Brytanii [WI], 22 kwietnia 1997 r., *Raporty 1997-II*
X. i Y. p. Belgii, nr 8962/80, Decyzja Komisji z dnia 13 maja 1982 r., DR 28
X. p. Wielkiej Brytanii, nr 6956/75, Decyzja Komisji z dnia 10 grudnia 1976 r., DR 8
X. p. Belgii i Holandii, nr 6482/74, Decyzja Komisji z dnia 10 lipca 1975 r., DR 7
X. p. Francji, nr 9587/81, Decyzja Komisji z dnia 13 grudnia 1982 r., DR 29
X. p. Francji, nr 9993/82, Decyzja Komisji z dnia 5 października 1982 r., DR 31
X. p. Niemcom, nr 7462/76, Decyzja Komisji z dnia 7 marca 1977 r., DR 9
X. p. Niemcom, nr 1611/62, Decyzja Komisji z dnia 25 września 1965 r.
X. p. Włochom, nr 6323/73, Decyzja Komisji z dnia 4 marca 1976 r., DR 3
X. p. Holandii, nr 7230/75, Decyzja Komisji z dnia 4 października 1976 r., DR 7
X. p. Wielkiej Brytanii, nr 7308/75, Decyzja Komisji z dnia 12 października 1978 r., DR 16
X. p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 8206/78, Decyzja Komisji z dnia 10 lipca 1981 r., DR 25
Xenides-Arestis p. Turcji, nr 46347/99, 22 grudnia 2005 r

—Y—

Y.F. p. Turcji, nr 24209/94, ECHR 2003-IX
Yaşa p. Turcji, 2 września 1998, *Raporty 1998-VI*
Yatsenko p. Ukrainie, nr 75345/01, 16 lutego 2012 r
Yepishin p. Rosji, nr 591/07, 27 czerwca 2013 r
Yildirim p. Austrii (dec.), nr 34308/96, 19 października 1999 r
Yonghong p. Portugalii (dec.), nr 50887/99, ECHR 1999-IX
Yordanova i Inni p. Bułgarii, nr 25446/06, 24 kwietnia 2012 r
Yorgiyadis p. Turcji, nr 48057/99, 19 października 2004 r
Yurttas p. Turcji, nr 25143/94 i 27098/95, 27 maja 2004 r

—Z—

Z p. Finlandii, 25 lutego 1997 r., *Raporty 1997-I*
Z. i Inni p. Wielkiej Brytanii [WI], nr 29392/95, ECHR 2001-V
Zaicevs p. Łotwie, nr 65022/01, 31 lipca 2007 r
Zalli p. Albanii (dec.), nr 52531/07, 8 lutego 2011 r
Zana p. Turcji, 25 listopada 1997 r., *Raporty 1997-VII*
Zander p. Szwecji, 25 listopada 1993, Seria A nr 279-B
Zapletal p. Czechom (dec.), nr 12720/06, 30 listopada 2010 r
Zastava It Turs p. Serbii (dec.), nr 24922/12, 9 kwietnia 2013 r
Zehentner p. Austrii, nr 20082/02, 16 lipca 2009 r
Zehnalová i Zehnal p. Czechom (dec.), nr 38621/97, ECHR 2002-V
Zhigalev p. Rosji, nr 54891/00, 6 czerwca 2006 r
Ziętał p. Polsce, nr 64972/01, 12 maja 2009 r
Živić p. Serbii, nr 37204/08, 13 września 2011 r
Znamenskaya p. Rosji, nr 77785/01, 2 czerwca 2005 r
Zorica Jovanović p. Serbii, nr 21794/08, ECHR 2013
Zwinkels p. Holandii (dec.), nr 16593/10, 9 października 2012 r

—3—

3A.CZ s.r.o. p. Czechom, nr 21835/06, 10 lutego 2011 r